

รายงานผลการวิจัย

ฉบับสมบูรณ์

งานวิจัยโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม

เรื่อง

วิถีชีวิตของชุมชนจักษานไม้ไผ่

กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และความสัมพันธ์แบบใหม่
ในกระแสการเปลี่ยนแปลง
กรณีศึกษาบ้านไผ่แพะ ตำบลเมืองมาย
อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

โดย

อารยะ ภูสาหัส
ศักดิ์ รัตนชัย

โดยได้รับทุนอุดหนุนจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

30 กันยายน 2540

คำนำ

การวิจัยที่ผ่านมา มักจะเป็นการเข้าไปศึกษาว่าอะไรเป็นส่วนลบบของชาวบ้าน อะไรเป็นอุปสรรคทางวัฒนธรรมหรือความเชื่อที่ทำให้ชาวบ้านไม่ดำเนินการตามแผน หรือไม่ได้ประพฤติตามนโยบายการพัฒนาของรัฐ และต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของชาวบ้านฝ่ายเดียว ซึ่งฐานการคิดเช่นนี้จะเป็นฐานรากสำคัญที่จะนำร่องกระบวนการทัศน์ของนักวิจัย ซึ่งจะไปกำหนดแนวทางในการวิจัย วิธีการในการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการนำเสนอผลการวิจัย

ดังนั้นการวิจัยและผลการวิจัยนี้ จึงเป็นการเปลี่ยนมุมมองจากฐานความคิดในรูปแบบเดิม ซึ่งทำให้นักวิจัยเริ่มมองหาศักยภาพหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมเป็นฐานในการคิดของการวิจัย ซึ่งเป็นมุมมองที่สะท้อนให้เห็นถึงการเคารพศักดิ์ศรีของชาวบ้านว่า เขามีบทบาทและมีศักยภาพในการดูแลตนเองอย่างไร มีขีดความสามารถในการดูแลตนเองอย่างไร โดยการวิจัยนี้อยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ และการสนับสนุนด้านทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกๆ ท่านที่มีส่วนให้เกิดผลงานวิจัยนี้ขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านไผ่พะจะ ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ผู้วิจัยยินดีน้อมรับคำติชมและข้อชี้แนะต่าง ๆ จากทุกท่าน ด้วยความขอบคุณอย่างยิ่ง มา ณ ที่นี้

อารยะ ภูสาคัส

ที่จะหารายได้ เช่น การรับจ้างในไร่-นา การขายแรงงานโครงการก่อสร้างถนน สะพาน การใช้พื้นที่และแรงงานเข้มข้นตลอดปี การเลี้ยงสัตว์เพื่อขาย การพึ่งพาจากภายนอก การกู้ยืมเงินจาก ธกส.และโครงการกู้ยืมเพื่อการเกษตรต่าง ๆ การพึ่งพาญาติมิตร การหันมาทำอาชีพค้าขาย การให้บริการ การจัดการภายใน ครอบครัวด้วยการวางแผนครอบครัว การพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชน ป่า ยังเป็นห้างสรรพสินค้าที่ชาวบ้านพึ่งพาได้ และ การดำรงชีวิตอย่างประหยัดของชาวบ้าน ส่วนอีกด้านหนึ่งคือ ด้านการจักสานกลองข้าว ชาวบ้านได้ การเรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากรไม้ไผ่มาจักสานกลองข้าวเพื่อขายหรือแลกข้าวของเครื่องใช้ การเรียนรู้และปรับแนวทางการผลิตกลองข้าวเพื่อแข่งขันคู่แข่งในตลาด การเรียนรู้และปรับตัวในการถ่ายทอดการจักสาน และการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไผ่บริเวณรอบชุมชน ซึ่งทำให้พบว่าชาวบ้านและชุมชนแห่งนี้มี ศักยภาพและภูมิปัญญาปฏิบัติในการแก้ไขจัดการปัญหาของตนเองทั้งในระดับปัจเจกชน ระดับกลุ่มคน และระดับชุมชน มาโดยตลอดตามพัฒนาการของชุมชน ภายใต้สภาพปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ และแรงกระแทกจากการเปลี่ยนจากสังคมภายนอก ซึ่งชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ได้โดยกระบวนการเรียนและปรับตัวต่อปัญหาทั้งที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาพื้นฐาน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มิได้หยุดนิ่งและรอคอยวันแห่งการเปลี่ยนแปลง แต่ชุมชนมีความเคลื่อนไหว และดิ้นรนต่อสู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ ปรับตัวกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา สำหรับเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ที่เกิดขึ้นมีอยู่ 2 ด้านหลัก ๆ ได้แก่ ด้านความเป็นอยู่และการทำมาหากิน ได้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างชุมชนกับแหล่งทุนจากภายนอกชุมชน เนื่องจากข้อจำกัดต่าง ๆ ภายในชุมชน ส่วนอีกด้านหนึ่งคือ ด้านการจักสานกลองข้าว กล่าวคือได้ เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ในรูปคณะกรรมการการป่าชุมชน เพื่อปกป้องอนุรักษ์ป่าไผ่ และเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ แบบใหม่ ระหว่างพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน และกลุ่มผู้จักสานกับพ่อค้าคนนอกหมู่บ้าน เพื่อผลิตสินค้าตามที่ต้องการ และสุดท้ายคือ เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการถ่ายทอดงานจักสาน ซึ่งเปลี่ยนจากบทบาทของสมาชิกในครัวเรือน ไปอยู่ที่โรงเรียนภายในชุมชนเป็นหลัก

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 โครงการวิจัยโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม เรื่องวิถีชีวิตของชุมชนจักสานไม้ไผ่	
(1) ความสำคัญและที่มาของประเด็นการศึกษาวิจัย	1
(2) วัตถุประสงค์	2
(3) ระเบียบวิธีวิจัย	3
(4) กรอบแนวคิดการวิจัย	4
(5) ประเด็นการศึกษาวิจัย	4
(6) ขอบเขตการศึกษา	6
(7) วิธีการดำเนินงาน	6
(8) ระยะเวลาศึกษา	7
(9) ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
(10) ผู้รับผิดชอบโครงการศึกษาวิจัย	7
บทที่ 2 สภาพชุมชนบ้านไผ่แพะและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น	
(2.1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน	8
(2.2) สภาพพื้นฐานและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านไผ่แพะ	13
- สภาพทั่วไป (สภาพแวดล้อมทางกายภาพ)	13
- ลักษณะโครงสร้างของประชากรและการศึกษา	22
- สภาพทางสาธารณสุข	26
- สภาพทางเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากร	27
- สภาพทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง	31
(2.3) สภาพการณ์และปัญหาสำคัญของชุมชนในปัจจุบัน	37
(2.4) ผลกระทบจากปัญหาและวิธีการจัดการปัญหาของชาวบ้าน	40

บทที่ 3	กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนจ๊กसानไม้ไผ่	
	ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง หมู่บ้านไม้ไผ่แพะ ตำบลเมืองมาย	
	อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง	
(1)	การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชนจ๊กसानไม้ไผ่	43
(2)	บริบทของกระบวนการผลิตการตลาดของการจ๊กसानไม้ไผ่	47
	- แหล่งที่มาปริมาณวัตถุดิบและราคาวัตถุดิบ	47
	- ลักษณะการผลิต	50
	- เวลาการผลิต	53
	- การตลาดและราคา	54
(3)	กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนจ๊กसानไม้ไผ่	56
	(3.1) กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวด้านความเป็นอยู่	56
	และการทำมาหากิน	
	(3.2) กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวด้านการจ๊กसानกล่องข้าว	61
(4)	ศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนจ๊กसानไม้ไผ่	66
บทที่ 4	เครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจ๊กसानไม้ไผ่	
	ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง	
(1)	เครือข่ายและความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านความเป็นอยู่	68
	และการทำมาหากิน	
(2)	เครือข่ายและความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการจ๊กसानกล่องข้าว	70
	(2.1) เครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่ม	71
	ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร	
	(2.2) เครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่ม	71
	ด้านการผลิตการตลาด	
	(2.3) เครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่มแบบใหม่	72
	ด้านการถ่ายทอดเรียนรู้	

	หน้า
(3) คุณค่าของการจักสานในชุมชนบ้านไผ่แพะ	73
(4) การส่งเสริมและการพัฒนากลุ่มจากภายใน-ภายนอกชุมชน	74
(5) แนวโน้มของชุมชนจักสานไผ่ไผ่	77
ภาคผนวก 1 : วิธีของไผ่ไผ่ในประเทศไทย	1-13
ภาคผนวก 2 : เอกลักษณะของไผ่ไผ่จักสานที่บ้านไผ่แพะ	1-8
ภาคผนวก 3 :	
- แนวทางการเก็บข้อมูลหมู่บ้าน	ก
- คำถามในการสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้าน	ง
- แบบสอบถามสำหรับครัวเรือน กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และความสัมพันธ์แบบใหม่ในกระแสการเปลี่ยนแปลง	ช

บทที่ 1

โครงการวิจัยโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม

เรื่อง วิถีชีวิตของชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่

กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และความสัมพันธ์แบบใหม่

ในกระแสการเปลี่ยนแปลง

กรณีศึกษาบ้านไม้แพะ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

1. ความสำคัญและที่มาของประเด็นการศึกษาวิจัย

ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่แทบจะเรียกได้ว่าหน้ามือเป็นหลังมือเกิดขึ้นแก่สังคมไทยในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงได้เริ่มขึ้นทีละน้อยค่อยเป็นค่อยไป แต่ในระยะ 50 ปี ที่แล้วมาได้เร่งความเร็วในการเปลี่ยนแปลงขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งระยะช่วงทศวรรษที่แล้วมาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นรวดเร็วมาก จนทำให้ผู้ที่จากประเทศไปเมื่อ 5-6 ปีมาแล้ว ถ้ากลับมาปัจจุบันนี้แทบจะจำไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นทั้งในระดับมหภาคแก่ประเทศทั้งประเทศโดยรวม และโดยเฉพาะเมืองหลวงที่เป็นเมืองท่าและที่ตั้งรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงได้แพร่ขยายไปเกิดขึ้นในแทบทุกแห่งในท้องที่ของประเทศไทย ถ้ากล่าวอย่างคร่าว ๆ อาจพอพูดได้ว่ากระแสหรือพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมีดัง ต่อไปนี้คือ

1. กระแสทุนนิยมตะวันตก การผลิตเพื่อขายแทนการผลิตเพื่อใช้
2. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ ฯลฯ
3. นโยบายการพัฒนาชนบทและการปฏิบัติ
4. การเพิ่มประชากร
5. การหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก
6. การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว

ผลกระทบของกระแสดังกล่าวได้เกิดกับชุมชนหมู่บ้านไทยทั่วประเทศ ซึ่งจะมีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ใดก็ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ การตั้งบ้านเรือนของชุมชน แต่ส่วนที่ได้รับผลกระทบที่สำคัญก็คือ สถาบันสังคมหลักๆ ภายในชุมชนนั้นๆ รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หมู่บ้านไผ่แพะ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปาง 47 กิโลเมตร บนเส้นทาง ลำปาง-แจ้ห่ม ที่กำลังได้รับการก่อสร้างเป็นถนนลาดยางอย่างดี ซึ่งคาดว่าจะเสร็จสิ้นในปี 2540 ชุมชนแห่งนี้ ก็ตั้งอยู่ภายใต้กระแสดังกล่าวเช่นกันทั้งวิถีชีวิตของชุมชนและวิถีแห่งทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตามชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ เป็นชุมชนจักสานไม้ไผ่ ซึ่งชาวบ้านยึดเป็นอาชีพเสริม แต่ปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้และป่าไผ่ กำลังได้รับผลกระทบ กล่าวคือ ไม้ไผ่มีปริมาณลดลงและส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเสริมด้วยการจักสานไม้ไผ่ ถนนนำชาวบ้าน/คนรุ่นใหม่ไปสู่อาชีพใหม่ อุตสาหกรรมแปรรูปวัสดุเข้ามาแย่งชิงวัตถุดิบภายในชุมชน แต่ปัจจุบันชุมชนจักสานไม้ไผ่ ก็ยังคงดำรงอยู่บ้างท่ามกลางกระแสเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เขาเหล่านี้ดำรงอยู่อย่างไร ด้วยเงื่อนไขอะไร เขามีกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และจัดการกับปัญหาต่าง ๆ อย่างไร และความสัมพันธ์ของชุมชนแบบใหม่มีลักษณะเช่นใด ภายใต้เงื่อนไขใด ภูมิปัญญาและศักยภาพของชุมชนดำรงอยู่เช่นไร ทั้งนี้เพื่อจะได้นำองค์ความรู้ที่ได้ไปส่งเสริมให้ชุมชนอื่น ๆ ใช้เป็นแนวทางในการสร้างชุมชนเข้มแข็งต่อไป

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และความสัมพันธ์ของชุมชนแบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ในกระแสการเปลี่ยนแปลง
2. เพื่อศึกษาศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนดังกล่าว เพื่อนำผลไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างเสริมชุมชนอื่น ๆ ให้เข้มแข็งต่อไป

3. เพื่อพัฒนากระบวนการศึกษาวิจัยโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมให้แก่บุคลากรในท้องถิ่น

3. ระเบียบวิธีการวิจัย

3.1 เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้มิติทางวัฒนธรรม

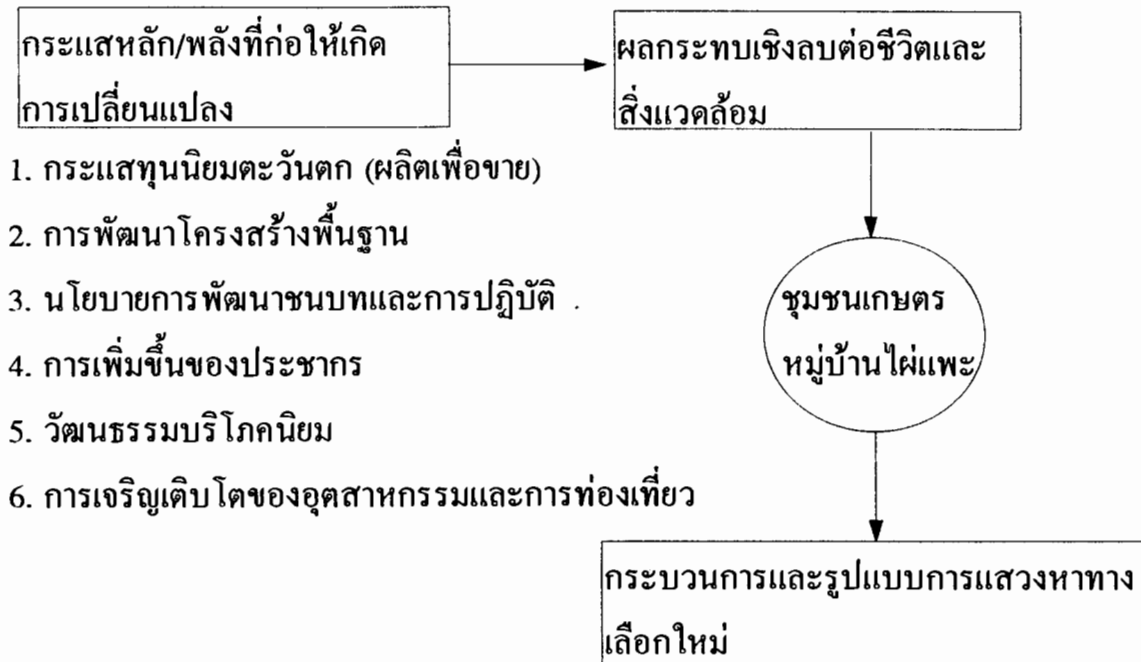
(1) ใช้การวิจัยเอกสาร เพื่อศึกษาค้นคว้า “วิถีชีวิตของไม้ไผ่ในประเทศไทย” (อดีต-ปัจจุบัน แนวโน้ม) และเอกลักษณ์ของไม้ไผ่จักสานที่บ้านไผ่แพะ โดยการสังเกตและสัมภาษณ์

- โครงสร้าง/หน้าที่ใช้สอย
- วัสดุที่ใช้/รูปทรง/รูปแบบ
- ลวดลาย/เอกลักษณ์เฉพาะถิ่น
- การเริ่มต้นและการเก็บริม
- คุณค่า

(2) ใช้การวิจัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวและความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชน ในรูปแบบของกลุ่มอาชีพดั้งเดิม “วิถีชีวิตของชุมชนจักสานไม้ไผ่” โดยนักวิจัยและชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ร่วมกันศึกษาให้ข้อมูล และอยู่ในทีมวิจัยด้วย โดยเน้นการให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดวิถีคิดของชาวบ้าน การเก็บข้อมูลเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสาร และการสัมภาษณ์อยู่ในลักษณะการพูดคุยแลกเปลี่ยน

3.2 เป็นการเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลขนาดเล็กระดับครอบครัว/ระดับกลุ่มคน (กรณีศึกษา) โดยใช้ทั้งแบบสอบถามและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

4. กรอบแนวคิดการวิจัย : วิธีชีวิตชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่

“กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวและความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่ ในกระแสการเปลี่ยนแปลง”

5. ประเด็นของการศึกษาวิจัย

5.1 องค์กรวม (บริบท) ของสภาพชุมชนบ้านไม้ไผ่

(5.1.1) ประวัติความเป็นมาของชุมชน

(5.1.2) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

- (1) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ (สภาพทั่วไป)
- (2) ลักษณะโครงสร้างของประชากร การศึกษา
- (3) สภาพทางสาธารณสุข
- (4) สภาพทางเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากร

(5) สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง

(5.1.3) ผลกระทบจากกระแสหลักต่อชุมชน

(ปัญหาสำคัญ ๆ ของชุมชน)

(5.1.4) วิธีการจัดการปัญหา (ศักยภาพของชุมชน)

5.2 บริบทของชุมชนจักสานไม้ไผ่

(1) **เงื่อนไขและสภาพแวดล้อมโดยรวมและโดยรอบของชุมชนจักสานไม้ไผ่** ที่มีความหมายและมีผลต่อ (มูลเหตุ) การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่

(2) **กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนจักสานไม้ไผ่**

- กระบวนการเรียนรู้และตัดสินใจในการเลือก

- บริบทของกระบวนการผลิตการตลาด (วงจรของการผลิต)

- แหล่งที่มาวัตถุดิบ

- เวลาการผลิต

- ปริมาณวัตถุดิบ

- ลักษณะการผลิต

- ราคาวัตถุดิบ

- การตลาด

- ปัญหาภายใน-ภายนอกที่เผชิญอยู่

- การปรับตัวและวิธีการจัดการแก้ปัญหา วิธีคิด ที่มาของวิธีคิด (ศักยภาพของกลุ่ม/ชุมชน)

- เครือข่ายของความสัมพันธ์และความร่วมมือของสมาชิกกลุ่ม (ภายใน-ภายนอก)

5.3 ความสัมพันธ์แบบใหม่ of ชุมชนจักสานไม้ไผ่

(1) สภาพและลักษณะรูปแบบของความสัมพันธ์ภายใน-ภายนอกชุมชน

(2) สถานภาพและบทบาทของสมาชิกกลุ่ม

(อำนาจการตัดสินใจ/เครือข่ายความสัมพันธ์)

(3) คุณค่าของชุมชนจักสานไม้ไผ่ (ด้านเศรษฐกิจ,สังคม,จิตใจ)

ต่อตนเอง/ครอบครัว/กลุ่ม/ชุมชน

- (4) กระบวนการถ่ายทอดและการเรียนรู้
- (5) การส่งเสริมและการพัฒนากลุ่ม (จากภายใน-ภายนอกชุมชน)
- (6) ศักยภาพของกลุ่ม/ชุมชนต่อการแก้ไขปัญหาอื่น ๆ
- (7) แนวโน้มของชุมชนจักสานไม้ไผ่

6. ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาชุมชนจักสานไม้ไผ่ ในหมู่บ้านไผ่พะอะ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ. ลำปาง

7. วิธีการดำเนินงาน

เป็นการวิจัยที่อยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ ซึ่งทำหน้าที่ให้คำปรึกษา โดยมีอนุกรรมการฯ ที่ได้รับมอบหมายเป็นผู้ประสานงานทำหน้าที่หัวหน้าคณะผู้วิจัย โดยมีรูปแบบการดำเนินงานดังนี้

1. ประชุมระดมความคิดจากคณะผู้วิจัยและที่ปรึกษา
2. กำหนดกรอบและโครงสร้างวิจัยโดยละเอียด
3. สำรวจและเลือกพื้นที่วิจัย
4. สำรวจการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. เก็บรวบรวมข้อมูลและศึกษาเจาะลึกในประเด็นตามหัวข้อวิจัย
6. ประชุมเพื่อการประมวลผล วิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัย
7. เขียนรายงานวิจัยตามกรอบที่คณะกรรมการวิจัยฯ และคณะผู้วิจัย กำหนดร่วมกัน

8. ระยะเวลาศึกษา : กันยายน 2539 - สิงหาคม 2540

- รายงานผลความคืบหน้าทุก 4 เดือน
- รายงานผลการศึกษาวิจัย (ครั้งที่ 1) มกราคม 2540
- รายงานผลการศึกษาวิจัย (ครั้งที่ 2) พฤษภาคม 2540

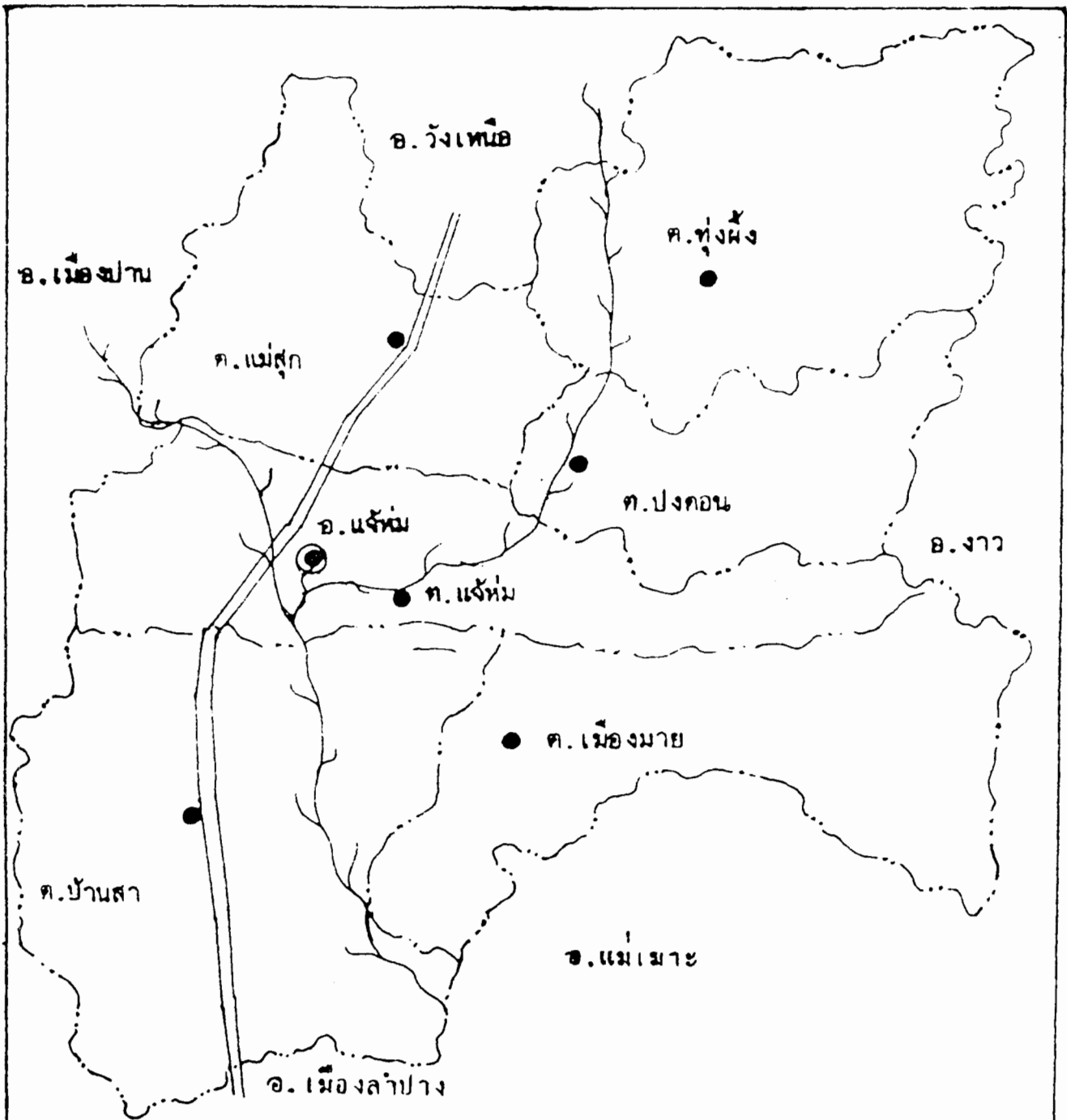
9. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ใหม่ในด้านกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวและความสัมพันธ์ของชุมชนแบบใหม่ (วิถีชีวิตชุมชนจกสถานไม้ไผ่)
2. ได้แนวทางและศักยภาพในการปรับตัว เพื่อความอยู่รอดของชุมชนในสภาพแวดล้อมใหม่ ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางนำร่องการพัฒนาและการแก้ปัญหาของชุมชนแบบใหม่
3. ได้รูปแบบการศึกษาวิจัยในมิติทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง

10. ผู้รับผิดชอบโครงการศึกษาวิจัย

1. นายอารยะ ภูสาคัส   ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยโยนก
2. นายศักดิ์ รัตนชัย   ผู้อำนวยการสถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก
3. ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ในพื้นที่

อำเภอแจ้ห่ม

แผนที่ แสดงที่ตั้งและขอบเขตตำบล

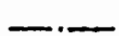
สัญลักษณ์

ที่ตั้งอำเภอ

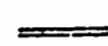
ที่ตั้งตำบล

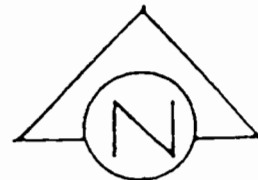
เส้นแบ่งเขตตำบล

แม่น้ำ

ถนน

มาตราส่วน

แผนที่แสดงที่ตั้งและขอบเขตตำบล อำเภอแจ้ห่ม

บทที่ 2

สภาพชุมชนบ้านไผ่แพะและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านไผ่แพะได้ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้แต่ดั้งเดิมรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย อพยพมาจากบ้านเอิบ (ปัจจุบันคือ บ้านทรายมูล ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) เนื่องจากต้องการหาที่ทำกินและที่อยู่ใหม่เพราะ “กั้นข้าวอยากน้ำ” จึงมาหาที่ทำไร่ทำสวน โดยการเข้าจับจองพื้นที่ทำกินบริเวณที่ราบในหุบเขา ซึ่งมีลำน้ำไหลผ่านและอุดมไปด้วยป่าไม้สัตว์ป่า โดยตั้งชุมชนเป็นหลักแหล่งขึ้นที่บ้านไผ่ปง (ปัจจุบันคือบ้านไผ่งามหมู่ 4) จากนั้นชุมชนขยายเติบโตขึ้น จึงมีชาวบ้าน 7 หลังคาเรือน แยกออกมาตั้งเป็นชุมชนในบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านไผ่แพะในปัจจุบัน ซึ่งอยู่ห่างกันตรงข้ามกับที่ตั้งหมู่บ้านไผ่งามเพียงแค่น้ำลำแม่ต๋ำกั้น จากนั้นก็ออกลูกออกหลานเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นมา

สมัยก่อนนั้นสภาพทั่วไปของชุมชนอุดมไปด้วยป่าไม้ สัตว์ป่า “เข้า ๆ เห็นกระรอกวิ่งไต่ไปตามต้นไม้ มีนกเขา นกกา นกเงือก บินให้เห็น มีฟาน (แก้ง) หมูป่า เดินลัดบ้านลัดช่อง” ได้ยินเสียงร้องของแก้ง กวาง หมูป่า เสือ ช้างป่า วัวป่า หมู ส่วนในลำห้วยแม่ต๋ำก็อุดมไปด้วยกุ่ม หอย ปู ปลา แต่ก่อนนั้นชาวบ้านต้องช่วยเจ้า (เจ้าขุนมูลนายจากในเมืองซึ่งน่าจะเป็นช่วงปี พ.ศ.2416 - 2465 ซึ่งเป็นช่วงปีก่อนสิ้นยุคเจ้าหลวงปกครองลำปาง) มีอะไรก็ต้องช่วย สมัยนั้นยังมีข้าทาส เจ้านายได้กั้นที่ราชพัสดุไว้หมู่บ้าน 2 ไร่ ให้พ่อหลวงปลูกข้าวไว้สำหรับเจ้านายเวลามาตรวจเยี่ยมหมู่บ้าน และต้องส่งส่วยผลผลิตข้าวให้ทุกปี (ปัจจุบัน อดีตพ่อหลวงสุก บุญยืน เช่าทำนา ซึ่งเป็นที่ราชพัสดุโดยเสียภาษีปีละ 110 บาทให้ทางอำเภอ)

สภาพของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปนับแต่ปี 2475-2480 (หรือประมาณ 60-65 ปีที่ผ่านมา) เมื่อเริ่มมีนายทุนและฝรั่งค้าไม้เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้บริเวณรอบ ๆ ชุมชน โดยใช้แรงงานจากภายนอกหมู่บ้านและชาวบ้านในพื้นที่บาง -

ส่วนรับจ้างตัด/เลื่อยไม้ ใช้ช้างชักลากล่องไปตามลำน้ำแม่ต้า ไปออกที่ แม่น้ำวังหน้า เชื่อนก๊วลมปัจจุบัน จากนั้นก็ล่องลงไปตามลำน้ำแม่วังเข้าสู่ตัวเมืองลำปาง ขณะนั้น ชุมชนเริ่มขยายตัว “คนมากขึ้น ที่ทำมาหากินมีน้อย” ... “คนมากขึ้น กินมากขึ้น” ชาวบ้านทำนาเพียงอย่างเดียวผลผลิตข้าวไม่พอกินตลอดปี ชาวบ้านต้องสานกลองข้าว โดยใช้วัสดุที่มีอยู่อย่างมากในชุมชน ไปแลกซื้อข้าวที่อำเภอแจ้ห่ม โดยการเดินเท้า ออกเดินทางตี 2-3 ถึงตัวอำเภอ 7 โมงเช้า กลับมาถึงหมู่บ้านประมาณ 6 โมงเย็น การตัดไม้ทำให้ป่ารอบ ๆ ชุมชนเริ่มหมดไป สัตว์ป่าหนีหายเข้าไปในป่าลึก กุ้ง หอย ปู ปลา ในลำน้ำลดน้อยลงจากการระเบิดและจากการใช้ยาเบื่อ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มหมดไปภายหลังจากที่มีคนต่างถิ่นเข้ามาพร้อมกับถนนที่สร้างขึ้น ตั้งแต่เริ่มสร้างทางลาลอง จากเชื่อนก๊วลมเข้าหมู่บ้านในปี 2505

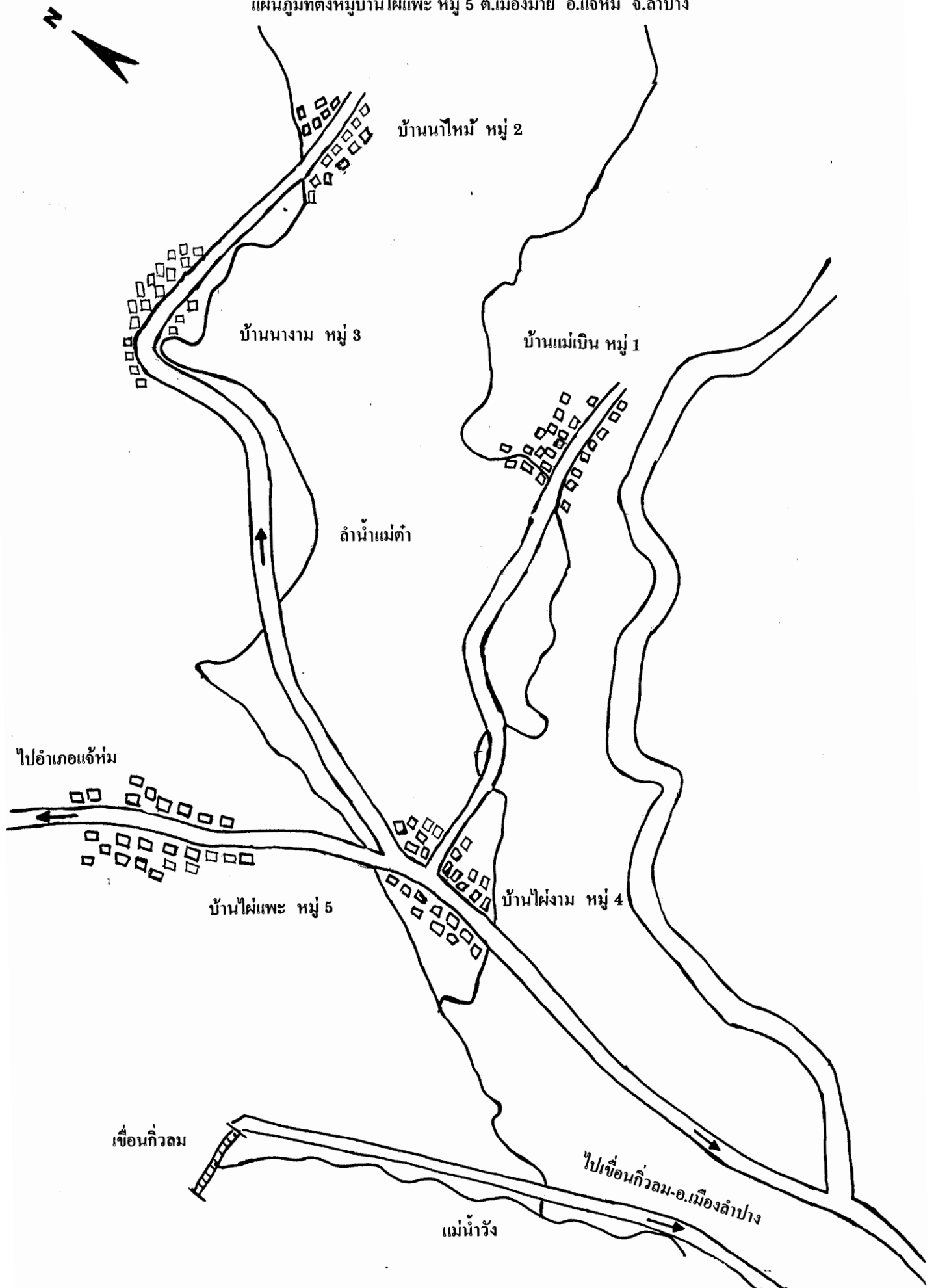
อย่างไรก็ตาม การตัดไม้ได้เปิดพื้นที่ และเปิดโอกาสให้กับชาวบ้านได้รุกเข้าไปจับจองเป็นพื้นที่ปลูกข้าวไร่ เพิ่มเติมจากการปลูกข้าวนาเพียงอย่างเดียว ทำให้ชาวบ้านมีข้าวกินมากขึ้น ขณะเดียวกันชาวบ้านเองก็ตัดไม้จากป่ามาปลูกสร้างบ้านเรือนมากขึ้น ตามการขยายตัวของชุมชน ประมาณปี 2490-2500 เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้มาทำรังวัดและประกาศห้ามชาวบ้านทำไร่เลื่อนลอย แต่ชาวบ้านก็ยังมีการบุกรุกพื้นที่ป่า และตัดไม้มาปลูกบ้านหลังที่ 2-3 เพื่อเก็บไม้ไว้ขาย ต่อมาในปี 2536 เจ้าหน้าที่ก็มารังวัดอีกครั้งพร้อมกับประกาศห้ามในการทำไร่เลื่อนลอยเด็ดขาด

ชุมชนบ้านไผ่พะเยาแยกตัวจากบ้านไผ่งาม (หมู่ 4) มาตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ (หมู่ 5) ในปี 2529 จากเดิมมี 73 หลังคาเรือน ปัจจุบันปี 2540 มีทั้งหมด 182 หลังคาเรือน โดยตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ลำดับเวลาและเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในหมู่บ้าน

ปีที่เกิด (พ.ศ.)	เหตุการณ์
2500 - 2501	สร้างโรงเรียนมุงหญ้าคา/พื้นดิน สอน ป. 1-4
2505	รถลากซุงผ่านหมู่บ้านเข้าสู่เมือง (ทางลากซุง) ออกทางเขื่อนก๊วลม
2507 - 2508	สร้างโรงเรียนมุงสังกะสีอาคารใหม่ สร้างเขื่อนก๊วลม
2515 - 2517	สร้างปรับปรุงถนนจากบ้านเมืองมายถึงหมู่บ้าน ระยะทาง 15 ก.ม. (เดินเท้า 4-5 ชั่วโมง) จากเส้นทางลำลองเดิม
2521 - 2522	สร้างถนนจากอำเภอแจ้ห่มถึงหมู่บ้านระยะทาง 16 ก.ม. (เดินเท้า 5-6 ชั่วโมง)
2524 - 2525	โรงเรียนเปิดเรียนชั้น ป. 5-6
2527 - 2528	ทางการประกาศเขตป่าสงวนทับพื้นที่หมู่บ้าน
2529	ตั้งกฎเกณฑ์ป่าชุมชนของหมู่บ้าน บริเวณหล่มอ่างเหนือหมู่บ้าน แยกหมู่บ้านไผ่แพะ (หมู่ 5) ออกจากหมู่บ้านไผ่งาม (หมู่ 4) พ่อหลวงคนปัจจุบัน (นายคล้าย วงศ์ษา) ได้รับการเลือกตั้ง
2531	ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน
2533	โรงเรียนเปิดเรียนชั้น ม. 1-2-3 มีประปาหมู่บ้านใช้
2535	มีประปาของสาธารณสุข
2536	โรงเรียนเปิดสอนจักสานแก่นักเรียน โดยวิทยากรชาวบ้าน
2537	ปตท. ร่วมกับชาวบ้านและป่าไม้เขต จัดทำโครงการปลูกป่าเฉลิมพระ เกียรติ 1,225 ไร่ ปลูกไปแล้ว 118 ไร่ บริเวณต้นน้ำแม่ต้า (หนองหล่มอ่าง)
2538	สร้างถนนลาดยาวในหมู่บ้าน
2539	องค์การโทรศัพท์ฯ ติดตั้งตู้โทรศัพท์หยอดเหรียญสาธารณะ 1 เครื่องใน หมู่บ้าน
2540	เปลี่ยนแปลงจากสภาตำบลเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล

แผนภูมิที่ตั้งหมู่บ้านไผ่พะ หมู่ 5 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

ภาพที่ 1. สภาพหมู่บ้านไผ่แพะ ตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา มีลำน้ำแม่ต้าไหลผ่าน

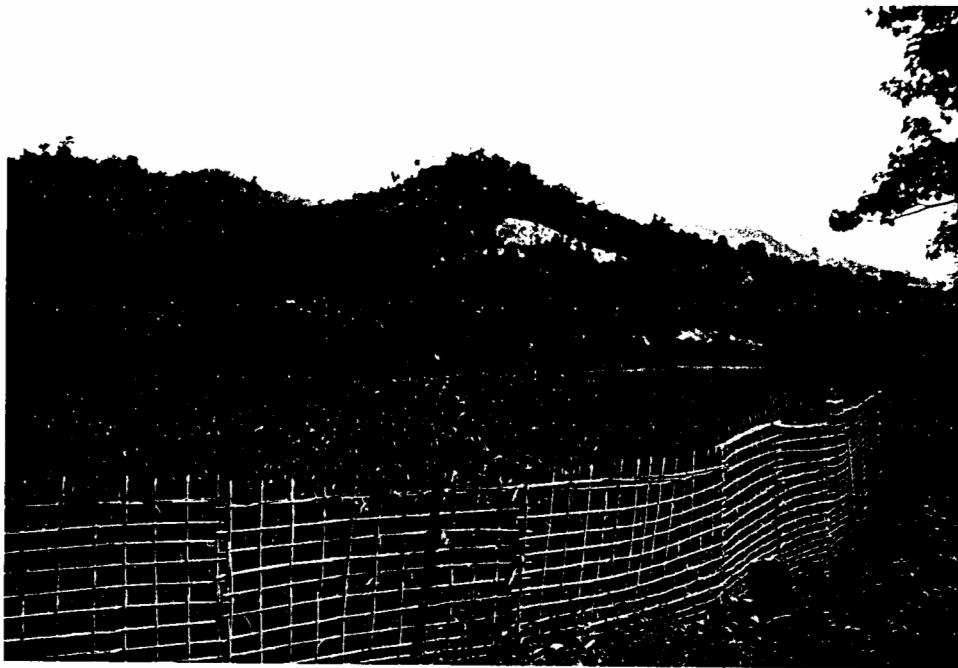

ภาพที่ 2. สะพานคอนกรีตข้ามลำห้วยแม่ต้า เชื่อมระหว่าง บ้านไผ่จามกับบ้านไผ่แพะ

2.2 สภาพพื้นฐานและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านไผ่แพะ

สภาพทั่วไป (สภาพแวดล้อมทางกายภาพ)

หมู่บ้านไผ่แพะ ตั้งอยู่ที่บ้านหมู่ 5 ในจำนวน 5 หมู่บ้าน (บ้านแม่เงิน หมู่ 1, นาใหม่ หมู่ 2, นางาม หมู่ 3, ไผ่งาม หมู่ 4) เขตตำบลเมืองมาย อำเภอ แจ้ห่ม จังหวัด ลำปาง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่นอกเขตสุขภาพิบาล บ้านไผ่แพะเดิมเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านไผ่งาม หมู่ 4 มาแยกตั้งเป็นหมู่ 5 ในปี พ.ศ.2529 เนื่องจากจำนวนประชากรและครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้น หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ ท่ามกลางหุบเขาใกล้แหล่งน้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านหมู่บ้านคือ ลำน้ำแม่คำ ซึ่งมีต้นน้ำจากเขตอำเภองาวไหลผ่านบ้านขุนหล้า บ้านนาใหม่ หมู่ 2 บ้านนางามหมู่ 3 บ้านไผ่แพะหมู่ 5 บ้านไผ่งามหมู่ 4 ไปบรรจบกับน้ำแม่วังหน้าเขื่อนกิวลม เส้นทางคมนาคมที่หมู่บ้านใช้ติดต่อกับภายนอกมี 2 เส้นทาง ได้แก่ เส้นทางจากอำเภอเมือง ลำปาง-เขื่อนกิวลม-หมู่บ้าน ระยะทางประมาณ 47 กิโลเมตร เป็นถนนลูกรัง ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการซ่อมปรับปรุงและขยายเส้นทาง และจะลาดยาวประมาณปี 2541 ใช้เวลาเดินทางประมาณ 1 ชั่วโมง อีกเส้นทางหนึ่งจากอำเภอ แจ้ห่ม-หมู่บ้าน ระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร เป็นถนนลูกรัง ซึ่งอยู่ในระหว่างการปรับปรุงเช่นกัน ใช้เวลาเดินทางประมาณ 40 นาที เส้นทางค่อนข้างลำบากเนื่องจากเป็นเส้นทางที่ต้องลัดเลาะไปตามไหล่เขาสูงชัน ส่วนถนนภายในหมู่บ้านเป็นถนนลาดยาง (ปี 2538) และ ถนนคอนกรีต (ปี 2539) ด้วยงบประมาณสนับสนุนจาก องค์การบริหารส่วนจังหวัด และ สภาตำบล เส้นทาง ดังกล่าวเป็นเส้นทางไปถึงสถานที่ซื้อสิ่งของนอก หมู่บ้าน เพื่อนำมาขายหรือซื้อของมาเพื่อใช้ และเป็นเส้นทางขนส่งผลผลิตไปขายในเมืองหรือออกไปหางานทำ และยังเป็นเส้นทางที่คนภายนอก (พ่อค้า , ข้าราชการ และอื่น ๆ) ใช้ติดต่อกับชาวบ้าน หมู่บ้านนี้ไม่มีรถรับจ้าง แต่ใช้วิธีคิดรถเพื่อนบ้านวิ่งระหว่างอำเภอถึงหมู่บ้านไป-กลับ 40 บาท อย่างไรก็ตามพาหนะภายในหมู่บ้านมีอยู่ค่อนข้างมาก ได้แก่ รถปิคอัพ 83 คัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นรถมือสอง เหตุที่ชาวบ้านนิยมซื้อ รถมือสองเพราะเห็นว่าเพื่อนบ้านมีก็อยากมีบ้าง และเพื่อใช้บรรทุกผลผลิตจากไร่-นา สู่บ้าน หรือไปซื้อของในเมือง นอกจากนั้นยังมีรถมอเตอร์ไซด์ 102 คัน,

ภาพที่ 3. สภาพพื้นที่ทำนาและทำไร่บนดอยในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ภาพที่ 4. สภาพป่าชุมชน "หนองหล่มอ่าง" ที่ชาวบ้านช่วยกันปลูก

รถจักรยาน 2 ล้อ 40 คัน แต่เดิมนั้นชาวบ้านติดต่อกับภายนอกด้วยวิธีการเดินเท้า จากหมู่บ้านลัดเลาะผ่านป่าเขาไปสู่อำเภอแจ้ห่ม หรือตัดออกเส้นทางรถโดยสารระหว่างอำเภอแจ้ห่มถึงอำเภอเมือง เพื่อติดต่อกับทางการและซื้อสินค้าขายผลผลิตให้ตลาด ใช้เวลาเดินเท้าประมาณ 4 ชั่วโมง และยังสามารถใช้เส้นทางน้ำโดยล่องแพจากหมู่บ้านออกสู่มแม่น้ำวัง และล่องเข้าสู่เมืองลำปางใช้เวลาประมาณ 3 วัน

สภาพพื้นที่ : หมู่บ้านแห่งนี้มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 5,755 ไร่ ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่มีเอกสารสิทธิ์ ในจำนวนพื้นที่ดังกล่าวแยกเป็นที่ดินทำการเกษตรประมาณ 815 ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับปลูกป่าชุมชน 1,225 ไร่ ในปี 2537 กำหนดโดยป่าไม้เขต ภายใต้โครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ สนับสนุนโดย ปตท. โดยมีประเภทไม้ที่ปลูกดังนี้ ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้สีเสียด ไม้หนันทรี มะม่วง มะแหวน หูกวาง มะกอก สะเลียม (สะเดา) มะค่า มะขามป้อม จำนวนไม้ที่ปลูกเฉลี่ย 1 ไร่/120 ต้น โดยจ้างชาวบ้านปลูกวันละ 70-80 บาท และจ้างถางป่าทำแนวกันไฟ กิโลเมตรละ 2,900 บาท (งบจากป่าไม้เขต) และกิโลเมตรละ 2,700 บาท (งบจาก ปตท.) และค่าจ้างยามป้องกันไฟป่าระหว่างเดือนมกราคม - มีนาคมของทุกปี 3,000 บาท/เดือน (งบจากป่าไม้เขต, ปตท.) และมีพื้นที่ที่ได้ดำเนินการปลูกป่าชุมชน 150 ไร่ ในปี 2530 โดยพ่อหลวง กรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านได้ขอ กล้าไม้จาก ปตท. และให้หน่วย สันตินิมิต ค่ายประจักษ์ เขียนปายปักเขตป่าชุมชนในบริเวณป่าต้นน้ำหนองหล่มอ่างเหนือหมู่บ้าน ซึ่งแต่เดิมนั้นสภาพพื้นที่อุดมไปด้วยป่าไม้ ป่าไผ่และสัตว์ป่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย ประกอบการธุรกิจค้าไม้ในบริเวณพื้นที่ และการลักลอบตัดไม้ทำให้ป่าหมดไปอย่างรวดเร็ว นับแต่ปี 2475 เป็นต้นมา

แหล่งน้ำ : ลำน้ำสำคัญที่ไหลผ่านหมู่บ้านเป็นแหล่งน้ำผิวดินที่สามารถนำน้ำขึ้นมาใช้ได้ตลอดปี ได้แก่ ลำน้ำแม่ต๋ำ นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำใต้ดินภายใน

หมู่บ้านด้วย ได้แก่ บ่อน้ำตื้นสาธารณะ 14 บ่อ/ส่วนตัว 10 บ่อ และยังมีระบบประปาหมู่บ้านซึ่งมีครัวเรือนที่ใช้น้ำจากระบบประปานี้ตลอดปี จำนวน 81 ครัวเรือน (ประมาณร้อยละ 43 ของครัวเรือน ทั้งหมด) โดยชาวบ้านร่วมกันออกแรง/ทุนตั้งประปาหมู่บ้านในปี 2533

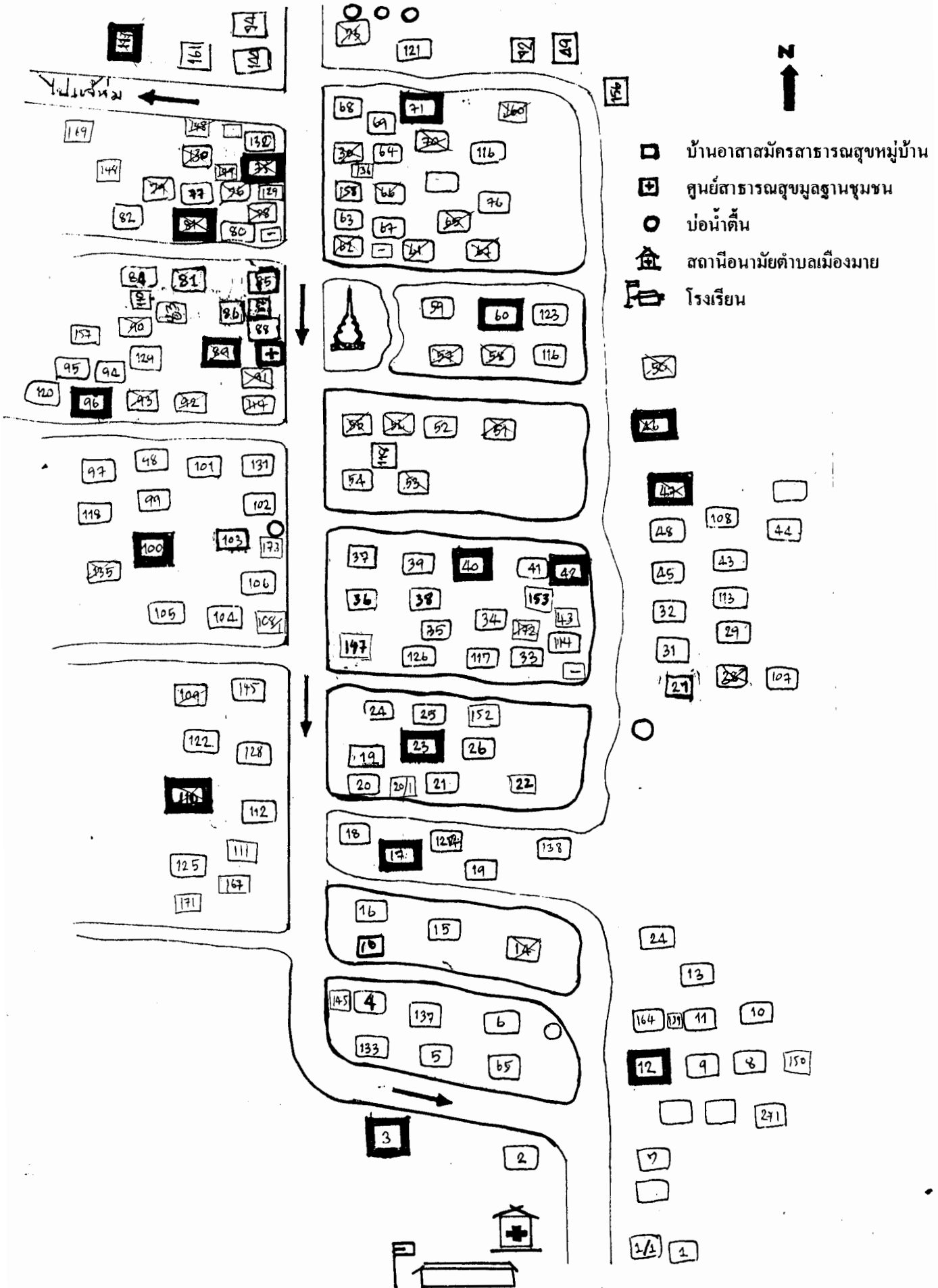
น้ำดื่ม-น้ำใช้ : หมู่บ้านนี้มีครัวเรือนที่มีน้ำสะอาดสำหรับดื่มเพียงพอตลอดปี แต่ในกรณีที่ขาดแคลนน้ำสะอาดดื่มหรือกินในฤดูแล้ง ครัวเรือนสามารถใช้แหล่งน้ำผิวดินมาดื่มกิน ส่วนน้ำใช้ สำหรับซักล้างและอาบ ทุกครัวเรือนมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี โดยใช้ลำน้ำแม่ต้าและประปาหมู่บ้าน

น้ำเพื่อการเกษตร : น้ำจากลำน้ำแม่ต้าใช้สำหรับการทำนาได้ปีละ 1 ครั้ง และมีเพียงพอสำหรับปลูกพืชไร่อายุสั้น (ถั่วลิสง กระเทียม หอม) และสำหรับปลูกผัก และปลูกผลไม้ซึ่งจะปลูกจนถึงเก็บเกี่ยวน้อยกว่า 4 เดือน

แต่เดิมนั้นลำน้ำแม่ต้าสามารถใช้ล่องซุง ล่องแพ ไปออกแม่น้ำวังได้ แต่ปัจจุบันลำน้ำแคบและตื้นเขินกว่าแต่ก่อน อันเนื่องมาจากการตกระกอนและการกัดเซาะหน้าดิน จากพื้นที่ทำไร่เลื่อนลอยบนเขา พังทะลายลงสู่ลำน้ำ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมฉับพลันในฤดูน้ำหลาก ทำความเสียหายให้แก่ที่นาของชาวบ้าน

ไฟฟ้า : หมู่บ้านเริ่มมีไฟฟ้าใช้ครั้งแรกในปี พ.ศ.2531 ปัจจุบันทุกครัวเรือนมีไฟฟ้าใช้โดยเฉพาะประมาณร้อยละ 65 ของครัวเรือนทั้งหมด มีโทรทัศน์เพื่อรับทราบข่าวสารและรายการบันเทิงต่าง ๆ ซึ่งช่วงเวลาที่นิยมเปิดชมมากที่สุดคือช่วงเวลา 18.00 - 22.00 น. ของทุกวัน ภายหลังจากเสร็จสิ้นภาระการทำงานในภาคเกษตรของตนในแต่ละวัน “แต่ก่อนไม่มีไฟฟ้า พลบค่ำก็ต้องจัดตะเกียง/ใช้ไต้จุด หรือจุดกองไฟ เข้านอนแต่หัวค่ำ ฟังวิทยุก็ต้องหาซื้อถ่านไฟฉายมา มีวิทยุไม่กี่เครื่อง มีโทรทัศน์ก็ใช้แบตเตอรี่ ชาวบ้านจะแห่กันไปดู แต่พอมีไฟฟ้าก็เริ่มมีการใช้เครื่องเสียง วิทยุ เทป โทรทัศน์ พัดลม ปั่นน้ำ ส่วนหนึ่งก็ทำให้สะดวกขึ้นแต่ส่วนหนึ่งก็ทำให้คนเกิดความทะเยอทะยานอยากมีอย่างชาวบ้าน ที่ยังไม่มีในหมู่บ้านก็คือ เครื่องซักผ้า และแอร์” ในปี 2539-2540 นี้เริ่มมีรถบริการซ่อมเครื่องไฟฟ้าเข้ามาให้บริการถึงหมู่บ้าน มีชาวบ้าน

แผนที่ : หมู่บ้านไผ่แพะ หมู่ 5 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

บางรายใช้บริการแต่ส่วนใหญ่ไม่กล้าใช้บริการเพราะเกรงว่าจะถูกหลอกเอาของเก้
(ปลอม) เปลี่ยนให้

บริการสาธารณะในหมู่บ้าน : ในหมู่บ้านแห่งนี้มีบริการสาธารณะดังต่อไปนี้คือ

1. ศาสนสถาน ได้แก่ วัด	1 แห่ง
2. ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน และอสม. ให้บริการดังนี้	1 แห่ง
- การคัดกรองผู้ป่วยขั้นต้น	
- ศูนย์ข้อมูลข่าวสารมูลฐาน	
- การถ่ายทอดความรู้แก่ประชาชน	
3. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก/ ศูนย์โภชนาเด็ก	1 แห่ง
4. โรงเรียนอนุบาลชุมชน	1 แห่ง
5. โรงเรียนระดับประถม-มัธยม	1 แห่ง
6. ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน	1 แห่ง
7. หอกระจายข่าว	1 แห่ง
8. ห้องสมุดโรงเรียน	1 แห่ง
9. ตู้โทรศัพท์สาธารณะ (องค์การโทรศัพท์ฯ) 1 แห่ง	
10. สถานีอนามัย	1 แห่ง
11. กองทุนยา	1 กองทุน
12. กองทุนมั่ง (หน่วยมาลาเรีย)	1 กองทุน
13. กองทุนส่งเสริมประสิทธิภาพในไร่นา (เกษตรอำเภอ)	1 กองทุน
14. กองทุนหมุนเวียน กขคจ. (แก้ไขปัญหาความยากจน) ของพัฒนาชุมชน (เริ่มปี 2540/280,000 บาท 38 ครั้วเรือน)	1 กองทุน
15. กองทุนประชาสงเคราะห์	1 กองทุน

ภาพที่ 5. สภาพการในบ้านไผ่แพะ ถนนลาดยาง ไฟฟ้า ตู้โทรศัพท์ ที่อ่านหนังสือพิมพ์

ภาพที่ 6. ระบบประปาหมู่บ้าน ภายใต้นบ้านไผ่แพะ

ที่อยู่อาศัยและร้านค้า : มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 182 ครัวเรือน เกือบทุกครัวเรือนมีที่อยู่อาศัยที่มีสภาพคงทนถาวร โดยลักษณะสิ่งปลูกสร้างส่วนใหญ่เป็นบ้านหลังคามุงกระเบื้องทุกครัวเรือนมี และใช้ส้วมราดน้ำ และส่วนใหญ่ร้อยละ 90.9 มีการจัดบ้านเรือนและบริเวณบ้านให้เป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ บ้านส่วนใหญ่ปลูกสร้างด้วยไม้สัก ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ประดู่ ซึ่งได้จากพื้นที่ป่ารอบชุมชนในครั้งที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์อยู่ และชาวบ้านมักจะปลูกบ้านเพื่อเก็บไม้ไว้สัก 1-2 หลัง ในบริเวณพื้นที่บ้านของตนด้วย โดยชาวบ้านคิดว่าในอนาคตถ้ามีลูกสาวลูกชายจะได้ให้ลูกอยู่ และเป็นการปลูกเก็บไม้ไว้เพื่อขายด้วยในยามที่เกิดความขัดสนในการยังชีพ

ในหมู่บ้านมีร้านขายของชำ ขายอาหารและของชำ 6 แห่ง ปั่นน้ำมัน หลอด 4 แห่ง และอู่ซ่อมรถยนต์ 1 แห่ง ซ่อมรถจักรยานยนต์ 1 แห่ง แต่ไม่มีสถานที่จำหน่ายปัจจัยการผลิต (เมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย เครื่องจักรกลการเกษตร) ไม่มีแหล่งรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรเพื่อขาย สินค้าที่นำมาขายส่วนใหญ่ไปซื้อจาก อ.แจ้ห่ม เนื่องจากระยะทาง/เวลาเดินทางไกลกว่าไป อ.เมือง ประเภทสินค้าได้แก่ อาหารสำเร็จรูป (อาหารถุง) เนื้อสัตว์ ผัก เครื่องมือเครื่องใช้ภายในครัวเรือนต่าง ๆ โดยสินค้าบางอย่างบวกราคาค่าขนส่งเข้าไปประมาณ 0.50 - 1.00 บาท ปัจจุบันเริ่มมีรถบริการส่งลูกชิ้น-เส้นก๋วยเตี๋ยว-ไอศกรีม จากภายนอกมาส่งตามร้านขายของในหมู่บ้าน

เชื้อเพลิงในการหุงต้ม : คนส่วนมากในหมู่บ้านนี้ ใช้เชื้อเพลิงในการหุงต้มจากฟืน ซึ่งทำเอง มีได้ซื้อ เนื่องจากแหล่งไม้ที่ใช้ อยู่ห่างจากหมู่บ้านเป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางไปเอาไม้ (เพียงเที่ยวเดียวไม่นับเที่ยวกลับ 30 นาที) ซึ่งไม้ที่คนส่วนใหญ่ใช้นำมาจากเขตป่าสงวนแห่งชาติ ชนิด/ประเภทของไม้ที่นำมาทำฟืนได้แก่ ไม้แดง ไม้คู้ ไม้เปา ไม้เต็ง ปัจจุบันชาวบ้านบางส่วน (ประมาณ 50 หลังคาเรือน) เริ่มหันมาใช้แก๊สหุงต้ม โดยไปซื้อจากอำเภอเมือง ทั้งนี้เนื่องจากไม้ที่ใช้ทำฟืนหายากขึ้น และห่างไกลจากชุมชนมากขึ้น

ภาพที่ 7. ร้านค้าขายของชำในหมู่บ้าน ซึ่งไปซื้อของมาขายจากอำเภอแจ้ห่ม

ภาพที่ 8. รถร่ำขายเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร ผ่านเข้ามาเดือนละ 1-2 ครั้ง

ภาพรวมการทำเกษตร : ครัวเรือนส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพการเพาะปลูก การทำนา-ทำไร่ ปลูกผัก ประกอบกิจการเกษตรในบริเวณบ้านหรือหัวไร่ ปลายนา เพื่อบริโภคและมีบางส่วนเหลือขายภายในชุมชนด้วย เช่น ปลูกผัก ไม้ผล และบางส่วนมีอาชีพรับจ้างทั่วไป นอกจากนั้นยังมีอาชีพเสริมด้วยการจักสานกลองข้าวขาย ในหมู่บ้านมีโรงสี 8 แห่ง ขนาดกำลังการผลิต 10-15 แรงม้า (ใช้ไฟฟ้าและน้ำมัน) โรงสีในชุมชนจะรับสีข้าวเปลือกจากชาวบ้านทั้งในชุมชน-นอกชุมชน คนในหมู่บ้านนี้ไม่ได้เป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตร แต่ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของกลุ่มอาชีพทางการเกษตร เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม ธกส. เป็นต้น ส่วนแหล่งสินเชื่อเพื่อการเกษตรที่สำคัญของชาวบ้าน ได้แก่ ธกส. และธนาคารพาณิชย์ ซึ่งประมาณร้อยละ 90 ของครัวเรือนทั้งหมดเป็นหนี้ ธกส. โดยกู้มาเลี้ยงหมู วัว ควาย ปลูกบ้าน ส่งลูกเรียนต่อ ซื้อรถมือสอง ซื้อรถมอเตอร์ไซด์ รถไถนา รถตัดหญ้า เครื่องสูบน้ำ เงินกู้สูงสุด 50,000 บาท และต่ำสุด 15,000 - 20,000 บาท ผ่อนส่งเป็นรายปี (ระยะสั้น-ยาว) โดยระยะหลังนี้ชาวบ้านเริ่มมีการขายรถปิคอัพที่ซื้อมาเพราะเป็นรถมือสองเสียบ่อย เสียค่าน้ำมัน และค่าบำรุงรักษามาก และบางรายเริ่มขายบ้านหลังที่ 2 ของตน ซึ่งปลูกเก็บไม้ไว้เพื่อเอาเงินมาใช้หนี้

ลักษณะโครงสร้างของประชากรและการศึกษา

ประชากร : หมู่บ้านนี้มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 182 ครัวเรือน และมีราษฎรอาศัยอยู่จริงจำนวน 816 คน (มิถุนายน 2539) แยกเป็นชาย 420 คน เป็นหญิง 396 คน แยกตามช่วงอายุได้ดังนี้

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม (คน)
1 วัน - 3 ปีเต็ม	16	20	36
3 ปี 1 วัน - 6 ปีเต็ม	18	16	34
6 ปี 1 วัน - 12 ปีเต็ม	31	42	73
12 ปี 1 วัน - 14 ปีเต็ม	9	15	24

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม (คน)
14 ปี 1 วัน - 18 ปีเต็ม	38	23	61
18 ปี 1 วัน - 50 ปีเต็ม	251	220	471
50 ปี 1 วัน - 60 ปีเต็ม	20	23	48
60 ปี 1 วัน - ขึ้นไป	32	37	69

จากข้อมูลนี้จะพบว่าคนในช่วงอายุ 18 - 60 ปี ซึ่งเป็นวัยแรงงานมีอยู่ถึงร้อยละ 63.6 ของประชากรทั้งหมด (หรือ 519 คน) ส่วนคนในช่วงอายุ 1 - 17 ปี จะเป็นวัยเด็ก - เยาวชนซึ่งอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียนและอยู่ในการดูแลของครอบครัว มีอยู่ร้อยละ 28.2 ของประชากรทั้งหมด (หรือ 228 คน) และคนอายุ 60 ปี หรือวัยชราขึ้นไป มีร้อยละ 8.4 ของประชากรทั้งหมด (69 คน) ดังนั้นสิ่งที่พบเห็นในหมู่บ้านเป็นกิจวัตรก็คือ เช้าหลังจากกินข้าวสาย (เช้า) แล้วคนในวัยแรงงานเกือบทั้งหมดก็จะออกไปนาไปไร่ เข้าป่าหาของป่า บางครัวเรือนจะเอาข้าวตอน (เที่ยง) คัดไปด้วย ส่วนเด็กที่อยู่ในวัยศึกษาที่จะไปโรงเรียน ปล่อยให้คนแก่คนเฒ่าและแม่บ้านบางส่วนเฝ้าบ้านเลี้ยงหลาน หรือนั่งสานกล่อ่งข้าวอยู่ที่ใต้ถุนบ้าน สภาพหมู่บ้านจะเงียบสงบตั้งแต่สายจนตกลดตอนเย็น (09.00 - 18.00 น.) หมู่บ้านจะพลุกพล่านก็เฉพาะวันพระ/วันประเพณีเท่านั้นซึ่งชาวบ้านจะหยุดงานไร่-นามาร่วมงานกันที่วัด

ระดับการศึกษา : คนในหมู่บ้านที่จบการศึกษาในภาคบังคับหรือสูงกว่าซึ่งไม่ได้เรียนต่อ (ไม่นับผู้ที่กำลังศึกษาอยู่) จำนวน 386 คน โดยจำแนกได้ดังนี้

- ผู้จบชั้น มศ.ตอนต้น 84 คน
- ผู้จบชั้น มศ. ตอนปลาย หรือเทียบเท่า 2 คน
- (เช่น ปวส./ปวท.)

ส่วนคนในหมู่บ้านที่กำลังศึกษา อยู่ในระดับต่าง ๆ แยกได้ดังนี้

- ก่อนประถมศึกษา 34 คน
- ป.1 - ป.6 (การศึกษาภาคบังคับ) 25 คน

ภาพที่ 9. โรงเรียนประถม-มัธยมประจำหมู่บ้าน อยู่กึ่งกลางบ้านไผ่งาม-ไผ่เพะ

ภาพที่ 10. วันพระเป็นวันหยุดกิจกรรมในนา-ไร่ ชาวบ้านจะไปวัดและอยู่ในหมู่บ้าน

- จบ ป.6 ในปีการศึกษาที่ผ่านมา (2539)	21 คน
- ม.1 ปีการศึกษาปัจจุบัน	8 คน
- มศ. ตอนต้น หรือเทียบเท่า (ม.1 - ม.3)	30 คน
- มศ. ตอนปลาย หรือเทียบเท่า (ม.4 - ม.6)	2 คน

ส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านที่อายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไปจะเป็นคนที่ไม่มีรู้หนังสือ เขียนชื่อตัวเองและอ่านประกาศไม่ได้ และผู้จบชั้น มศ.ตอนต้นน้อยคนที่จะมีโอกาสเรียนต่อ ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องการทำมาหากินและพ่อแม่มีลูกมาก จึงต้องให้ลูกคนโตช่วยเลี้ยงน้องช่วยทำไร่นา ไม่มีโอกาสไปเรียนหนังสือ แต่ปัจจุบัน ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนความคิดหันมานิยมที่จะส่งลูกเรียน เนื่องจากเห็นความสำเร็จของลูกหลานจากหมู่บ้านข้างเคียงซึ่งเรียนสำเร็จจนได้เป็นตำรวจเป็นพยาบาล และเห็นว่าการทำงานไร่ เป็นอาชีพที่ลำบาก รายได้ไม่แน่นอน จึงตั้งใจจะส่งลูกเรียนสูง ๆ เพื่อทำงานอาชีพอื่น มาในปี 2540 นี้มาเยาวชนในหมู่บ้านไปศึกษาต่อโรงเรียนสารพัดช่าง 10 คน โรงเรียนเทคนิค 6 คน เรียนต่อ ม.4-5-6 ที่โรงเรียนมัธยมประจำตำบล 5 คน โดยมีครูใหญ่โรงเรียนประจำหมู่บ้านแนะนำชักจูงผู้ปกครองทั้งการศึกษาต่อและหาแหล่งงานให้

สภาพแรงงานและการอพยพเคลื่อนย้ายของคนในท้องถิ่น : เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องที่ดินทำกินด้านการเกษตรที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ จึงมีคนในหมู่บ้านนี้ออกไปทำงานนอกตำบลบางส่วน จำนวน 14 ครัวเรือน (ร้อยละ 7.6 จากครัวเรือนทั้งหมด) รวม 16 คน แยกเป็นเพศหญิง 4 คน ชาย 16 คน ส่วนมากมีอายุเฉลี่ยในช่วง 19-35 ปี แรงงานชายส่วนใหญ่ ไปเป็นลูกจ้างอยู่ซ่อมรถ 1 คน ลูกจ้างร้านขายอาหาร 4 คน และอีก 7 คน ไปหางานทำที่กรุงเทพฯ แต่ยังไม่ทราบว่าได้งานอะไร ส่วนแรงงานหญิง 2 คน ไปฝึกงานศูนย์พัฒนาสตรีภาคเหนือ (ตัดเย็บเสื้อผ้า, ช่างเสริมสวย) และ 2 คน ไปเป็นลูกจ้างขายของหน้าร้านในเมือง ทั้งนี้เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่มีวุฒิการศึกษาต่ำ (ป.6 หรือ ม.3) เพราะไม่มีโอกาสเรียนต่อ เนื่องมาจากปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในการศึกษาต่อและรายได้ของครอบครัวต่ำ ดังนั้นจึงต้องออกหางานทำและพัฒนาฝึกฝนอาชีพเพื่อมาช่วยหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

สภาพทางสาธารณสุข

ในรอบ 2 ปีที่ผ่านมา มีโรคภายในชุมชนที่พบในเด็กแรกเกิดถึง 14 ปี มากที่สุดได้แก่ โรคอุจจาระร่วง ไข้เลือดออก โรคฟันและโรคช่องปาก และโรคอาหารเป็นพิษ ตามลำดับ ส่วนโรคที่พบในผู้ใหญ่อายุตั้งแต่ 14 ปีขึ้นไปมากที่สุดได้แก่ โรคอุจจาระร่วง กามโรค และอาหารเป็นพิษ ตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากยังมีบางครัวเรือน (ร้อยละ 39.58) นิยมกินอาหารประเภทเนื้อสัตว์ที่ดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ นอกจากนั้นด้านการคุมกำเนิด มีคู่สมรส (ที่ภรรยาอายุ 15-44 ปี) ที่ใช้บริการคุมกำเนิด 160 คู่ คิดเป็นร้อยละ 92 ของคู่สมรสทั้งหมด (174 คู่) หญิงมีครรภ์ส่วนใหญ่ได้รับการทำคลอดจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และส่วนใหญ่มีลูกไม่เกิน 2 คน เพราะชาวบ้านคิดว่าการมีลูกมากจะเกิดปัญหาการทำมาหากิน เนื่องจากแต่ละครัวเรือนมีพื้นที่ทำกินจำกัด ถ้ามีลูกมากก็จะไม่มีปัญญาเลี้ยงดู และเห็นตัวอย่างจากครอบครัวที่มีลูกมากจะประสบปัญหาการทำมาหากินมาก จึงมีความพยายามที่จะลดขนาดของครอบครัวลง

เมื่อมีการเจ็บป่วยเล็กน้อย ชาวบ้านส่วนมากจะรักษา (ตามอาการ) โดยไปรับบริการรักษาพยาบาลจากสถานอนามัยหมู่บ้าน และยังไปหาหมอเมือง (นายแก้วมูล ยนต์วงศ์) เพื่อเป่าเสก กินน้ำมันต์ และหมอบัดหมอบแก้เพื่อสะเดาะเคราะห์ สู่ขวัญ (นายศรีทน บุญยี่น, นายสนั่น ลากเกิด) ตามค่านิยมและความเชื่อดั้งเดิมที่ยังดำรงอยู่ แต่เมื่อเจ็บป่วยรุนแรงประชาชนส่วนมากสามารถไปรับบริการรักษาพยาบาลจากโรงพยาบาลรัฐได้โดยใช้เวลาเดินทางด้วยพาหนะภายใน 30-40 นาที ที่โรงพยาบาลอำเภอแจ้ห่ม และภายใน 1 ชั่วโมงที่โรงพยาบาลศูนย์ อำเภอเมืองลำปาง

นอกจากนี้คนในหมู่บ้านร้อยละ 30 ของจำนวนประชากรทั้งหมด มีสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลและการช่วยเหลือเกื้อกูลจากรัฐ หรือได้รับการคุ้มครองด้านการรักษาพยาบาลภายใต้การประกันสุขภาพ (บัตรสุขภาพ) ตลอดจนมีกองทุนต่าง ๆ เช่น กองทุนยา กองทุนมั่ง อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าบริการ

ด้านสาธารณสุขในชุมชน ยังไม่ดีพอ อยากให้มีหมอมียามากขึ้น และปรับปรุงสถานที่
ซึ่งคับแคบเกินไป

สภาพทางเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากร

การประกอบอาชีพ : หมู่บ้านนี้มีครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม
(ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หักถกรรมในครัวเรือน) จำนวน 171 ครัวเรือน (ร้อยละ 94 ของ
ครัวเรือนทั้งหมด) ซึ่งมีที่ดินทำกินของตนเองและไม่ต้องเช่า ส่วนใหญ่มีรายได้โดยเฉลี่ย
ครัวเรือนละประมาณ 6,000-20,000 บาท/ปี และมีอยู่ 11 ครัวเรือนที่มีอาชีพรับจ้างอย่าง
เดียว โดยมีรายได้โดยเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 5,000-10,000 บาท/ปี อัตราค่าจ้างทั่ว
ไปสำหรับงานเกษตรกรรม ประมาณวันละ 70-100 บาท

การทำนา : ครัวเรือนทำนาใช้ที่นาแยกตามขนาดพื้นที่ 38 ครัวเรือนมีนา
ต่ำกว่า 1 ไร่ และ 138 ครัวเรือนที่มีนา 1-5 ไร่ ครัวเรือนส่วนใหญ่ใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริมทำ
นาปีละ 1 ครั้ง ผลผลิตข้าวเปลือก (ข้าวเหนียว) เฉลี่ยไร่ละ 380 กิโลกรัม (25-30 ถัง) ชาว
บ้านส่วนใหญ่ปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคไม่พอขาย ในกระบวนการผลิตชาวบ้านไม่นิยมใช้
ปุ๋ยเคมี โดยให้เหตุผลว่าราคาสูงทำให้ดินเค็มและไม่คุ้มค่าเพราะมีพื้นที่ทำกินน้อย ส่วน
ใหญ่จึงใช้ปุ๋ยคอก (มูลสัตว์) ซึ่งทำเอง ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มใช้สารเคมีป้องกันแมลง ศัตรู
พืชและวัชพืช โรคพืช ซึ่งส่งผลกระทบต่อกุ้ง หอย ปู ปลา ในนาข้าวเป็นอย่างมากทำให้อาหาร
ธรรมชาติของชาวบ้านเริ่มลดน้อยลง

สภาพและคุณภาพของดิน : มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก
เมื่อเทียบกับ พื้นที่การเกษตรทั้งหมดของหมู่บ้านร้อยละ 50-74 ของพื้นที่การเกษตร
สาเหตุที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินได้เต็มพื้นที่เนื่องจากเป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนฯ
เป็นป่าเขามิที่ราบที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกจำนวนจำกัด ปัญหาเรื่องคุณภาพดินที่พบ
คือ หน้าดินถูกชะล้าง โดยเฉพาะในพื้นที่ทำไร่เลื่อนลอยบน ภูเขา ซึ่งในฤดูน้ำหลาก

ดินได้ไหลลงสู่ลำน้ำแม่คำ ส่งผลทำให้ลำน้ำตื้นเขินและเกิดปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก

การทำไร่ : ครัวเรือนที่ทำพืชไร่อายุสั้น มีทั้งสิ้น 113 ครัวเรือน ในรอบปีที่ผ่านมาพืชที่ปลูกมากเป็นอันดับหนึ่งได้แก่ ถั่วลิสง โดยปลูกปีละ 2 ครั้งในช่วงฤดูฝน (สิงหาคม-พฤศจิกายน) และช่วงฤดูแล้ง (ธันวาคม-มีนาคม) ฤดูฝนปลูกข้าวที่นา และข้าวไร่ และถั่วลิสงบนคอย ฤดูแล้งปลูกถั่วลิสง หอม กระเทียม ในพื้นที่นา การปลูกพืชส่งเสริมจะสลับเปลี่ยนจำนวน/พื้นที่เพาะปลูกตามความต้องการของตลาดและราคา โดยในชุมชนจะมีชาวบ้านเป็นคนกลางรับซื้อ (นายแดง หมอยา และนายปิ่น ลากเกิด) จากชาวบ้านไปขายในเมืองลำปาง (ตลาดสบคู่ย) หรือบางปีก็จะมีคนชาวลื้อจากบ้านกล้วย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มารับซื้อ ที่อำเภอแจ้ห่มไม่มีตลาดรับซื้อ ถ้าพ่อค้าไม่รับซื้อก็ต้องขนกลับหมู่บ้าน พื้นที่ปลูกถั่วลิสงโดยเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 2 ไร่ ได้ผลผลิตประมาณไร่ละ 250 กิโลกรัม เฉลี่ยขายได้กิโลกรัมละ 8 บาท (30-80 บาท/ถัง) ส่วนหอม, กระเทียม จะปลูกสลับกันไปกับพื้นที่ปลูกถั่วลิสงด้วย (หอมและกระเทียมมีราคา กิโลกรัมละ 8-12 บาท)

ในรอบปีที่ผ่านมามีการปลูกพืชไร่อายุนาน ซึ่งได้แก่ ข้าวไร่ (ข้าวเหนียว) มีทั้งสิ้น 176 ครัวเรือน ส่วนมากใช้พื้นที่เพาะปลูกครัวเรือนละประมาณ 3 ไร่ ได้ผลผลิตไร่ละ 400 กิโลกรัม (25-30 ถัง) ชาวบ้านส่วนใหญ่ปลูกไว้เพื่อบริโภคไม่พอขาย การทำไร่จะทำได้ในช่วงต้นฤดูฝน ปีละ 1 ครั้งเท่านั้น โดยเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนเป็นต้นไป

ในการทำนาไร่ดังกล่าวมีครัวเรือนที่มีควายเหล็กหรือรถไถเล็กเป็นของตนเอง จำนวน ประมาณ 60 ครัวเรือน โดยคิดค่าจ้างไร่ละ 30-100 บาท ควายเหล็กส่วนใหญ่ได้มาโดยการขายวัวหรือควาย 3-4 ตัว ๆ ละ 4,000-5,000 บาท ชาวบ้านให้เหตุผลว่ามันสะดวกและรวดเร็วกว่าการใช้ควาย และควายมีโรคภัยดูแลยาก

ภาพที่ 11. ชาวบ้านกำลังแกะถั่วลิสงใส่กระบุงเพื่อนำไปขาย

ภาพที่ 12. ยามว่างจากทำนา-ไร่ ได้ถุ่นบ้านจะเป็นบริเวณที่นั่งจักสานกล่องข้าว

การปลูกผลไม้ : มีบางครัวเรือนที่ปลูกผลไม้ไว้ภายในบริเวณบ้าน ส่วนใหญ่ปลูกไว้เพื่อบริโภคบางรายนำไปขายให้กับร้านค้าในหมู่บ้านหรือวางขายหน้าบ้านตนเอง ผลไม้ที่สำคัญใน หมู่บ้าน ได้แก่ มะขาม มะม่วง ขนุน มะพร้าว ลำไย

อาหารจากธรรมชาติ : ในชุมชนแห่งนี้ยังคงอุดมไปด้วยอาหารจากธรรมชาติ เช่น หน่อไม้ ผักต่าง ๆ ผลไม้ป่า (มะไฟ มะขามป้อม) สัตว์เล็กสัตว์น้อย เช่น กบ เขียด กระรอก นก ไก่ป่า ปลา ดังนั้นชาวบ้านจึงใช้ชีวิตอย่างประหยัดได้ โดยการหาของป่า จะใช้จ่ายบ้างก็ต้องซื้อเนื้อหมู วัว ควาย เครื่องปรุงอาหารหรือซื้อข้าวมาบริโภคเท่านั้น

การเลี้ยงสัตว์ : มีจำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงวัว เพื่อขาย 5 ครัวเรือน จำนวนประมาณ 100 กว่าตัว โดยมีรายได้ครัวเรือนละ 5,000 บาท/ปี (ตัวละ 3,000-5,000 บาท) ส่วนครัวเรือนที่เลี้ยงควาย เพื่อขายมี 7 ครัวเรือน จำนวนทั้งสิ้น 26 ตัว โดยมีรายได้ครัวเรือนละ 5,000 บาท/ปี เช่นกัน ดังนั้นการเลี้ยงวัวควายส่วนใหญ่ของชาวบ้านในปัจจุบันจึงมิใช่เพื่อใช้แรงงานในไร่นาดังเช่นอดีตอีกต่อไป ชาวบ้านสะท้อนว่า “เดี๋ยวนี้ควายไม่ทำนาแล้ว แต่คนยังต้องทำนาอยู่”

จำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงหมูเพื่อขาย มี 66 ครัวเรือน จำนวนประมาณ 115 ตัว ส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้าน (หมูดำ) ทำรายได้ให้ครัวเรือนละ 3,000 บาท/ปี จำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงเป็ดไก่ เพื่อขาย 120 ครัวเรือน ทำรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 700 บาท/ปี

หัตถกรรมในครัวเรือน : เนื่องจากพื้นที่ในเขตตำบลเมืองมาย อุดมไปด้วยไม้ไผ่มาแต่อดีต และเป็นวัตถุดิบหลักภายในชุมชนประกอบกับชาวบ้านมีฝีมือด้านการจักสานซึ่งมีการเรียนรู้และถ่ายทอดมาแต่บรรพบุรุษ ดังนั้นชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนจึงมีอาชีพจักสานไม้ไผ่ โดยส่วนใหญ่จะสานเฉพาะกลองข้าว เนื่องจากพ่อค้ารับซื้อเฉพาะกลองข้าวอย่างเดียวอย่างอื่นไม่รับซื้อ โดยจะขายทั้งปลีกและส่ง ทำรายได้ให้

แก่ครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละ 1,000-1,200 บาท/ปี (ถล่องละ 8-10 บาท เฉลี่ยวันละ 1-2 ถล่อง) โดยชาวบ้านจะอาศัยช่วงเวลาที่ว่างจากงานไร่-นา มานั่งจักสาน ซึ่งถือเป็นอาชีพเสริมรายได้จากการทำนา-ทำไร่-ปลูกถั่วลิสง หอม กระเทียมผักผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งแต่เดิมนั้นชุมชนแห่งนี้มีอาชีพทำนา และสานกล่องข้าวขายแลกข้าวเพียงอย่างเดียว จากนั้นจึงเริ่มทำไร่เพื่อให้ได้ข้าวเพิ่มขึ้น และต่อมาก็มีพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เข้ามา สร้างรายได้ให้กับชุมชนมากขึ้น ปัจจุบันการสานกล่องข้าวลดลงจากอดีตมาก เนื่องจากชาวบ้านมีเวลาว่างจากงานไร่-นาน้อยลง

สภาพทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง

ลักษณะรูปแบบของครอบครัวที่พบในสัดส่วนใกล้เคียงกันก็คือ เป็นแบบครอบครัวเดี่ยว (มีพ่อ แม่ ลูก) และครอบครัวขยาย (พ่อ แม่ ลูก และญาติพี่น้อง) ประเภทขยายข้างฝ่ายหญิงคือ การที่สามีเข้ามาอยู่กับครอบครัวของภรรยาหลังการแต่งงาน แต่ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวในแบบใด เครือญาติเดียวกันจะปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน

สายเครือญาติที่เป็นคนดั้งเดิมของชุมชนบ้านไผ่แพะที่สำคัญ ๆ มีอยู่ 6 ตระกูลด้วยกัน ได้แก่ บุญยืน ลากเกิด หมอยา วงศ์ษา อ่อนหวาน และเกิดฝน ซึ่งกลุ่มคนในตระกูลเหล่านี้ส่วนใหญ่จะได้รับการเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ และมีบทบาททางสังคม เศรษฐกิจ ในหมู่บ้าน อาทิ ตระกูล วงศ์ษา เป็นพ่อหลวงคนปัจจุบัน .... บุญยืน เป็นอดีตพ่อหลวงเดิม และเป็นประธานอาสาสมัครประจำหมู่บ้านปัจจุบัน เป็นประธานกลุ่มแม่บ้าน .... ลากเกิด เป็นแพทย์ประจำตำบล และเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น ดังรายนามสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านดังนี้ คือ

1. สมาชิกกรรมการหมู่บ้าน (กม.)

- (1) นายคล้าย วงษ์สา ประธานกรรมการ (ผู้ใหญ่บ้าน)
- (2) นายทวี บุญยืน กรรมการ (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน)
ฝ่ายปกครอง

(3) นายทองดี หมอยา	กรรมการ (ผู้ช่วยฝ่ายปกครอง)
(4) นายศรีวรรณ บุญยืน	กรรมการ (สารวัตร) ฝ่ายพัฒนาและวัฒนธรรม
(5) นายบุญเรือง บุญยืน	กรรมการ (ผู้ช่วยสารวัตร) ฝ่ายปกครอง
(6) นายศรีวรรณ ลากเกิด	กรรมการ (ผู้ช่วยสารวัตร) ฝ่ายรักษาความสงบ
(7) นายสง อ่อนหวาน	กรรมการ ฝ่ายปกครอง
(8) นายประหัด อ่อนหวาน	กรรมการ ฝ่ายการคลัง
(9) นายผัด วงษ์สา	กรรมการ ฝ่ายการคลัง/ฝ่ายรักษาความสงบ

กรรมการที่ปรึกษา :

(1) นายเบิ่ง บุญยืน	
(2) นายศรีเมือง บุญยืน	กรรมการ ฝ่ายสาธารณสุข
(3) นายทองดี ลากเกิด	
(4) นายเบอะ บุญยืน	กรรมการฝ่ายพัฒนาและสังคม

2. สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน (ฝ่ายกิจการสตรี)

(1) นางบัวผัน บุญยืน	ประธานกลุ่ม
(2) นางจันแก้ว อ่อนหวาน	รองประธาน

3. สมาชิกอาสาพัฒนาหมู่บ้าน (อส.)

(1) นายประหัด อ่อนหวาน	ประธาน อส.
(2) นางฤทธิ์ อาสา	รองประธาน

4. อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

(1) นายศรีเมือง บุญยืน	ประธาน อสม.
(2) นายทองดี ลากเกิด	รองประธาน

5. กลุ่มเยาวชน (หนุ่มสาว)

- (1) นายสุข หมอยา   ประธานกลุ่ม
- (2) นางสาว มาลัย บุญยี่น   รองประธาน

6. กรรมการวัด

- (1) นายปุด ลากเกิด   ประธาน
- (2) นายแก้วมา ลากเกิด   รองประธาน

7. องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)

- (1) นายคล้าย วงษ์สา
- (2) นายสมบัติ อ่อนหวาน
- (3) นายตีบ บุญยี่น

ดังนั้นในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างญาติพี่น้องภายในชุมชนแห่งนี้ จึงค่อนข้างเหนียวแน่นอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกจาก 6 ตระกูลดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกันด้วยการแต่งงานระหว่างตระกูล จากการสอบถามพบว่าส่วนใหญ่ยังมีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกัน การช่วยเหลือดูแลลูกหลานซึ่งกันและกัน การยืมสิ่งของแบ่งปันอาหารการกิน การแลกเปลี่ยนผลผลิต/สิ่งของอื่น ๆ แก่กัน การให้ความช่วยเหลือด้านเงินทอง การขอความช่วยเหลือด้านแรงงานทั้งที่ไม่ใช่การเกษตรและทำการเกษตร การรวมกลุ่มญาติในงานพิธีต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ และพบว่าในชุมชนแห่งนี้ยังไม่เคยเกิดความขัดแย้งรุนแรงระหว่างกลุ่มคนในชุมชนเดียวกันเลย ไม่มีการแบ่งฝักฝ่าย แบ่งพรรคแบ่งพวก โจมตีกัน จะฆ่าจะแกงกันไม่มี ที่จะมีบ้างก็คือปัญหาการทำงานกลุ่ม เช่น การเก็บเงินจากสมาชิกกลุ่ม การหลีกเลี่ยงงานกลุ่มบ้าง

หลังชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรในชุมชน :

กรณีการรวมพลังขับไล่ผู้รุกร้า...ในปี 2536 ได้มีชาวบ้านจากบ้านไผ่งาม (หมู่ 4) ขณะนั้นมีกำนันเย็น ลากมาก รักษาการผู้ใหญ่บ้านอยู่ด้วย ได้มาบุกรุกพื้นที่ไผ่ในเขตบ้านไผ่แพะ (หมู่ 5) ชาวบ้านไผ่แพะจึงได้มาร้องเรียนผู้ใหญ่บ้านให้ไปขับไล่ออก

ไป โดยการรวมพลังเข้าไปจับไล่ และแจ้งให้กำนันตำบลทราบ โดยชาวบ้านให้เหตุผลว่า ไม้ไผ่ผู้นั้นอยู่ในเขตบ้านไผ่แพะ ซึ่งมีไว้ใช้ในการจักสาน ทำรั้วบ้าน และสร้างบ้านสำหรับคนยากจน ขอให้หยุดการบุกรุกดังกล่าว กำนันยื่น ตกลงกับชาวบ้านไผ่งามของตนไม่ได้ จึงเข้าร้องเรียนกับนายอำเภอ (นพพร ต้อนรับ) เพื่อชี้ถูกชี้ผิด ผลปรากฏว่าชาวบ้านไผ่แพะเป็นฝ่ายถูก ผลกระทบที่ตามมาคือ ชาวบ้านโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวเริ่มเขม่นกัน ต่อมาปี 2537 ได้มีการเปลี่ยนกำนันคนใหม่ (ศรีทน ดีมาก) และมีการเจรจาทำความเข้าใจต่อกัน จนปัจจุบันสภาพความขัดแย้งดังกล่าวได้ลดลงไปแล้ว

ต่อมาในปี 2537 มีนายทุนจากเมืองแพร่ร่วมกับชาวบ้านบางคนในพื้นที่มาบุกรุกตัดไม้ใหญ่ในพื้นที่โดยตั้งแคมป์ขึ้นในป่า ชาวบ้านทราบเรื่องมาแจ้งผู้ใหญ่บ้านรวบรวมกำลังพล พร้อมอาวุธบุกทำลาย และเผาสิ่งของของผู้รุกรานออกไปได้ ทำให้นายทุนหมายหัวผู้ใหญ่บ้านไว้โทษฐาน ยุยงชาวบ้าน และจะจัดการผู้ใหญ่บ้านแต่ก็มีคนที่ไม่ไปทำไม้กับนายทุน ซึ่งเป็นหลานชายได้ช่วยประนีประนอม ในเรื่องดังกล่าวนี้ทางราชการมิได้เข้ามาเกี่ยวข้องแต่อย่างใด

กรณีการชุมนุมประท้วงพ่อหลวง : ในสมัยพ่อหลวงคล้าย ได้เกิดเหตุการณ์ประท้วง 2 ครั้ง จากชาวบ้านคือ ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนเรื่องถนนภายในหมู่บ้านต้องการให้ปรับปรุง พ่อหลวงจึงต้องทำโครงการของบสนับสนุน และก็ได้ถนนลาดยางภายในหมู่บ้าน อีกครั้งหนึ่งเป็นการชุมนุมเรียกร้องให้พ่อหลวงดำเนินการขอกู้ที่ดินจากบ้านสาแพะ ตำบลสาแพะ พ่อหลวงก็ได้ดำเนินการขอกู้ได้สำเร็จ

กองทุนภายในชุมชน : มีกองทุนที่ทางราชการได้เสนอแนะให้ชาวบ้านรวมกันจัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาของหมู่บ้านเอง เนื่องจากเป็นชุมชนที่ห่างไกล การคมนาคมไม่สะดวกนัก โดยเฉพาะการติดต่อกับที่ว่าการอำเภอ ดังนั้นจึงได้จัดตั้งกองทุนขึ้น 6 กองทุนคือ กองทุนส่งเสริมประสิทธิภาพในไร่นา กองทุนข้าว กองทุนยา กองทุนนึ่ง และกองทุนประชาสัมพันธ์ประจำหมู่บ้าน กองทุน กขคจ. ซึ่งแต่ละกองทุนได้

ภาพที่ 13. วันพระชาวบ้านไปทำบุญในตอนเช้า เป็นแหล่งพบปะพูดคุยที่สำคัญ

ภาพที่ 14. ศาลเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน ตั้งอยู่ปากทางเข้า-ออกหมู่บ้าน

รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี ส่วนกองทุนที่ชาวบ้านร่วมกันเอง ได้แก่ กลุ่มสมาชิกฌาปนกิจ (รวม 5 หมู่บ้านในตำบลเมืองมาย) และกลุ่มฌาปนกิจในหมู่บ้านเอง

ส่วนปัญหาการดำเนินงานของกองทุนต่าง ๆ จากการสอบถามกรรมการกองทุน พบว่ามีปัญหาบ้างในเรื่องการติดตามหนี้สินค้างชำระของชาวบ้าน ซึ่งก็มีการคัดค้านหนี้กันบ้าง โดยนำมาใช้หลังฤดูเก็บเกี่ยวและขายผลผลิต

ความร่วมมือในกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ : เมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้านพ่อหลวงจะจัดประชุมชาวบ้านเพื่อแจ้งให้ทราบแล้วตั้งกรรมการและจัดทำบัญชีรายชื่อการเข้าร่วมใช้แรงงานหรือเงิน ดังนั้นถ้าคนใดไม่ไปร่วมก็ต้องเอาเงินจ้างคนอื่นไปแทน วันละ 50 บาท บางคนอาจจะไม่ไปและไม่จ่ายเงินกรรมการก็จะหมายชื่อไว้ แต่ก็จะมีประนีประนอมว่าคราวหน้าก็ขอให้ไป และจะขอร้องให้ไปช่วยกันให้ได้ เพราะอยู่บ้านเดียวกัน ต้องช่วยกัน “เราช่วยเขา เขาช่วยเรา”

สถาบันศาสนา : คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านเล่าว่า เมื่อเกิดมาจำความได้ก็พบว่าวัดแห่งนี้แล้ว จึงสันนิษฐานว่าวัดนี้ตั้งมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย แต่ได้มีการบูรณะซ่อมแซมต่อเติมกันเป็นระยะ ปัจจุบันมีพระ 1 รูป เณร 1 รูป สอบถามทราบว่า เป็นพระ (คนสุพรรณบุรี) สำเร็จนักรธรรมออกจาก วัดศิริมัคราราม จังหวัดเชียงใหม่ ฉายาพระสุเทพ สุเทโว มาจำพรรษาอยู่ที่วัด ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าคนในหมู่บ้านเป็นคนดีบไม่อยากบวช ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะปัญหาการทำมาหากิน ต้องทำงานหาเงินส่วนเด็ก ๆ ที่จะบวชเป็นเณรก็ต้องคิดเรียนหนังสือตามหลักสูตรภาคบังคับ และเวลามาบวชก็ไม่ประพฤติปฏิบัติจริงจัง ผู้ใหญ่จึงไม่สนับสนุน อย่างไรก็ตามชาวบ้านที่ได้บวชแล้วก็บอกว่าคุณมีบุญที่ได้บวช เพื่อทดแทนบุญคุณพ่อแม่

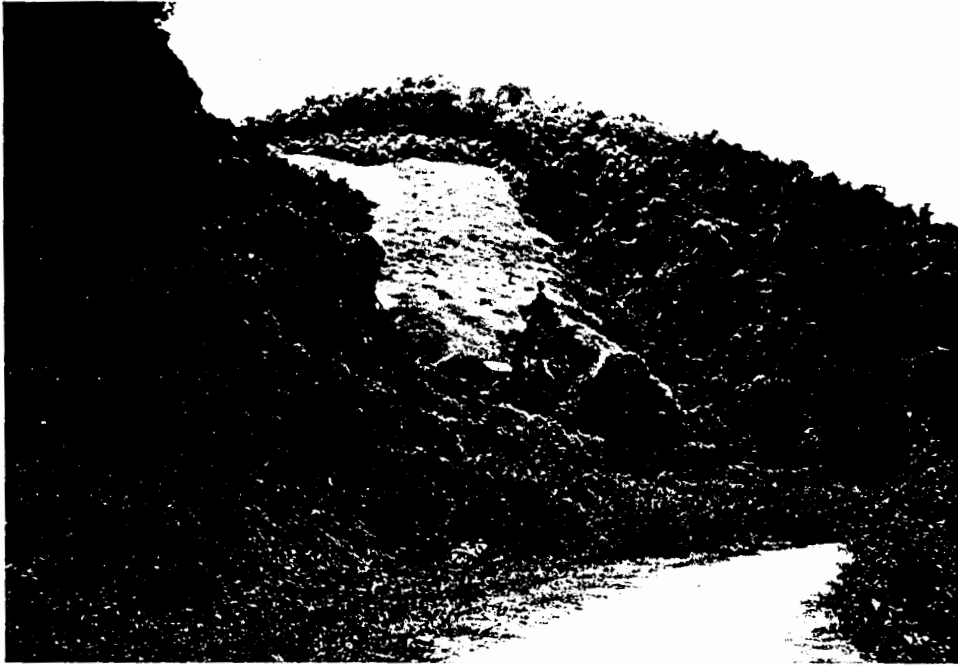
ส่วนความคิดเห็นของชาวบ้านต่อบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนพบว่า วัด/พระ ยังทำบทบาทหน้าที่ดังต่อไปนี้อยู่มาก อาทิ การอบรมศีลธรรม/จิตใจ การเป็นที่พึ่งพิง เป็นที่ประชุมเรื่องสำคัญ ๆ เป็นที่ประกอบพิธีการทางศาสนา เป็นที่

รวมศิลปวัฒนธรรม และเป็นที่จัดมหรสพ/ประเพณีนิยมต่าง ๆ แต่ที่เห็นว่าวัด/พระ มีบทบาทน้อยมาก ได้แก่ การไถ่เกี้ยยคดีความขัดแย้งต่าง ๆ การรักษาพยาบาล และการใช้ยาพื้นบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากมีกรรมการหมู่บ้าน และสถานีอนามัยเข้ามารับบทบาทนี้แทน

นอกจากความเชื่อในพุทธศาสนาแล้ว ชาวบ้านยังนับถือและเคารพเช่น ไห้ว บันบานสานกล่าวกับศาลเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่ 5 ศาล เพื่อขอให้ตนอยู่ดีมีสุข ขอให้ผลผลิตไร่นาดี ขอสิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนา และเมื่อจะออก/จะเข้าหมู่บ้านก็จะบอกกล่าว “จะเข้าฮือบอก จะออกฮือกล่าว” และยังมีการเช่นไหว้ผีไร่ ผีนา ในช่วงก่อนฤดูการทำนา และหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตตามประเพณีที่ปฏิบัติกันมาแต่ช้านาน

2.3 สภาพการณ์และปัญหาสำคัญของชุมชนในปัจจุบัน

สภาพการทำมาหากิน : พบว่าแต่ละครัวเรือน มีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ การเพาะปลูกข้าวนา ข้าวไร่มีเพียงพอสำหรับบริโภคเท่านั้น บางครัวเรือนมีไม่เพียงพอต้องซื้อข้าวกิน และส่วนใหญ่ก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน เนื่องจากเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และทางราชการก็ได้มีคำสั่งอย่างเป็นทางการห้ามชาวบ้านบุกรุกป่า ทำไร่เลื่อนลอยอีก เมื่อต้นปี 2539 นี้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ชาวบ้านหันมาหาอาชีพเสริม ที่สำคัญคือการจักสาน และงานทำทั้งใน-นอกหมู่บ้าน ด้วยการรับจ้างรายวัน เช่น ถางหญ้า หรือทำงานก่อสร้าง ค่าแรงงานวันละ 70-100 บาท ปัญหาด้านการประกอบอาชีพที่สำคัญคือ ราคาผลผลิตต่ำ มีการกดราคาโดยพ่อค้าคนกลาง เช่น การรับซื้อถั่วลิสง หอม กระเทียม และหาคลาด/แหล่งรับซื้อยาก ไม่สม่ำเสมอโดยเฉพาะถั่วลิสง จะมีคนจากนอกหมู่บ้านมารับซื้อ ไปขาย บางครั้งชาวบ้านก็จะฝากกัน ไปขาย หรือมีชาวบ้านบางคนในหมู่บ้านที่รับซื้อจากชาวบ้านเอาไปขาย ซึ่งบางครั้งผลผลิตเหล่านี้ ก็ไม่มีคนรับซื้อต้องขนกลับหมู่บ้าน นอกจากนั้นเป็นปัญหาด้านการผลิต ได้แก่ ปัญหา น้ำท่วม น้ำแล้ง ดินเสื่อม ปัญหาศัตรูพืช (หนู เพลี้ย) และปัญหาป่าไม้ โดยเฉพาะไม้ไผ่ ที่ใช้ในการจักสาน เริ่มหายากต้องออกไปไกลจากหมู่บ้านมากขึ้น เนื่องจากตั้งแต่ปี 2536 - 2537 ที่

ภาพที่ 15. สภาพทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งปัจจุบันทางการประกาศห้ามเด็ดขาด

ภาพที่ 16. ลักษณะการปลูกบ้านเพื่อเก็บไม้ไผ่ขายในบริเวณบ้านของตน

ผ่านมารีเริ่มมีนายทุนจากโรงงานผลิตตะเกียบ/ไม้เสียบลูกชิ้นในอำเภอเมืองลำปาง (บริษัทไทหาว ของชาวใต้หวัน) มาจ้างชาวบ้านตัดไม้ไผ่เป็นท่อน ๆ ใส่กระสอบข้าวสารส่งโรงงาน โดยมีการส่งเครื่องจักรตัดไม้ไผ่เป็นท่อน และเครื่องหลาวไม้ไผ่ เข้ามาในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง (บ้านไผ่งาม) เพื่ออำนวยความสะดวกขนส่งไม้ไผ่ มีต้องส่งเป็นไม้ท่อนยาว ๆ โดยตัดไม้ไผ่ต้นแม่ (อายุ 2-3 ปี) ขนาดความยาวท่อนละ 2 เมตร (1 เล่ม) ราคา 1.20 บาท จากนั้นก็จะใช้เครื่องตัดไม้ไผ่เป็นท่อนเล็ก ๆ ขนาดความยาว 24 เซนติเมตร/30 เซนติเมตร และ 35 เซนติเมตร แล้วจ้างชาวบ้านผ่าไม้ไผ่ท่อนออกเป็น 2 ซีก (ค่าจ้างวันละ 30 บาท) จากนั้นจึงบรรจุใส่กระสอบข้าว กระสอบละ 65 กิโลกรัม กิโลกรัมละ 1.10 บาท (65 บาท) วันหนึ่ง ๆ จะได้ประมาณ 20-25 กระสอบ จากนั้นจึงนำขึ้นรถปิคอัพ 4 ล้อ ไปส่งโรงงานในเขตอำเภอเมืองลำปาง ดังนั้นจึงทำให้มีการบริโภคไม้ไผ่จากป่าในบริเวณรอบ ๆ ชุมชนกันอย่างมากมาย และรวดเร็ว

สภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : ปัจจุบันชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่ารอบบริเวณชุมชนคือ การหาวัสดุจากป่าเพื่อการผลิต (ไม้ไผ่, หวาย) หาฟืน ของป่า อาหาร (หน่อไม้ เห็ด ถั่วสัตว์เล็ก) และใช้น้ำจากป่า แต่ปัญหาที่พบในปัจจุบัน ได้แก่ ป่าไม้ถูกทำลาย ไม้สักหมดไปแล้วเมื่อ 3-4 ปีก่อน โดยชาวบ้านเองและนายทุนท้องถิ่น ต่างถิ่น โดยลำเดียวไม้ไผ่ออกตามเส้นทางเข้า-ออกหมู่บ้านนับแต่ปี 2505 เป็นต้นมา จนในปี 2538 ทางราชการต้องจัดตั้งด่านตรวจจับ ตามโครงการตามพระราชเสาวนีย์ สำหรับไม้สักที่หมดไปโดยชาวบ้านเองนั่นก็คือ ในยุคที่มีการทำไม้ในเขตพื้นที่รอบหมู่บ้าน ชาวบ้านก็มีส่วนตัดไม้สักเพื่อมาปลูกบ้านพักอาศัย ซึ่งไม่ใช่เพียงครัวเรือนละ 1 หลัง แต่ครัวเรือนหนึ่งจะปลูกบ้านเก็บไม้ไผ่ไว้อย่างน้อยอีก 1-2 หลัง เพื่อสำรองไว้ขายปลีกและขายยกหลัง ในคราวที่ต้องการใช้เงิน และขณะนี้ไม้ไผ่กำลังประสบปัญหาเดียวกัน และเนื่องจากไม่มีกฎหมายห้ามตัดไม้ไผ่ ดังนั้นจึงเริ่มเกิดปัญหาการขาดวัตถุดิบ เพื่อการจักสานของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านจะตัดต้นแม่ของไม้ไผ่ (ต้นแก่) เพื่อส่งโรงงานตะเกียบ/ไม้เสียบลูกชิ้น ส่วนชาวบ้านที่จักสานก็จะตัดต้นลูก (ต้นอ่อน) ต่างคนต่างตัด ปัจจุบันการตัดไม้ไผ่นั้นมีใช้เพียงคนในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีคนต่างชุมชนมาช่วยกันตัดอีกด้วย ซึ่งชุมชนบ้านไผ่แพะก็เริ่มตระหนักถึงปัญหาลังกล่าวนี้

ปัญหาสำคัญของชุมชนในปัจจุบัน : ชาวบ้านไผ่แพะส่วนใหญ่ได้สะท้อนความคิดเห็นว่าปัญหาสำคัญ (รุนแรง) ที่สุดของหมู่บ้านมีอยู่ 2 ปัญหาใหญ่ คือ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และปัญหาการทำมาหากิน

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านเห็นว่าป่าไม้ถูกทำลายมาก โดยเฉพาะป่าไผ่ (ป่าสักหมดไปก่อนหน้านี้แล้ว) ซึ่งมาจากคนในหมู่บ้านเอง และนายทุนและคนนอกหมู่บ้าน ตัดไม้ส่งโรงงาน ทำให้ไผ่กำลังจะหมดไปอย่างรวดเร็ว การหาไม้ไผ่มาจักสานซึ่งเป็นอาชีพเสริมรายได้ทำได้ยากขึ้น ต้องไปไกลจากหมู่บ้านมากขึ้น นอกจากนั้นยังมีปัญหาเรื่องน้ำเพื่อการเกษตร มีทั้งปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก และปัญหาขาดน้ำในฤดูแล้ง เนื่องจากไม่มีระบบเหมืองฝายในชุมชน

ปัญหาการทำมาหากิน ที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน เนื่องจากปัจจุบันเจ้าหน้าที่ราชการได้สั่งห้ามชาวบ้านบุกรุกถางป่าเพื่อการทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนฯ ทำให้ ชาวบ้านมีที่ทำกินจำกัด และมีการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น ส่งผลให้ผลิตผลมีไม่มาก โดยเฉพาะข้าวไร่-ข้าวนา มีเพียงพอต่อการบริโภค ไม่พอขาย นอกจากนั้นยังมีบางครัวเรือนมีข้าวบริโภคเพียงครึ่งปี ต้องซื้อข้าวกิน ผลผลิตที่ชาวบ้านพอจะขายได้คือ ถั่วลิสง หอมและกระเทียมเท่านั้น ซึ่งก็ต้องเผชิญกับปัญหาด้านตลาดและราคา แหล่งรับซื้อไม่แน่นอน ทำให้ราคาขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดและพ่อค้า ชาวบ้านบอกว่านายทุนรับซื้อถูกแต่เอาไปขายแพง ไม่ว่าจะเป็นถั่วลิสง หอม กระเทียม หรือกลองข้าว

2.4 ผลกระทบจากปัญหาและวิธีการจัดการปัญหาของชาวบ้าน

สภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้น ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้ก็น้อย ไม่พอกิน ไม่พอใช้ ต้องเป็นหนี้สิน ทั้งหนี้กับญาติพี่น้อง และหนี้ ธกส. (ประมาณร้อยละ 90 ของครัวเรือนทั้งหมด) ชาวบ้านบางรายต้องขายบ้านหลังที่สอง-สามของคนเพื่อใช้

หนี้ หนี้ของชาวบ้านมีอยู่ 3 ลักษณะคือ หนี้ที่เกิดจากปัญหาการทำมาหากิน และหนี้ที่เกิดจากเอาเงินไปซื้อหรือคาวน และผ่อนงวรถมือสอง ซึ่งรถมอเตอร์ไซด์ ซื้อโทรทัศน์/ตู้เย็น ซึ่งชาวบ้านเริ่มหามาใช้ตามอย่างเพื่อนบ้านภายหลังจากมีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้านเมื่อปี 2531 และหนี้ที่เกิดจากการส่งลูกไปศึกษาต่อ

นอกจากนั้นบางครัวเรือนต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านในเมืองในเขตจังหวัด และต่างจังหวัด เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่มีทุนเพียงพอที่จะเพื่อส่งลูกหลานศึกษาต่อ ดังนั้นส่วนใหญ่ลูกหลานจะจบเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หรือมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งเมื่อไปหางานทำก็ทำได้เพียงงานรับจ้างใช้แรงงานทั่วไปเท่านั้น

การทำงานรับจ้างของชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำงานรับจ้างภายในเขตตำบลมากกว่าที่จะออกไปทำงานนอกพื้นที่ ทั้งนี้ชาวบ้านให้เหตุผลว่าไม่ต้องการทิ้งครอบครัวไปทำงานไกล ๆ เพราะไม่รู้จักใครในเมือง และรู้ว่าตนเองมีการศึกษาไม่สูงหางานดี ๆ ทำยาก อย่างไรก็ตามระยะหลัง (ปลายปี 2539) เริ่มมีชาวบ้านบางส่วนรวมกลุ่มกันออกไปมางานที่กรุงเทพฯ ตามคำแนะนำจากเพื่อนบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านข้างเคียง

ส่วนในด้านการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้น นอกจากกลุ่ม ชาวบ้านที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น อาทิ คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มผสม./ผสส. กลุ่มผู้ปกครอง/กรรมการ โรงเรียน ซึ่งมีกิจกรรมของกลุ่มตามแผนงานโครงการประจำปีของเจ้าหน้าที่รัฐแล้ว เท่าที่ผ่านมาในเรื่องปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันเอง 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อ 3-4 ปีก่อน (ปี 2535-2536) มีชาวบ้านจากถิ่นอื่น ๆ (บ้านสาแพะ ต. สาแพะ) เข้ามาบุกรุกป่าเพื่อแย่งที่ดินทำกินในเขตหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงรวมตัวกันขับไล่ออกไป และครั้งที่สองเมื่อปี 2536 มีชาวบ้านจากถิ่นอื่น ๆ (บ้านไผ่งาม) มาลักลอบตัดไม้ไผ่

บริเวณป่าชุมชนของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงรวมตัวกันขับไล่ไป ซึ่งกรณีการตัดไม้ไผ่เริ่ม ต้นเมื่อกลางปี 2536 เนื่องจากมีนายทุนมาตั้งเครื่องแปรรูปไม้ไผ่เป็นท่อนส่งโรงงาน ตะเกียบ/ไม้เสียบลูกชิ้น ในบ้านใกล้เคียง (บ้านไผ่งาม) และบ้านไผ่แพะเองในเวลาต่อมา (กลางปี 2539) ซึ่งการตัดไม้ไผ่เป็นท่อน ๆ ส่งโรงงานนั้นได้เงินเร็วและง่ายกว่าการนั่ง จักสานทั้งวัน ชาวบ้านจึงหันไปตัดไม้ไผ่ทั้งในบริเวณบ้านและบริเวณรอบๆ มาส่งบ้าน ชาวบ้านที่รับเป็นตัวแทนโรงงาน สภาพการณ์เช่นนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านต่างคนต่างตัด ใครเร็วคนนั้นได้ ใครช้าอด ตัดไม้ทั้งต้นแม่/ต้นลูก ไม่มีการปลูกทดแทน จนไม้บริเวณ ละแวกใกล้บ้านโตไม่ทัน ผลก็คือต้องเข้าไปหาในป่าลึกมากยิ่งขึ้น ผู้ใหญ่บ้านและ กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ก็เริ่มที่จะพูดคุยและปรึกษากันเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่ยังไม่มีความ ทางปฏิบัติที่ชัดเจนว่าจะจัดการกับป่าไผ่ของชุมชนอย่างไรต่อไป ส่วนการจักสานไม้ไผ่ ก็ยังต่างคนต่างสาน ต่างคนต่างขาย หรือฝากกันไปขาย ยังไม่มีการรวมกลุ่ม หรือยังไม่ คิดว่าจะต่อรองราคา หรือพัฒนาแนวทางการจักสานของคนอย่างไรต่อไป ซึ่งยังไม่ ทราบว่าชุมชนจะมีศักยภาพมากน้อยเพียงใดในการหาทางออกให้แก่ชุมชนเองในกรณี ดังกล่าวนี้

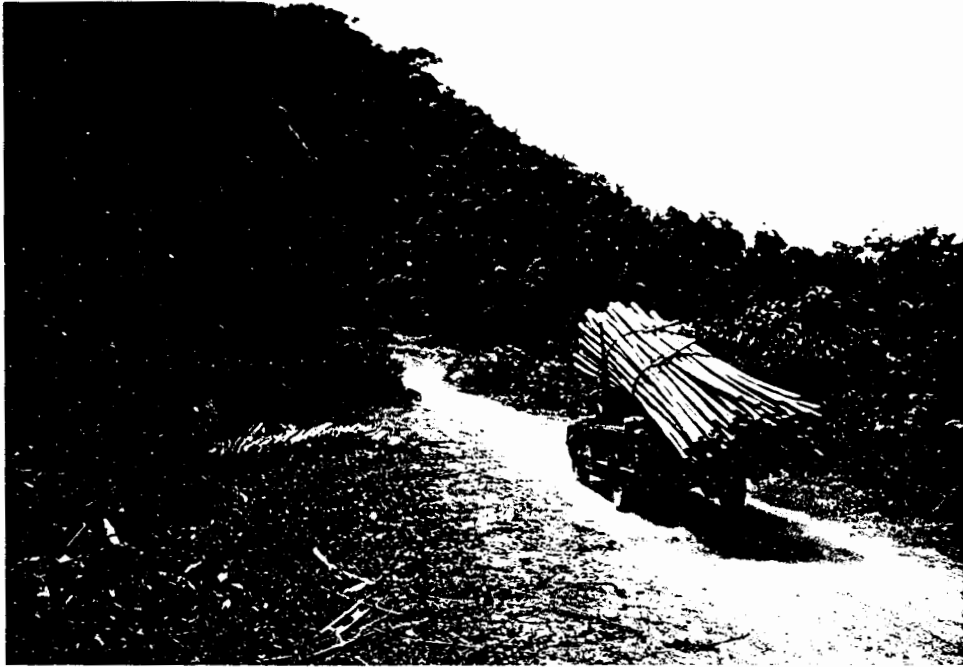
บทที่ 3

กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

หมู่บ้านไม้ไผ่พะเยา ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

1. การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่

เงื่อนไขสำคัญและสภาพแวดล้อมโดยรวม และโดยรอบของหมู่บ้านไม้ไผ่ที่มีความหมายและมีผลต่อ (มูลเหตุ) การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่แห่งนี้ จากคำบอกกล่าวของชาวบ้านพบว่า ชุมชนแห่งนี้เกิดขึ้นจากการอพยพของชาวบ้านจากชุมชนอื่น (บ้านเอิบ (บ้านทรายมูล) เขตตำบลบ้านเสด็จในปัจจุบัน) ซึ่งมีปัญหาที่ทำกิน มาแสวงหาที่ทำกินแห่งใหม่ในบริเวณหมู่บ้านปัจจุบัน ซึ่งแต่เดิมมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า และแหล่งอาหารในลำน้ำธรรมชาติ ซึ่งไหลผ่านชุมชน โดยมีพื้นที่ราบบริเวณหุบเขาเหมาะสมแก่การทำนา ชาวบ้านได้อาศัยไม้จากป่ามาปลูกสร้างบ้าน นำไม้ไผ่ซึ่งขึ้นหนาที่รอบหมู่บ้านมาจักสานทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ความสามารถในเชิงจักสานนั้นได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ต่อมาเนื่องจากความจำกัดในพื้นที่ทำกินขณะที่ชุมชนขยายตัวขึ้น ทำให้ผลผลิตต่ำไม่เพียงพอปลูกข้าวไม่พอกินตลอดปี บางปีมีข้าวกินเพียงครึ่งปีเท่านั้น ดังนั้นชาวบ้านจึงจำเป็นต้องสานกล่องข้าว เก็บของป่า เพื่อนำไปขายแลกข้าวสาร หรือซื้อข้าวของเครื่องใช้ โดยต้องใช้วิธีเดินเท้าจากหมู่บ้านไปที่ตลาดในอำเภอแจ้ห่ม ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านนั้นบอกว่า เกิดมาจำความได้พ่อแม่ก็สานกล่องข้าวขายแล้ว และพ่อแม่ก็ถ่ายทอดสอนให้ตนเองจักสานด้วย เหตุที่สานเฉพาะกล่องข้าวเพราะมีพ่อค้าในตลาดรับซื้อไปขาย สานอย่างอื่นเขาไม่ซื้อ นอกจากนั้นชาวบ้านได้เริ่มแสวงหาที่ทำกินในบริเวณรอบชุมชน โดยการบุกรุกป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย สิ่งที่ชาวบ้านได้จากการบุกรุกพื้นที่ป่า นอกจากได้พื้นที่ทำกินและผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นแล้ว ชาวบ้านยังได้ไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนด้วย

ภาพที่ 17. ไม้ไฟที่ถูกตัด กำลังถูกลำเลียงเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อตัดเป็นท่อน

ภาพที่ 18. เรือนเก็บไม้ไฟ เพื่อเตรียมเข้าเครื่องตัดเป็นท่อน ๆ ตามขนาด

ต่อมาจึงเริ่มมีขบวนการค้าไม้รุกคืบเข้ามาในบริเวณพื้นที่รอบ ๆ ชุมชน นายทุนค้าไม้เอาแรงงานจากภายนอกเข้ามาตัดไม้ บางส่วนได้จ้างชาวบ้านด้วย ตัดไม้ใช้ช่างลากจากป่าล่องซุงตามลำน้ำแม่ต้าไปออกแม่น้ำวังหน้าเขื่อนกิ่วลม จากนั้นในปี 2505 จึงเริ่มมีการสร้างทางลัดลงผ่านหมู่บ้านเพื่อลำเลียงไม้ซุงออกไปเข้าสู่เมือง ต่อมาในปี 2517 จึงมีการปรับปรุงถนนลูกรังเข้าสู่หมู่บ้านบนเส้นทางลัดลงเดิม การตัดไม้ อย่างเป็นลำเป็นสันจากนายทุนที่ได้รับสัมปทานได้เปิดพื้นที่ป่าและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้รุกเข้าไปจับจองเป็นพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกข้าวไร่ ขณะเดียวกันชาวบ้านเองก็ตัดไม้จากป่ามาปลูกบ้านตามการขยายตัวของครอบครัวและชุมชน และได้ปลูกบ้านหลังที่ 2-3 เพื่อเก็บไม้ไว้ขายกระทั่งปี 2536 ทางกรมได้ประกาศปิดป่า

ชาวบ้านยังคงดำรงชีพอยู่ด้วยการทำนา-ทำไร่ โดยปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภคเป็นหลักแต่ไม่พอขาย รองลงมาเป็นถั่วลิสง หอม กระเทียมเพื่อขาย โดยในปี 2534-35 ได้มีการส่งเสริมอย่างจริงจังจากทางราชการให้พันธุ์ถั่วมาปลูก โดยมีอาชีพเสริมคือการสานกล่อ่งข้าวขาย แต่เมื่อมีพืชเศรษฐกิจขึ้นมาเสริม ได้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการขายผลผลิตมากขึ้นอีกทางหนึ่ง ความเป็นอยู่ดีขึ้นบริโภคมากขึ้นมีเงินทองซื้อเครื่องทุนแรงทางการเกษตร ซักรีดยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ ซ้อหมู-วัว-ความมมาเลี้ยงเพื่อขาย ซื้อเครื่องใช้ภายในบ้านเฟอร์นิเจอร์ รวมทั้งสินค้าฟุ่มเฟือยมากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากปี 2531 เมื่อมีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน เหล่านี้เองทำให้การสานกล่อ่งข้าวขายลดลงอย่างมากจากครั้งอดีตนับแต่ปี 2530 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามในปัจจุบันเมื่อว่างจากการทำนา-ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงใช้เวลาว่างในการสานกล่อ่งข้าวเพื่อเก็บสะสมไว้ขาย เนื่องจากชาวบ้านพยายามที่จะหารายได้จากทุกๆ ทาง แม้ว่าจะมีรายได้อื่นๆ เพิ่มขึ้นแต่หนี้สินของชาวบ้านก็เพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน อันเนื่องมาจากปัญหาตลาด และราคาผลผลิตไม่แน่นอน โดยเฉพาะถั่วลิสง หอม กระเทียม อย่างไรก็ตามสิ่งที่ชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่ก็คือ ป่าไม้กำลังหมดไป ไม้หายากขึ้น ต้องออกไปหาไกลจากชุมชนมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อ ปี 2536 นี้เอง มีนายทุนมาว่าจ้างให้ชาวบ้านในเขตตำบล

ภาพที่ 19. เครื่องตัดและเครื่องหลาวไม้ไผ่เป็นแท่งก่อนส่งโรงงาน

ภาพที่ 20. ตัด-หลาวไม้ไผ่แล้วชาวบ้านบรรจุใส่กระสอบเตรียมส่งโรงงาน

เมื่อมายตัดไม้ไผ่ทอนส่งโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อแปรรูปไม้ไผ่เป็นไม้ตะเกียบ-ไม้เสียบลูกชิ้น ดังนั้นการดำรงอยู่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่โดยเฉพาะการคงอยู่ของอาชีพเสริมจากการสานกล่องข้าวขายของชาวบ้าน จึงกำลังเผชิญกับวิกฤต “ถ้าเปรียบเทียบบ้านเฮาสมัยนี้กับสมัยก่อน ดีขึ้นจ้านัก ถนนหนทางก็มี ะหยังมีหมด ไปแ่อ้ว ทำมาหากินอะหยัง ก็บได้ยั้งได้เดียว ได้เดินแล้ว ไปรถไปรา ไปไวยมาไวย แต่การทำมาหากินป่าไม้ไม่ดีเหมือนสมัยก่อน คนมันนักขึ้นป่าก็จะน้อยลง ที่ก็จะน้อยลง คนก็จะต้องออกไปทำงานข้างนอกนักขึ้น จบสูงก็ไปไกลเดี๋ยวนีเป็นส่งเสริมให้เรียนตึก ๆ นิดีอย่างหนึ่ง ร้ายอย่างหนึ่ง ดีแต่ถนนหนทาง การทำมาหากินบ่ดี มันตึกแล้วนี้ สมัยนี้คนไม่ยากทำไรทำนา ะหยังก็ต้องจ้างหมด”

2. บริบทของกระบวนการผลิตการตลาดของการจักสานไม้ไผ่

2.1 แหล่งที่มาปริมาณวัตถุดิบและราคาวัตถุดิบ วัตถุดิบที่ใช้ในการสานกล่องข้าวได้แก่ไม้ไผ่ ซึ่งมีเชื่อว่าไม้ไผ่ทุกชนิดจะสานกล่องข้าวได้ ชาวบ้านได้บอกและจำแนกประเภทไม้ไผ่ที่มีอยู่ในเขตชุมชนบ้านไผ่แพะว่ามีด้วยกัน 10 ชนิด และแต่ละชนิดนั้นใช้งานแตกต่างกันในการนำไปจักสาน เนื่องจากความหนา-บาง-ยืดหยุ่นของเนื้อไม้ และได้ลำดับปริมาณความมากน้อยของวัตถุดิบที่มีอยู่ในปัจจุบันไว้ด้วย ดังนี้

ปริมาณลำดับ ที่	ชื่อเฉพาะถิ่น	ลักษณะ	ประเภทของเครื่องจักสาน และอื่นๆ
1	ไม้ไผ่ซาง	เป็นไม้เนื้ออ่อน	เอาไว้ ไซ้ สานกล่อ ง ข้าว, เครื่องมือเครื่องใช้ใน ครัวเรือน
2	ไม้ไผ่บง	เป็นไม้เนื้อแข็ง	เอาไว้สานกระบุง ค้อง ซ่า หวด แอบข้าว
3	ไม้ไผ่ป้าง	ปล้องยาวผิวยาง	ใช้ทำข้าวหลาม ทำกะลาตาก ข้าว ทำหมวก
4	ไม้ไผ่ไร่	มีหนาม แข็งมาก	เอาไว้กินหน่อ
5	ไม้ไผ่ล่อ	ปล้องยาว แกร่ง	เอาไว้ทำแอมต์ข้าว
6	ไม้ไผ่สก (หก)	ไม้ขนาดใหญ่ ขึ้นตามเขา	ทำแอบข้าว กะลาตากข้าว กระบุง ซ่า กระบอกรน้ำ
7	ไม้ไผ่เฮี้ยะ	ปล้องยาว เนื้ออ่อน	ไว้จักตอก ทำสาด หมวก
8	ไม้ไผ่ฮวก	ขนาดเล็กเหนียว ข้อตรง	ไว้ทำด้ามมีด ด้ามเสียม รื้อบ้าน เครื่องมือหาปลา
9	ไม้ไผ่ซางคำ (ไผ่เหลือง/ สีสุก)	ปล้องยาวใหญ่ ผิวสวย แกร่ง	ใช้ทำกระบอกรน้ำ และใช้จักสานได้ดี
10	ไม้ ไผ่ บง หนาม	ขนาดใหญ่ มีหนาม	เอาไว้ล้อมรั้วสร้างบ้าน เครื่องดักปลา

แหล่งที่มา : สัมภาษณ์นายปิ่น ลากเกิด และนายล็ก ลากเกิด บ้านไผ่พะ

ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 21 : กลับจากไร่นา ชาวบ้านจะตัดไม้ข้างกลับบ้านเพื่อใช้สาน
กลองข้าว

ภาพที่ 22 : ตูบของพ่อลิก ลากเกิด เปิดเป็นร้านขายกลองข้าวในหมู่บ้าน

ในอดีตไม้ไผ่ในชุมชนบ้านไผ่แพะมีมากชนิดกว่าปัจจุบัน และอุดมสมบูรณ์มากหาง่ายอยู่รอบๆ ชุมชนเดินทางไปทางทิศใดก็จะพบไม้ไผ่ขึ้นเต็มไปหมด แต่ปัจจุบันไม้ไผ่บางชนิดได้สูญหายไปแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากการทำไร่เลื่อนลอยของชาวบ้าน การบุกรุกทำลายป่าได้ถอนรากถอนโคน ไม้ไผ่บางชนิดออกไปเผาทิ้งด้วย นอกจากนั้นปริมาณไม้ไผ่ปัจจุบันลดน้อยลงและก็หายากขึ้น ต้องไปไกลจากชุมชนมากขึ้น ต้องเดินไป-กลับเป็นชั่วโมง บางครั้งต้องจ้างรถเข้าไปหาไม้ไผ่ออกมา เพราะว่าหนักและไกลจากบ้าน ต้องเสียค่าจ้างเที่ยวละ 10 บาท ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา (ปี 36-37) มีการตัดไม้ไผ่ขายส่งโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปไม้ไผ่เป็นไม้ตะเกียบ ไม้เสียบลูกชิ้นมากขึ้น นอกจากนั้นยังต้องรอดูการเติบโตของไม้แต่ละชนิดด้วย

วัสดุที่ใช้ประกอบในการสานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งได้แก่ หวาย แต่เดิมนั้นหาได้ไม่ยากนักแต่ปัจจุบันหายากต้องเข้าไปในป่าลึก เนื่องจากชาวบ้านเก็บหวายไปขายเป็นของป่าชนิดหนึ่งดังนั้น หากไม่หาเองก็ต้องไปหาซื้อ ซึ่งปัจจุบันไปซื้อหวายเส้นจากบ้านนางาม หมู่ 1 ราคา 100 ละ 40 บาท หรือใช้วัสดุประดิษฐ์ คือ เชือก ฟาง ปอวิทยาศาสตร์ ซึ่งหาซื้อได้จากตลาดในอำเภอแจ้ห่ม หรือในเมืองลำปาง โดยใช้จักเป็นเส้นแล้วผูกเข้าขอบภาชนะทำหูหิ้ว/ผูกมูม เป็นต้น แต่เมื่อนำกลองข้าวซึ่งเข้าขอบด้วยเชือกฟาง ปอวิทยาศาสตร์ ไปขายให้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน จะได้ราคาไม่ดีนัก เพราะพ่อค้าในตลาดบอกว่าผู้บริโภคนิยมเท่าที่กับกลองข้าวที่สานด้วยวัสดุพื้นบ้าน โดยเฉพาะฝรั่งต่างประเทศ

2.2 ลักษณะการผลิต

ความสามารถในเชิงจักสาน : คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ อายุตั้งแต่ 35-40 ปีขึ้นไป ในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีความสามารถในการเชิงจักสาน กล่าวคือ สามารถนำไม้ไผ่มาใช้ประโยชน์ต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะส่วนที่เป็นลำต้นใช้ทำเครื่องจักสานได้สารพัน

ชนิด ตามแบบท้องถิ่น จากการสังเกตและสำรวจภายในครัวเรือนของครอบครัวหนึ่ง พบว่ามีเครื่องจักสานที่ชาวบ้านทำด้วยมือ ถึงกว่า 50 ชนิด ได้แก่

1. ใช้สานเป็นส่วนประกอบของบ้านเรือน เช่น ฝาบ้าน พื้นบ้าน คอกมัด เล้าไก่ รั้วเพาะกล้าพริก
2. ใช้สานเป็นภาชนะ เช่น เปี้ยด ซ่า ก้วย ต้าว (สัด) ดั่ง (กระดิ่ง) เหิง (ตะแกรง) ซ้าหลอม (ชะลอม) ก่องข้าว แอ็บข้าว แอ็บหมาก-เมี่ยง เอิบ ซ้าหวด (ซาวข้าว) ทอใส่ข้าว
3. ใช้สานเป็นเครื่องจับดักสัตว์น้ำ เช่น สุ่ม ไซ หลีบ ลอม ซ้อง แชะ คันสวิง คันเบ็ด หิงดักปลา จำดักปลา
4. ใช้สานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ฝักมิด บุ่งกี ตะกร้อสอยผลไม้ สุ่มไก่ ซองค่างไก่ ซ่าหุตักดิน ก๊วกฝ้าย
5. ใช้สานเป็นเครื่องจักสานพลาสติก หรือเป็นแผ่น เช่น สาด แผงตากยา ฝาชี ฝาปิด โอง กะลาตากข้าว
6. ใช้สานเป็นเครื่องใช้เบ็ดเตล็ดทั่วไป เช่น กุ้ง หมวก เครื่องเล่น กะละปัด (ใช้พัดปลายข้าว) แอ้วตีข้าว บุงใส่ข้าว ที่ตั้งหม้อ แป้มใส่เมล็ดข้าว ฮางหมาน้อย กุ๊บตาแหลว ฮับหมู อุ๋นอน

อาจกล่าวได้ว่า เครื่องมือเครื่องใช้ภายในบ้านส่วนใหญ่ไม่ต้องซื้อหาสามารถทำขึ้นใช้ได้เองเกือบหมด และเครื่องใช้บางประเภทมีอายุเกือบ 30 ปี เช่น แอ้วตีข้าว อย่างไรก็ตามสิ่งที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นมาทั้งหมดนี้ ส่วนใหญ่ทำขึ้นเพื่อใช้เองทั้งสิ้น มีเหตุการณ์เพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่ชาวบ้านผลิตเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ ก่องข้าว ลักษณะการสานก่องข้าวของชาวบ้านนั้นเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นที่คนทั่วไป เรียกว่า ก่องข้าวลาย ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้อื่น ๆ นั้นก็จะมีเพื่อนบ้าน หรือหมู่บ้านข้างเคียงมาจ้างทำบ้างเป็นครั้งคราว เช่น แอ้วตีข้าว แอ็บข้าวลาย เป็นต้น

ภาพที่ 23 : ร่างจากงานไร่-นา แม่บ้านจะนั่งสานกลองข้าว

ภาพที่ 24 : "กลองข้าวลาย" เอกลักษณ์ของชุมชนจักสานไม้ไผ่
"บ้านไผ่แพะ"

2.3 เวลาการผลิต

การสานกล่องข้าวของชาวบ้านมีความสัมพันธ์และผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม ที่ดำรงชีพอยู่ด้วยการทำนา-ทำไร่ ปลูกข้าวเพื่อบริโภคเอง ไม่พอขาย จึงต้องหารายได้จากการสานกล่องข้าวขาย นับแต่อดีตเมื่อเสร็จจากงานไร่-นาของทุกวัน ในช่วงฤดูกาลทำนา ชาวบ้านกลับถึงบ้านก็จะนำดอกซึ่งได้มาจากบริเวณป่าไผ่รอบนา-ไร่ มานั่งสานกล่องข้าวหลังจากกินข้าวเย็นเสร็จ โดยจุดตะเกียงน้ำมันหรือได้จนเที่ยงคืนจึงเข้านอน สำหรับหนุ่มๆ ที่กำลังจีบสาวอยู่ที่จะไปแ้วสาวโดยถือดอกไปนั่งสานกล่องข้าวที่บ้านสาวผู้สาวไปสานไป มีหลายคู่ที่ได้แต่งงานกันเพราะมีกล่องข้าวเป็นสื่อ เนื่องจากชาวบ้านจะเรียนรู้วิธีการสาน การขึ้นลายจากกันและกันฝึกทำกันไปจนชำนาญ ทุกบ้านจะสานกล่องข้าวเพื่อนำไปขายแลกข้าว “แต่ก่อนก็ทำนา-ทำไร่-ทำสวน ไป (สาน) กล่องข้าว เลี้ยงลูกเลี้ยงเต้า ทำมาหากินทุกอย่างนี้ พ่อพี่น้องมีเงินปมีทอง ไปกล่องข้าวทั้งนั้น ขายกล่องข้าวแลกซื้อกินข้าว ซื้อคอกซื้อวัว กล่องข้าวทั้งนั้น บ่อได้ขายอะหยัง เอวัวมาเลี้ยง ซื้อหมู ขายหมู ขายกล่องข้าวซื้อวัว ขายวัว ซื้อควาย ขายควาย ซื้อช้างมารับจ้างลากไม้สัมปทาน ซื้อเครื่องยนต์ โรงสี ลำดับหนึ่งก็คือกล่องข้าวเป็นกระดูกสันหลังแท้ ๆ กลางวันทำงาน กินข้าวแดงแล้วไปสาน หลับนอนตี 1 ตี 2 หลับสักชั่วโมงสองชั่วโมง ลุกมาไปสาน ไปไร่ไปนาก็เอาดอกมาโดย” (นายปิ่น ลากเกิด)

ส่วนในช่วงระหว่างที่รอผลผลิตในไร่-นา ชาวบ้านก็จะหาดอกมาสาน ตั้งแต่เข้าจนค่ำกล่องข้าว 1 กล่องจะใช้เวลาสานตลอดทั้งวัน แต่ในปัจจุบันมีการสานกล่องข้าวเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากชาวบ้านมีรายได้จากการขายผลผลิตอื่นๆ ที่ไม่ใช่ข้าว ได้แก่ พืชส่งเสริมจากทางการ คือ ถั่วลิสง หอม กระเทียม และมีเวลาว่างจากงานไร่-นาลดลงเพราะต้องดูแลพืชผลของตนเอง นอกจากขายผลผลิตอื่นๆ แล้ว ชาวบ้านยังมีอาชีพรับจ้างงานหลวง เช่น ทำถนน ทำสะพาน ในชุมชนหรือชุมชนรอบข้างด้วย

และที่สำคัญป่าไผ่ในช่วงระยะหลังเริ่มหายากและต้องเดินเท้าไกลกว่าก่อนมาก จึงทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกอื่น ๆ มากขึ้น นอกจากการสานกลองข้าวขาย แต่ชาวบ้านก็ยังไม่ได้ทิ้งอาชีพเสริมนี้ ยังสานกลองข้าวเมื่อมีเวลาว่าง แต่ในปัจจุบันสิ่งที่จะไม่ค่อยพบเห็นก็คือ คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาววัยแรงงาน นั่งสานกลองข้าว เนื่องจากคนรุ่นนี้จะออกไปดูแลไร่นา หาของป่า หรือรับจ้างตามไร่-นา จะมีคนเฒ่าคนแก่หรือแม่บ้านบางส่วนที่อยู่บ้านดูแลเลี้ยงลูก-หลาน และนั่งสานกลองข้าวได้ถนัดเรื้อน ในชีวิตประจำวัน

2.4 การตลาดและราคา

การผลิตกลองข้าวเพื่อขายมีมาแต่อดีต รุ่นปู่ ย่า ตายาย ต้องสานกลองข้าวขาย เพื่อแลกข้าวสาร เนื่องจากผลิตผลข้าวจากไร่-นา ไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี ชาวบ้านได้เรียนรู้ที่จะสานกลองข้าวขายจากการที่ได้มีโอกาสนำของป่าออกไปขายที่ตลาดอำเภอแจ้ห่ม และพบว่าพ่อค้าในตลาดรับซื้อและขายกลองข้าว จึงได้กลับมาทำกลองข้าวเพื่อขายหารายได้ซื้อข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ดังนั้นเมื่อสอบถามคนในรุ่นปัจจุบันจึงพบว่าเมื่อพวกเขาเกิดมาจำความได้ ก็พบว่า พ่อแม่สานกลองข้าวขาย แต่ก่อนชาวบ้านจะใช้วิธีการเดินเท้าจากหมู่บ้านลัดเลาะไปตามไหล่เขาเข้าสู่อำเภอแจ้ห่ม ใช้เวลาเดินเท้าโดยออกจากหมู่บ้านประมาณ 3-4 ถึง ตลาดอำเภอแจ้ห่มประมาณ 7-8 โมงเช้า เดิมนั้นต่างคนต่างหาไปขายเอง จากนั้นก็ซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นกลับเข้าหมู่บ้าน ต่อมาเริ่มมีการฝากกันไปหมู่บ้านญาติมิตรและเริ่มเปลี่ยนเป็นการรับซื้อจากชาวบ้านแล้วนำไปขาย เกิดมีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านขึ้น เกิดการจ้างคนหาบกลองข้าว ตลาดขายส่งกลองข้าวเปลี่ยนจากอำเภอแจ้ห่มไปเป็นตลาดในเมืองลำปาง มีทั้งการเดินเท้า ลัดเลาะป่าเขาจนถึงเส้นทางระหว่าง อ. แจ้ห่ม-อ. เมือง โดยขนกลองข้าวขึ้นหลังคารถโดยสารเข้าสู่ตลาดในเมือง (ตลาดสบตุ๋ย) บางครั้งไปขายถึงจังหวัดเชียงราย อีกทางหนึ่งใช้วิธีการล่องแพตามลำน้ำแม่คำ จากหมู่บ้าน ไปออกลำน้ำแม่วังหน้าเขื่อนก๊วลมปัจจุบัน แล้วล่องแพไปจนถึงตลาดในเมือง ใช้เวลาประมาณ 3-4 วัน

ระหว่างลองแพไปก็แวะขายกล่องข้าวตามหมู่บ้านและชุมชนริมฝั่งแม่น้ำวังด้วย “ในเวียงนี้ไปลงที่กาดสบตุ๋ย ไร่จิวเอ็ง ไร่จิวฮงจัน หมูเจ็กในเวียงจะถูมาซื้อและที่ กาดหลวงบริบูรณ์ แต่ละครึ่งจะเอาไปลงประมาณ 300 กล่อง แต่ก่อนนี้ซื้อบาทกึ่ง (1.50 บาท) ไปลงบาทแปดสิบห้า (1.85 บาท)”

การซื้อขายกล่องข้าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต เมื่อมีถนนเข้าสู่หมู่บ้าน ก็เริ่มมีพ่อค้าคนกลางจากต่างชุมชน (จากพะเยา จากเชียงใหม่) มาตระเวนหาซื้อกล่องข้าว ปีหนึ่งๆ มาหลายครั้งแต่รับซื้อไม่มาก ประมาณ 100-200 กล่อง ต่อเที่ยว และมีการสั่งจองล่วงหน้าด้วย ส่วนพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านก็เปลี่ยนวิธีการมาซื้อรถกระบะ รับซื้อกล่องข้าวจากชาวบ้านขึ้นรถกระบะไปตระเวนขายให้พ่อค้าตามร้านค้าในตลาดจากเดิมเฉพาะที่อำเภอแจ้ห่มและอำเภอเมืองได้ขยับไกลออกไปเรื่อยๆ จนปัจจุบันจากการสอบถาม นายปิ่น ลากเกิด ซึ่งเป็นพ่อค้าคนกลางรายใหญ่ในหมู่บ้าน พบว่าเขาได้ตระเวนนำกล่องข้าวขาวและกล่องข้าวลาย ของชาวบ้านไผ่แพะ ไปขายครอบคลุม 10 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ยกเว้นจังหวัดแม่ฮ่องสอน “เส้นทางที่ผมไป ตั้งแต่ทางใต้เมืองตาก แม่สอด อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย ตลาดต้นเสียง จังหวัดแพร่ อำเภอวังชิ้น อำเภอเด่นชัย อำเภอสูงเม่น อำเภอสอง อำเภอลอง อำเภอร่องกวาง อำเภอตา อำเภอท่าวังผา ขึ้นคอยหลวงไปบ้านแม่บ้านยาง เข้าเขตอำเภอเชียงคำ อำเภอเติง อำเภอเชียงม่วน อำเภอเชียงของ อำเภอเชียงแสน อำเภอแม่สาย อำเภอแม่จัน อำเภอเมือง เชียงราย อำเภอแม่สวดย อำเภอเมือง พะเยา อำเภอเมืองพาน อำเภอบ้านดงคำใต้ อำเภอจุน เข้าเชียงใหม่ ลำพูน”

นอกจากการขายกล่องข้าวให้กับพ่อค้าคนกลาง ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนซึ่งตระเวนมาหาซื้อและสั่งทำกล่องข้าวแล้ว ชาวบ้านบางรายก็ยังมี การตั้งเพิงขายกล่องข้าวหน้าบ้านของตน บางรายแขวนไว้ใต้ถุนบ้านพอให้มองเห็นจากภายนอก เพื่อขายให้แก่คนทั้งในระแวกบ้านและคนต่างถิ่นที่แวะเวียนผ่านไปมา และเนื่องจาก

ความสามารถในเชิงจักสานของชาวบ้านไม้ไผ่พะ จึงมีลูกค้ามาสั่งทำเครื่องจักสานอื่นๆ ที่นอกเหนือจากกลองข้าว แต่เป็นรายย่อยและปริมาณไม่มาก เช่นเครื่องใช้ในไร่นา แอบข้าว เป็นต้น

ส่วนราคากลองข้าว นับแต่อดีตจากคำบอกเล่าของชาวบ้านเท่าที่จำความ ได้ เล่าว่าตนขายกลองข้าวเพื่อแลกข้าวตั้งแต่กลองข้าว ราคากลองละ 1-2 สตางค์ / 10 กลอง 1 บาท แลกข้าวได้ 1 ลิตรๆ ละ 6 สตางค์ เหลือ 4 สตางค์ แลกซื้อข้าวของเครื่องใช้อื่นๆ เข้าหมู่บ้าน ต่อมา เป็นกลองละ 0.50 สตางค์ และ 1.25-1.50 บาท เป็น 3-5 บาท จนมาถึงกลองละ 8-10 บาท ในปัจจุบันนี้ราคากลองข้าวตกอยู่ในราคากลองละ 10-12 บาท ขายให้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านนำไปขายให้พ่อค้าในเมืองและต่างถิ่นกลองละ 18-19 บาท ถึง 23-22 บาท พ่อค้าขายกลองละ 20-25 บาท แต่ถ้ากลองข้าวลายที่ทำดี ๆ ปรารถนาจะขายเป็นคู่ ราคาสูงสุดคู่ละ 75 บาท (กลองละ 35 บาท) ราคาดังกล่าวนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ทราบเป็นอย่างดีแต่ก็ยินดีที่จะขายในราคานี้ เพราะตนเองไม่ต้องขนตระเวน ไปขาย และการนำไปขายเองครั้งละไม่กี่กลองก็ไม่คุ้มกับค่าขนส่งด้วยตนเอง ดังนั้นจึง จำเป็นต้องขายให้กับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านหรือต่างถิ่นแทนการที่จะต้องไปตระเวน ขายเอง “ราคากลองข้าวแต่ก่อนเท่ากับมีอนี้ ข้าวกระสอบละหกเจ็ดสิบ เตี้ยวค่านี่ฝืนละ 6-7 บาท กลองข้าวสมัยก่อนนี้ห้าสิบสตางค์ แต่สมัยพ่อเฒ่าแม่เฒ่ากลองละ หนึ่งถึงสอง สตางค์ ราคาไม่ต่างกัน 1 เมื่อก่อนก็เหมือน 10 บาทเมื่อนี้ 10 บาทเมื่อก่อน 100 บาทเมื่อนี้”

3. กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนจักสานไม้ไผ่

3.1 กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวด้านความเป็นอยู่และการทำมาหากิน

จากปรากฏที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านไผ่แพะ ซึ่งให้เห็นว่าชุมชนที่พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากเงื่อนไข/ปัจจัยต่างๆ และนำมาสู่ปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน นับแต่การขยายตัวเพิ่มขึ้นของประชากรในชุมชน ภายใต้อำนาจของพื้นที่ซึ่งเป็นป่าเขาได้นำไปสู่ปัญหาการมีที่ดินขนาดเล็กไม่พอทำกิน ปัญหาการบุกรุกป่าสงวนทำไร่เลื่อนลอย และปัญหาการไร้ที่ทำกิน ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้ไม่พอกิน ปลูกข้าวเพียงเพื่อบริโภคแต่ไม่คุ้มปี สิ่งที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ก็คือชุมชนที่ตนอยู่นั้นมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะไม้สักและไม้ไผ่ ดังนั้น จึงเกิดความคิดที่จะนำทรัพยากรดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ ไม้สักนำมาปลูกบ้าน เก็บไม้ไผ่ขาย ส่วนไม้ไผ่นำมาจักสานกล่องข้าวไปขายแลกข้าวมากินให้คุ้มปี

ระยะต่อมาเมื่อมีนายทุนเข้ามาทำไม้ในบริเวณรอบชุมชน ชาวบ้านก็ได้โอกาสในการรับจ้างทำไม้ ตัดไม้ขาย สิ่งที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ก็คือ ไม้สักกำลังจะหมดป่า จึงทำให้ชาวบ้านเริ่มตัดไม้จากป่ามาปลูกสร้างบ้านหลังที่ 2-3 เพื่อลูกหลานและการเติบโตขยายตัวของครอบครัว และเพื่อมีไม้ขายในอนาคต ซึ่งผลที่เกิดขึ้นก็คือ ปัจจุบันป่าไม้สักรอบบริเวณที่ชุมชนได้หมดสิ้นไปแล้ว จนกระทั่งในปี 2537 นี้เองที่มีโครงการจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนให้ชุมชนปลูกป่าและดูแลป่าอีกครั้ง

จากสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ค่อนข้างขัดสน ปลูกข้าวไม่พอกิน ต้องสานกล่องข้าวหาของป่าไปขายมีรายได้มาสู่ครอบครัวบ้าง นอกเหนือการรับจ้างทั่วไปและลักลอบตัดต้นไม้ขายบ้าง ในปี 2533-34 ทางราชการได้เข้ามาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยนำพืชส่งเสริมมาให้ชาวบ้านปลูกอย่างเป็นจริงเป็นจัง ได้แก่ ถั่วลิสง หอม กระเทียม พืชเศรษฐกิจนี้ได้นำรายได้มาสู่ชาวบ้านอย่างเป็นกอบเป็นกำมากขึ้น นอกเหนือจากการรับจ้างทั่วไปในชุมชนและรับจ้างโครงการพัฒนาต่างๆ ของทางการ เช่น การสร้างถนน สะพาน

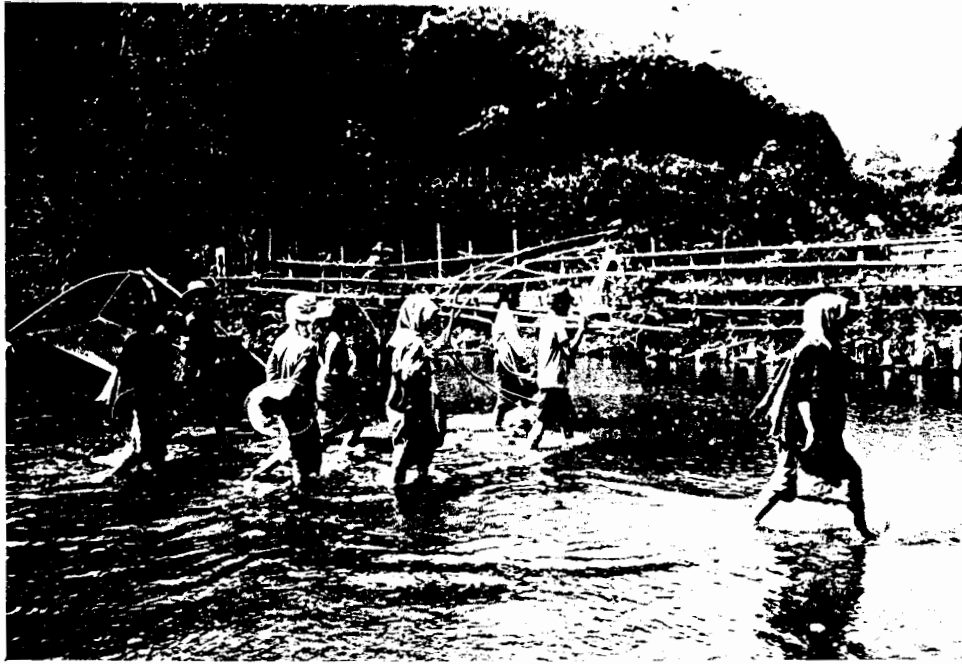
ถนน ซึ่งเดิมเป็นทางลำเลียงลากซุงเปลี่ยนมาเป็นถนนลูกรัง เชื่อมต่อหมู่บ้านกับอำเภอแจ้ห่ม และอำเภอเมือง ถนนได้นำสินค้าและผู้คนเข้าออกชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านได้มีโอกาสพบปะและสัมผัสกับชุมชนภายนอกมากขึ้น เรียนรู้และพยายามเลียนแบบวิถีชีวิตที่ต่างไปจากเดิม ไฟฟ้าที่เข้ามาในปี 2531 ได้เพิ่มความสว่างไสวให้แก่ชุมชนพร้อมๆ กับเพิ่มรายจ่ายภายในครอบครัวมากขึ้น ด้วยการหาซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ แต่รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากหลายทางก็มีใช้ว่าจะสม่าเสมอและมั่นคง โดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจมีราคาขึ้น-ลง ตามความต้องการของตลาด ขณะที่ต้นทุนการผลิตเริ่มสูงขึ้นทุกอย่างต้องจ่ายและว่าจ้าง กว่าที่จะได้ผลผลิตจากไร่นาเพื่อนำไปขายด้วยเหตุนี้จึงนำไปสู่ปัญหาหนี้สิน ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเป็นลูกหนี้ของ ธกส. “ถั่วคินนี้ ปีหนึ่งได้หมื่นปาย เดียวนี้บางปีก็ได้บางปีก็ไม่ได้ ถ้าฝนทิ้งก็ไม่ได้ ถ้าฝนไม่ทิ้งก็ได้ แต่ก่อนฟ้าฝนมันดีราคาสูงสุดถึงละ 200 บาท ต่ำสุดก็ 30 บาท ทางเกษตรเขาเชื่อมาให้เมื่อ 7-8 ปีก่อน หอม กระเทียมก็ยังไม่นัก”

ดังนั้นการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านต่อสภาพการปัญหาต่างๆ ที่ชาวบ้านเผชิญอยู่จึงออกมาในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ การพยายามหารายได้จากทุกวิถีทางไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างในนา-ไร่ ขยายแรงงาน โครงการก่อสร้างถนน สะพาน โรงเรียน แต่ส่วนใหญ่จะเป็นงานในพื้นที่ เนื่องจากชาวบ้านไม่คุ้นเคยกับสังคมภายนอก มีเพียงไม่กี่รายที่ออกไปหางานทำในเมือง นอกจากนั้นยังมี การใช้พื้นที่และแรงงานเข้มข้นตลอดปี อีกด้วยเพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นภายใต้ความจำกัดของพื้นที่ และมีการพึ่งพาจากภายนอก ได้แก่ การกู้ยืมเงินจาก ธกส. และโครงการกู้ยืมต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นทุนในภาคการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์เพื่อขาย เช่น หมู วัว ควาย แต่มีบางรายที่กู้มาซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตรและเครื่องใช้ภายในบ้าน และเมื่อหาเงินไม่ทันส่ง ธกส. ก็จะพึ่งพาญาติมิตร เพื่อนบ้าน ส่งเงินให้ไปก่อน แล้วตนเองก็ขวนขวายหาเงินมาใช้หนี้ภายหลัง

นอกจากนั้นก็มีชาวบ้านบางครอบครัว (6-7 ราย) หันมาทำอาชีพค้าขาย และให้บริการ เพื่อเสริมรายได้ โดยไปซื้อของจากในเมืองมาเปิดร้านค้าขายหน้าบ้าน เช่น ขายอาหารถุง เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ขายก๋วยเตี๋ยว ขายน้ำมัน (ปื้มหลอด) เปิดอู่ซ่อมรถ ซึ่งกรณีนี้มีเพียงรายเดียวที่ส่งลูกเรียนต่อจนจบช่างยนต์ ปัจจุบันลูกทำงานเป็นช่างซ่อมรถอยู่ที่อู่ซ่อมในเมืองไปเช้า-เย็นกลับ เปิดอู่บริการซ่อมรถให้ชาวบ้านในตอนเย็นของทุกวัน เนื่องจากปริมาณรถที่มาซ่อมในหมู่บ้านมีน้อยกว่าในเมือง

ปัจจุบันได้เกิดการปรับเปลี่ยนค่านิยมใหม่ขึ้นในชุมชนซึ่งต่างไปจากค่านิยมเดิม คือ การส่งลูกเรียนต่อซึ่งเดิมนั้นด้วยปัญหาการทำมาหากิน พ่อแม่จึงไม่นิยมส่งลูกเรียน เนื่องจากไม่มีเงินและต้องการให้ลูกใช้แรงงานช่วยพ่อแม่ในไร่-นา นอกจากนั้นยังเกรงว่าลูกไปเรียนต่อในเมืองจะเสียคน จะคิดยา ซึ่งได้รับอิทธิพลจากข่าวสารทางวิทยุ-โทรทัศน์ และความที่ไม่คุ้นเคยกับสังคมภายนอก แต่ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มส่งลูกเรียนต่อมากขึ้น โดยเฉพาะทางวิชาชีพ เช่น ช่างกล ช่างไฟฟ้า ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น และยังมีความพยายามจะส่งเรียนต่อในสายอาชีพอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากได้ทราบข่าวคราวความสำเร็จของลูกหลานในหมู่บ้านข้างเคียง ซึ่งจบไปเป็นพยาบาล ตำรวจ และเห็นว่าลูกของตนเริ่มทำงานไร่-นา ไม่เป็นเพราะห่างเหินจากงานไร่-นา อยู่กับตำราหนังสือทั้งวัน และเกรงว่าลูกจะลำบากเหมือนตนเองอยากให้เปลี่ยนอาชีพ นอกจากนั้นยังได้รับแรงสนับสนุนจากครูภายในชุมชนที่ต้องการให้เด็กเรียนต่อ ดังนั้นชาวบ้านจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะส่งลูกเรียนต่อด้วยวิธีการกู้ยืมเงินจาก ธกส. บ้าง และการขายบ้านหลังที่ 2-3 บ้าง และล่าสุดโดยการกู้ยืมกองทุนของรัฐบาล

นอกจากนั้นในส่วนของจัดการภายในครอบครัวได้มีการปรับแนวคิดใหม่เช่นกัน กล่าวคือ ชาวบ้านรุ่นใหม่เริ่มที่จะมีการวางแผนครอบครัว โดยคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่อนามัย และจากการเรียนรู้ และคำชี้แนะจากพ่อแม่ของตน ซึ่งแต่เดิมนั้น

ภาพที่ 25: กลุ่มแม่บ้านและสาว ๆ ออกไปหาปลาตามลำห้วยเหนือหมู่บ้าน

ภาพที่ 26 : ผลไม้พื้นบ้าน "มะม่วงป่า" ถูกตัดแปลงเป็นมะม่วงกวน

ชาวบ้านไม่มีการคุมกำเนิด ครอบครัวหนึ่ง ๆ มีลูกตั้งแต่ 5-8 คน ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินชีวิตการกินการอยู่ ด้วยข้อจำกัดในเรื่องที่ทำกิน ดังนั้นในปัจจุบันคนรุ่นใหม่จะมีลูกเพียง 1-2 คนเท่านั้น โดยให้เหตุผลถึงความจำเป็นทางเศรษฐกิจและข้อจำกัดพื้นที่ทำกิน นอกจากการลดขนาดของครอบครัวลงแล้ว การดำรงชีวิตประจำวันของชาวบ้านยังมีความประหยัดค่อนข้างมาก ทั้งนี้เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ชุมชน หรือป่ายังเป็นแหล่งสรรพสินค้าที่ชาวบ้านสามารถจะพึ่งพาหาอาหาร พืชผัก มาทำกินได้ ดังนั้นการออกไปทำงานไร่-นาหรือไปทำงานรับจ้าง นอกจากจะได้งานและเงินแล้ว ชาวบ้านยังถือโอกาสออกไปหาอาหารในป่าบริเวณรอบชุมชนด้วย อันเป็นวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามอาหารประเภทเนื้อจากป่า-ลำน้ำเริ่มลดน้อยลงมาก ส่วนใหญ่จะเหลือเพียงสัตว์เล็ก ๆ เท่านั้น ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ของชาวบ้านจึงเป็นค่าเครื่องอุปโภคบริโภค ค่ารักษาพยาบาล ค่าเล่าเรียนลูกเป็นหลัก

3.2 กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวด้านการจักสานกล่องข้าว

การสานกล่องข้าวเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านมานับแต่อดีต จากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ เช่น ปัญหาความจำกัดในพื้นที่ทำกิน ข้าวไม่พอกินตลอดปี จากสภาพป่าไผ่ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์รอบชุมชน และจากการได้ติดต่อค้าขายกับตลาดภายนอกหมู่บ้าน (อำเภอแจ้ห่ม) ทำให้ชาวบ้านเรียนรู้ถึงปัญหาของตน และมองเห็นทางออกที่ตนสามารถทำได้ จากความสามารถเชิงจักสานที่บรรพบุรุษถ่ายทอดไว้ให้ การสานกล่องข้าวจึงทำให้ชาวบ้านมีข้าวกินตลอดปี ด้วยการสานกล่องข้าวขาย/แลกเปลี่ยน ซึ่งบทบาทของกล่องข้าวที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ยังคงดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน แม้จะลดน้อยลงบ้างจากอดีต อันเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านมีเวลาว่างจากไร่-นาลดลง เพราะมีพืชเศรษฐกิจทำให้ชาวบ้านต้องทำนา-ไร่ตลอดปี แต่ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีรายได้เพิ่มขึ้น ๆ จากพืชเศรษฐกิจ การขยายพื้นที่ทำกินการทำไร่เลื่อนลอยทำให้ป่าไผ่น้อยลง การแย่งชิงกันตัดไม้ไผ่ท่อนส่งขายโรงงานอุตสาหกรรมการแปรรูป ทำให้ไม้ไผ่หายาก

ขึ้น ออกไปห่างไกลจากชุมชนมากขึ้น และมีงานรับจ้างใน-นอกไร่-นาเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น “เมื่อนี้มันน้อยลง เขาบ่ทำ เขาเลิกทำกัน เขามีทางหากินนั้ก เลื่อยไม้ ปลูกถั่ว มีรายได้นั้ก ยะกล่องข้าวมันไม้ทันกิน แต่ก่อนมันบ่มีทางหากิน”

นอกจากนั้นคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะเยาวชนที่ห่างไกลจากงานไร่-นา และการจักสาน ซึ่งพ่อแม่ต้องเผชิญมาเกือบก่อนชีวิต เนื่องจากลูกต้องเรียนหนังสือ และพ่อแม่เองก็ไม่ต้องการให้ลูกลำบากจากงานไร่-นา การถ่ายทอดการจักสานสู่ลูกหลานจึงเริ่มขาดตอนและขาดความจำเป็น ส่วนการจักสานกล่องข้าวก็กำลังเผชิญกับปัญหาการตลาดและราคา กล่าวคือกล่องข้าวขายยากขึ้น จากคำบอกเล่าของพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งตระเวนขายกล่องข้าว 10 จังหวัดภาคเหนือ พบว่ากล่องข้าวของชาวบ้านกำลังเผชิญปัญหาการแข่งขันทางการตลาด ทั้งที่เป็นกล่องข้าวจากถิ่นอื่น และที่เป็นค่านิยมของคนรุ่นใหม่ ซึ่งเริ่มนิยมกระดิกพลาสติกใส่ข้าวเหนียวแทนกล่องข้าวที่สานจากไม้ไผ่ การผลิตแบบเดิม ๆ ของชุมชนกำลังจะต้องปรับเปลี่ยนใหม่ให้ดีขึ้น มีคุณภาพมากขึ้น และตรงความต้องการของตลาดมากขึ้น เพราะพ่อค้าในเมืองเริ่มปฏิเสธกล่องข้าวที่คุณภาพต่ำและขาดความพิถีพิถัน แต่ต้องการกล่องข้าวตามชนิด/ประเภทที่ตรงความต้องการของผู้บริโภค สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้และตระหนักถึงสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนไป “ตามที่ผมได้ไปเคยไปตระเวนขายร้านค้าหลายจังหวัด หลายอำเภอ หลายหมู่บ้าน หลายตำบล ก็ได้รู้ว่ามีปัญหาเพราะเป็นบอกรั่วจะอั้น เป็นจะบ่ใครเอาของเขาเพราะว่ามันบ่เลียบ บ่แสง บ่มัน เป็นเอากระดิกมาเป็นใหญ่เป็นสูง เขาขอมก้าน เขาจะมายะแบบเก่ามันเป็นไปบ่ได้ เขาต้องคิดขยายขึ้น ตั้งในด้านฝีมือ ตั้งในด้านความคิด ให้มันดีขึ้น”

การปรับตัวของชุมชนต่อการเผชิญปัญหาด้านการจักสานกล่องข้าว เริ่มต้นจากปัญหาการขาดแคลนวัตถุดิบ ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงปัญหาการขาดแคลนไม้ไผ่มากขึ้น โดยมี 2-3 ปีที่ผ่านมาชาวบ้าน โดยการนำของผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมกันต่อต้านคนจากถิ่นอื่นที่จะเข้ามาตัดไม้ไผ่ในหมู่บ้าน หลายคนเริ่มพูดถึงปัญหาว่า ไม้บ้านเรากำลังจะหมด ไม้หายากขึ้น กรรมการหมู่บ้านเริ่มพูดคุยกันถึงปัญหานี้มากขึ้น

พ่อหลวงได้นำปัญหานี้เข้าสู่สภาตำบลขอความร่วมมือจากพ่อหลวงหมู่บ้านอื่นให้ห้าม
ปรามการตัดไม้ไผ่ลงบ้าง ในส่วนของชาวบ้านก็ตระหนักถึงปัญหาและเริ่มอยากจะเรียก
ร้องให้ทางการได้เข้ามาช่วยเหลือแก้ปัญหาทรัพยากรในชุมชน “ขอซื้อบ้านเรือนของเขา
ผู้เป็นใหญ่เป็นสูง คัดเครื่องน้อยหนึ่ง ขอซื้อเล็กซื้อคนที่ตัดฟันไม้ไผ่ภายในตำบลนี้เข้า
เครื่อง โป๊ะไปขาย ตัดไปขาย ไปทำไม้ตะเกียบ ไม้จิ้มข้าว ไม้ซางก็เสียดัก ๆ ไม้ใหญ่กับ
มี วันหน้าก็จะเป็นป่าเปล่าไร้หมด ไม่มีที่กินอะหยัง ไม้เล่มน้อย เล่มใหญ่เขาตัดหมด
นะ มันจะคดจะค่นจะหน่ออย่างไรก็ช่าง เขาตัดเอาบนดินโป้น ลูกมันก็ไม่เกิด มันแห้ง
มันป้ได้รับน้ำจากต้นแม่ ... ผมกลัวบ้านเมืองจะเสื่อมเป็นคอยหัวโล้นหัวแล้งไป เพราะ
ตัดฟันป่นไม้กันนัก ถ้าเอามาใช้สานกับหมู่บ้านนี้ ยังพอยังชั่วนะจะเอาไม้ซางมา
สานกล่องข้าว จะบ่มีวันหน้า ไม้ซางนี้ใช้นักที่สุด เดียวนี้คนต่างบ้านต่างเมือง ต่างบ้าน
ต่างช่องยังมาสั่ง ไม้บงหนุ่ม ส้อมตัดเป็นปล้องเป็นเล่มไปขาย ไม้ป่าหนุ่ม ส้อมตัดเป็นปล้อง
เป็นเล่มไปขาย ไม้ซางหนุ่ม ส้อมตัดเป็นปล้องเป็นเล่มไปขาย โรงงานนี้ใช้เป็นส่วนใหญ่
เมื่อก่อนนี้รถบรรทุกจะบ่ค่อยมีวันหนึ่งชาวสามสิบครึ่ง แต่หลัง ๆ มาไม่นานก็วันหลาย
สิบเที่ยว คนทางแม่ทา ลำพูน เชียงใหม่ เขาก็มาสั่งกัน สั่งต่อกันมา หมู่ทางนี้ก็ตัดฟัน
ส้อมดัก ๆ ดึงเสียงแน่ ไม้ซางนี้”

ส่วนปัญหาการตลาดและราคานั้น พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านเริ่มบ่นและ
พูดคุยกับชาวบ้านที่เป็นลูกค้าของตน ว่าตนได้พบปัญหาการขายกล่องข้าว เช่นว่าขาย
ยากขึ้น ต้องตระเวนหาตลาดรับซื้อไกลกว่าเดิม หลายที่หลายแห่งกว่าจะขายกล่องข้าว
แต่ละเที่ยวให้หมด เพราะพ่อค้าปฏิเสธกล่องข้าวที่ด้อยคุณภาพ แต่ต้องการกล่องข้าวที่มี
ความปราณีตมากขึ้น และตรงตามความต้องการของผู้บริโภค “ปี ๆ หนึ่ง ผมจะออกไป
ตระเวนขายประมาณ 5-6 ครั้ง ประเดี๋ยวนี้ลดลง เฉพาะปีที่แล้ว (ปี 2539) ออกไปส่งขาย
5 ครั้ง ปีนี้ 2 ครั้ง (ปี 2540) เที่ยวแรก 1,700 กล่อง เที่ยวสองเพิ่งกลับมาเมื่อวานนี้ 536
กล่อง 2 คืน 3 วันเต็ม เพราะเขาไม่คอยเอา เข็กมันดี”

พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านกำลังเริ่มถ่ายทอดปัญหาเรื่องราวและความต้องการของตลาดไปสู่กลุ่มชาวบ้านที่เป็นลูกค้าของตน เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนลักษณะรูปแบบการผลิตตามที่ตลาดต้องการ (รับ order นอก) “ผมจะไปเอารูปแบบใหม่มาแนะนำชาวบ้านให้ทำอย่างนี้ ถ้าเป็ใจเขา เขาก็จะมาแนะนำให้ชาวบ้านขายะ ถ้าเอาไปขายแล้วเขาบอกว่าให้เอาอย่างเก่ามา เขาก็จะเอาไปโดย เอาทั้ง 2 อย่าง ผมจะไปซื้อกล่องข้าวบ้านทาจังหวัดลำพูนมาสัก 3-4 กล่อง จะเอาตัวอย่างมาแนะนำสื่อชาวบ้าน สื่อแปงรูปแบบแบบนี้จะเป็นกล่องน้อย กล่องใหญ่ก็ได้ ทำแบบเก่าแบบนี้เขาบิโครเอาแล้ว แม่เลี้ยงเป็นบอกราคาลง ที่ลงให้ผมด้วย ผมจะเอาลายเครื่องจักสาน น้ดพ้อหลวงกรรมกรหมู่บ้าน น้ดชาวบ้านมาสานสื่อดูและบอกสื่อสู้” สำหรับราคากล่องข้าวก็ยังคงถูกกดและถูกกำหนดด้วยราคาจากตลาดภายนอก และคู่แข่งอื่น ๆ และจากพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน กล่องข้าวในหมู่บ้านยังคงราคา 10-12 บาท พ่อค้าคนกลางภายในหมู่บ้านขายให้พ่อค้าที่ตลาด 15-17 บาท ส่วนพ่อค้าร้านค้าในตลาดจะขายประมาณ 20-25 บาท “เฉพาะในจังหวัดลำปางคู่แข่งสำคัญที่อ้างอวดว่ากล่องข้าวของเขาแน่นแข็ง ลำดับหนึ่งคือ อำเภอแม่ทะ บ้านหัวเสือ-คอนไฟ บ้านจ่าน้ำใจ บ้านปากทาง-นาคร้ว สอง อำเภอางว กล่องข้าวของเขาแพงกว่าของเขา กล่องข้าวน้อยข้าวนิค กล่องละ 13-17 บาท กล่องข้าวใหญ่ขึ้นมาหน่อย 24-25 บาท ถ้ากล่องใหญ่สุด 35-37 บาท สำหรับบ้านเฮาเนี้ยถ้าจะพ้อดีพองวมเหมาะตามีลายโดยซื้อไปใช้ ขายเป็นกล่อง ๆ ละ 35 บาท คู่ 70 บาท กล่องละ 30 บาท คู่ 60 บาท กล่องละ 25 บาท คู่ละ 50 บาท แต่ถ้าขายส่งตลาดน้ก ๆ ราคาจะประมาณ 22-23 บาท ลดลงมาเหลือ 18-20 บาท แต่จะอยู่โดยมาก 18-19 บาท แต่ถ้ากล่องขายไม่ดี ใม่งามจะเหลือ 12 บาท”

ส่วนปัญหาการถ่ายทอดการจักสานกล่องข้าวสู่คนรุ่นใหม่ นั้น เนื่องจากชุมชนบ้านไผ่แพะ มีชื่อเสียงในเรื่องการจักสานกล่องข้าวลาย เคยชนะการประกวดระดับจังหวัด จึงได้รับการสนับสนุนจากทางการ โดยเฉพาะทางด้านการศึกษา โรงเรียนประจำหมู่บ้านได้เข้ามามีบทบาทในการทำหน้าที่ถ่ายทอดและฝึกฝนการจักสานให้กับ

ภาพที่ 27 : พ่อลือก ลากเกิด และพ่อหลวงคล้าย วงศ์ษา กำลังสาธิต
ขั้นตอนการจักสาน

ภาพที่ 28 : พ่อบั้น ลากเกิด กำลังสาธิตการจักสานกล่องข้าวลาย

นักเรียนในตำบลเมืองมาย โดยขอความร่วมมือจาก วิทยากรชาวบ้านในหมู่บ้านไผ่งาม มาช่วยสอนเด็ก ๆ สัปดาห์ละครั้ง ซึ่งพ่อแม่ของเด็ก ๆ ก็ไม่แน่ใจนักว่าลูก ๆ จะมีความสามารถดังเช่นตน และจะจริงจังยั่งยืนหรือไม่ เพราะลูกเริ่มห่างเหินงานไร่-นา และงานจักสานขึ้นทุกวัน ชาวบ้านพ่อแม่บางคนพูดว่า ลูกของตนมันไม่เอาแล้วเรื่องจักสาน เพราะกว่าตนเองจะสานเป็นและสานได้เรื่องได้ราวต้องใช้เวลา และการฝึกฝนนานเป็นปี ๆ กว่าจะได้กล่องข้าวดี ๆ สวย ๆ สักกล่อง แนวโน้มของการจักสานกล่องข้าว “วันหน้านี้ คนเฒ่า ๆ แก่ ๆ ก็จะทำน้อยลง ๆ คนสมัยนี้บ่ยะแล้ว บ่จ้างแหมซำก็มี อายุชาว ๆ ป้าย บ่ยะแล้ว บางคนบ่เป็นเหยยเลย วันหน้ามันจะน้อยลง ๆ สัก 10 กว่าปีนี้อาจจะบ่มีแล้วหนา ขนาดสอนก็บ่เอา แต่ที่สานไว้ใช้ไว้สอยนี้อาจจะมีแต่ที่จะขายที่ละน้ก ๆ จะบ่มีแล้ว โรงเรียนมาสอนก็สอนฮื้อแต่ออกจากห้องมันบ่เอาแล้วนิ”

4. ศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนจักสานไม้ไผ่

จากการเรียนรู้เผชิญกับปัญหาต่าง ๆ จากภายใน-ภายนอกชุมชน และการปรับตัวของชาวบ้านทั้งด้านความเป็นอยู่และการทำมาหากิน และด้านการจักสานกล่องข้าว ทำให้เราพบว่าชาวบ้านและชุมชนแห่งนี้มีศักยภาพและภูมิปัญญาในการแก้ไขจัดการปัญหาของตนเองทั้งในระดับปัจเจกชน ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน มาโดยตลอดตามพัฒนาการของชุมชน ภายใต้สภาพปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ ของชุมชน แลแรงกระทบจากสังคมภายนอก แต่ชุมชนก็คงยังดำรงอยู่ได้โดยกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวต่อปัญหาทั้งที่เป็นปัญหาพื้นฐานและปัญหาเฉพาะหน้า ดังเช่นปัญหาพื้นฐานเมื่อเผชิญกับปัญหาการทำมาหากิน ข้อจำกัดในด้านที่ทำกินและอาชีพ ชาวบ้านก็เรียนรู้และปรับตัวแสวงหาทางออกหลายรูปแบบหลายวิธีการและแนวทาง ส่วนปัญหาเฉพาะหน้า เช่น การเผชิญกับภาวะการแข่งขันทางการตลาดของการจักสานกล่องข้าว ชาวบ้านก็ได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จากพ่อค้าคนกลางเป็นบุคคลที่ช่วยเชื่อมความรับรู้ข่าวสารความเป็นไประหว่างคนข้างนอกและเหตุการณ์ต่าง ๆ กับชาวบ้านในชุมชน ซึ่งกำลังวางแนวทางในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตใหม่ในส่วนของการจักสาน

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนมิได้หยุดนิ่งและรอคอยวันแห่งการเปลี่ยนแปลง แต่ชุมชนมีความเคลื่อนไหวและดิ้นรนต่อสู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ ปรับตัว กับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ อันแสดงให้เห็นถึงศักยภาพภายในตัวชุมชนเองในการเรียนรู้ ปรับตัว และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน โดยการเรียนรู้จากกันและกัน เรียนรู้ระหว่างชุมชนกับชุมชน และระหว่างชุมชนกับสังคมภายนอก ซึ่งมีการติดต่อและมีความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองอยู่ตลอดเวลา

บทที่ 4

เครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

1. เครือข่ายและความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านความเป็นอยู่และการทำมาหากิน

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากเงื่อนไขและปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพ และการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากร และเงื่อนไขและปัจจัยภายนอก ได้แก่ การคืบขยายเข้ามาสู่ชุมชนของเศรษฐกิจแบบทุน อาทิ การทำธุรกิจไม้ของนายทุน การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐ การปรับปรุงและเสริมสร้างโครงสร้างพื้นฐานเข้าสู่ชุมชน ถนน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ ซึ่งมีส่วนนำวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม นำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้าสู่ชุมชน และการรุกเข้ามาของการผลิตแบบอุตสาหกรรม (อุตสาหกรรมแปรรูปไม้ไผ่) ซึ่งปัญหาที่ติดตามมาจากเงื่อนไขดังกล่าวที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนจักสานไม้ไผ่ก็คือ ปัญหาที่ดิน ปัญหาการมีที่ทำกินขนาดเล็ก-ไม่พอทำกิน ปัญหาการบุกรุกป่าสวน ทำไร่เลื่อนลอย เพื่อจับจอง ปัญหาการไม่มีที่ดินทำกิน ต้องประกอบอาชีพขายแรงงานอย่างเดียว ทำให้รายได้ไม่พอกิน เนื่องจากผลผลิตต่ำ แต่ต้นทุนผลิตสูง อาชีพไม่มั่นคง ปัญหาการตลาด-ราคาผลผลิต ปัญหาหนี้สิน และปัญหาความขาดแคลน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติรอบชุมชน อาทิ ป่าไม้ และไม้ไผ่

ท่ามกลางสภาพปัญหาเหล่านี้ ชุมชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครัวเรือน เครือญาติ และกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ก็ได้เรียนรู้และพยายามปรับตัว เพื่อการดำรงอยู่ในหลายแนวทาง อาทิ การหางานรับจ้างทั่วไปทั้งใน-นอกไร่่นอก ใน-นอกพื้นที่ การใช้พื้นที่ที่มีอยู่อย่างเข้มข้นขึ้น การหาอาชีพเสริมรายได้ การจักสาน การเปิดร้านขายของ-การให้บริการ การลดขนาดครอบครัว การประหยัด การหาแหล่งทุนจากภายใน-นอก

ชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดสนในการดำรงชีวิต การสร้างค่านิยมใหม่ในการร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชน ซึ่งนำไปสู่เครือข่ายและความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นในชุมชนด้านความเป็นอยู่และการทำมาหากินที่สำคัญและปรากฏชัดเจนก็คือ การที่ชุมชนต้องพึ่งพาทายนอกมากขึ้นอันเนื่องมาจากข้อจำกัดของทรัพยากรในการทำมาหากินภายในชุมชนในปัจจุบัน โดยเฉพาะด้านเงินทุน (เงินสด) ที่จะนำมาใช้ลงทุนในภาคการเกษตร นำมาปลดหนี้เก่าหรือเพื่อเป็นทุนการศึกษาให้กับลูก ซึ่งบุคคล/สถาบันภายนอกที่สำคัญก็คือ การกู้ยืมแหล่งทุนหรือกองทุนสินเชื่อจากทางราชการ (เกษตรพัฒนากร และประชาสงเคราะห์) ไม่ว่าจะเป็น ธกส. กองทุนส่งเสริมประสิทธิภาพในไร่นา หรือกองทุน กขคจ. ซึ่งจากข้อมูลพบว่าชาวบ้านร้อยละ 80 ของครัวเรือนทั้งหมดมีหนี้สิน หรือต้องกู้ยืมเงินจากกองทุนต่าง ๆ โดยศูนย์รวมของการตัดสินใจและการบริหารกองทุนดังกล่าวอยู่ที่พ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) และกรรมการกองทุนเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงเป็นเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคม/กลุ่มคนแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นในชุมชนภายใต้ระบบการพึ่งพาทายนอกของชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนเริ่มพึ่งพาตนเองได้น้อยลง อันเนื่องมาจากเงื่อนไขปัจจัยและปัญหาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งในการบริหารกองทุนพ่อหลวงได้พยายามใช้วิธีการที่โปร่งใสมากที่สุด เพื่อป้องกันการถูกดำเนินหรือข้อครหาในเรื่องการเล่นพรรคเล่นพวก หรือเอาแต่ญาติตัวเอง โดยการตั้งกรรมการขึ้นมาดูแลกองทุน และจัดสรรผลประโยชน์ (ทุนกู้ยืม/สิ่งของ ด้วยความยุติธรรม และให้โอกาสทุกคนเท่าเทียมกัน อาทิ กองทุน กขคจ. เนื่องจากทุนมีน้อยแต่มีคนต้องการมาก จึงใช้วิธีการให้คนที่ต้องการกู้ยืมเขียนชื่อใส่กล่องจับฉลากขึ้นมา คนที่พลาดโอกาสดังกล่าวก็จะมีโอกาสจับฉลากอีกในปีต่อไป ส่วนคนที่จับฉลากได้แล้วก็หมดสิทธิ์จับอีก จนกว่าจะนำเงินมาใช้หนี้เงินกู้ยืมให้เรียบร้อยก่อน.... “ถ้าชื่อคนนี้ คนนี้ยังบื้อเตื่อ คนนั้นคนที่เขาบื้อก็จ้งเฮา หยิบเบอร์ดีที่สุด แล้วแต่ดวง คนบื้อได้ก็รอมวงใหม่”

2. เครือข่ายและความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการจักสานกล่องข้าว

แต่ดั้งเดิมนั้นภาระหน้าที่ (Function) ของการสานกล่องข้าวที่สำคัญนั้นก็คือ การผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นข้าวหรือเป็นเงิน เพื่อซื้อสินค้าเครื่องใช้อุปโภคบริโภคจากตลาดมาใช้ในครอบครัว เป็นรายได้หลักทางหนึ่งที่สำคัญของชาวบ้าน เนื่องจากผลิตข้าวไม่พอกินมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นในอดีตเมื่อว่างจากงานนา-ไร่ ชาวบ้านจะหาไม้ไผ่ซึ่งมีอยู่มากมายในชุมชนมานั่งจากสาน สานกล่องข้าวกันทุกบ้านหามรุ่งหามค่ำทุกวัน สานให้ได้มากที่สุดเพื่อหาบไปขายที่ตลาดในอำเภอแจ้ห่ม โดยสานตามแบบท้องถิ่น เพราะตลาดรับซื้อทั้งหมด เครือข่ายความสัมพันธ์และความร่วมมือช่วยเหลือกันของชุมชนก็คือ การถ่ายทอดการเรียนรู้ การจักสานจากกันและกัน การฝากกันไปขายในกลุ่มเพื่อนบ้านข้างเคียงและเครือญาติ ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน

แต่ต่อมาเมื่อมีธุรกิจการทำไม้ในพื้นที่ ชาวบ้านก็ได้เริ่มมีแนวทางในการหารายได้เพิ่มขึ้นด้วยการจ้างตัดไม้เลื่อยไม้ ลากซุง และตัดไม้ปลูกบ้านหลังที่ 1-2 เก็บไว้ การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจจากทางราชการ ทำให้ชาวบ้านไม่มีเวลาว่างจากงานไร่-นา แต่ก็ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนน สะพาน เขื่อนฝาย เป็นแหล่งขายแรงงานแลกเปลี่ยน นอกเหนือจากการรับจ้างทำงานในนา-ไร่ ทางเลือกในการหารายได้เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นและก็มีเวลาน้อยลง ที่จะนั่งจักสานกล่องข้าวขายดังเช่นอดีต ประกอบกับระยะหลังการลดน้อยลงของปริมาณของป่าไผ่ และหายากขึ้น อันเนื่องมาจากการเข้ามาแย่งชิงไม้ไผ่ไปแปรรูปของโรงงานทำตะเกียบลูกชิ้น และปัญหาการตลาด ซึ่งมีคู่แข่งมากขึ้น ขยายมากขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านสานกล่องข้าวน้อยลงจากอดีตมาก การจักสานกล่องข้าวจึงกลายเป็นเพียงอาชีพเสริมรายได้ทางหนึ่งของชุมชนเท่านั้น นอกเหนือจากรายได้จากทางอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามภายใต้เงื่อนไข การเปลี่ยนแปลงและปัญหาเศรษฐกิจด้านการจักสานกลองข้าวที่ชุมชนจักสานไม้ไผ่เผชิญอยู่ในปัจจุบัน เราได้พบเห็นเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคม/กลุ่ม แบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้ เครือข่ายด้วยกันกล่าวคือ

2.1 เครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่มด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร

กล่าวคือเมื่อชุมชนได้เผชิญกับปัญหาการขาดแคลนไม้ไผ่ อันเนื่องมาจากการแย่งชิงไม้ไผ่เพื่อป้อนส่งโรงงาน ชุมชนก็ได้ตระหนักถึงปัญหาและพยายามรวมกลุ่มกันต่อต้าน โดยอาศัยพลังของกลุ่ม และเครือข่ายของกรรมการป่าชุมชน ซึ่งมีอยู่เดิมมาใช้ในการปกป้องทรัพยากรในชุมชนในบริบท/สถานการณ์ใหม่ที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ โดยมีพ่อหลวงและกรรมการเป็นแกนของเครือข่ายของกลุ่มแบบใหม่นี้

2.2 เครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่มด้านการผลิตการตลาด

จากเดิมที่ชุมชนแห่งนี้ต่างคนต่างผลิต ต่างคนต่างขาย ผลิตตามแบบท้องถิ่น แต่ภายหลังเริ่มมีพัฒนาการของกลุ่มเกิดขึ้น โดยเริ่มจากการฝากไปขาย มาเป็นการรับซื้อและจ้างแรงงานหาไปขาย เนื่องจากหนทางและระยะทางในการขนหาแต่เดิมนั้นต้องเดินเท้าในเวลาไป-กลับทั้งวัน ชาวบ้านจึงไม่อยากเดิน จากการรับซื้อจึงพัฒนามาเป็น คนกลางรับซื้อภายในหมู่บ้าน ซึ่งคนเก่าแก่ดั้งเดิมก็คือ พ่อหลวงสูง ซึ่งในเวลาต่อมาก็ได้ตั้งโรงสีในหมู่บ้าน และรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านจ่ายเป็นข้าวสารให้ชาวบ้าน แต่ปัจจุบันเครือข่าย/ความสัมพันธ์ของกลุ่มจักสานกลองข้าว ระหว่างผู้สาน-พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านได้เริ่มเปลี่ยนไป ทั้งนี้เนื่องจาก พ่อค้าคนกลาง นายปิ่นลาภเกิด ได้ไปเผชิญกับปัญหาการตลาด เผชิญกับคู่แข่ง ทำให้ขายยากขึ้น ดังนั้นจึงส่งผลมาถึงการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้น กล่าวคือ พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน (นายปิ่น)

จะรับเฉพาะกล่องข้าวที่มีคุณภาพดี ปรารถนมากขึ้น และกำลังพยายามที่จะสร้างกลุ่มผลิตใหม่ขึ้นในชุมชน จากกลุ่มลูกค้าเดิมเพื่อผลิตกล่องข้าวตามความต้องการของพ่อค้าในตลาดตามแบบสั่ง เพื่อลดปัญหาการตลาด ซึ่งอาจจะมีชาวบ้านบางส่วนเข้าร่วมในกลุ่มนี้

อย่างไรก็ตามในชุมชนยังมี พ่อค้าคนกลางอีกรายหนึ่ง (นางจัน อุดหนุน) ซึ่งเป็นลูกหาบเดิมของนายปิ่น ลากเกิด ซึ่งรายนี้พัฒนาตัวเองจากการเป็นลูกหาบติดสอยห้อยตามนายปิ่น ไปขายกล่องข้าว เรียนรู้เรื่องการตลาดจนผันตัวเอง ออกมาเป็นคนกลางรับซื้อบ้าง แต่ยังคงรูปแบบลักษณะการซื้อขายแบบเดิม คือ รับซื้อหมดทั้งที่คุณภาพดี-ไม่ดี เอาปริมาณเข้าว่า แล้วไปตระเวนขาย ซึ่งปรากฏว่าไปขายตัดราคากับนายปิ่น ดังนั้นเครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ จึงกำลังเริ่มก่อรูปขึ้นใหม่จากเครือข่ายความสัมพันธ์เดิมที่มีอยู่ และอาจจะนำไปสู่การแข่งขันแย่งชิงขยายพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มจักสาน 2 กลุ่มนี้ โดยมีพ่อค้าคนกลาง 2 คน เป็นแกนกลางของเครือข่ายแบบใหม่ของกลุ่มดังกล่าวนี้ ซึ่งนอกจากจะรับซื้อกล่องข้าวจากชาวบ้านแล้ว นายปิ่น ลากเกิด ยังรับซื้อผลผลิตอื่น ๆ (ถั่วลิสง หอม กระเทียม พริกของป่า) ของชาวบ้านไปขายด้วย

2.3 เครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือกลุ่มแบบใหม่ด้านการถ่ายทอดเรียนรู้

แต่เดิมนั้นกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้และทักษะด้านการจักสานนั้น อาศัยเครือข่าย/ความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติ การเรียนรู้จากเพื่อนบ้าน โดยมีพ่อ-แม่เป็นหลักในการสอนลูก-หลาน คนรุ่นพ่อ-แม่ในปัจจุบันนั้นส่วนใหญ่บอกว่าพ่อ-แม่ของตนสอนให้คนมาตั้งแต่อายุ 6-7 ปี กว่าจะสานเป็นต้องใช้เวลาเป็นปีเช่นกันและก็ได้เรียนรู้ฝึกฝนกันในหมู่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน

แต่ปัจจุบันเยาวชนคนรุ่นใหม่ ดูระบบการศึกษาในโรงเรียนแยกตัวเด็ก ๆ ออกจากชุมชน/ไร่นา และการจักสานมากขึ้น ทั้งที่โรงเรียนก็ตั้งอยู่ในชุมชน แต่

สิ่งที่สอนไม่ค่อยสัมพันธ์กับชุมชนนัก ด้วยเหตุนี้ทำให้ชาวบ้านเริ่มมองเห็นอนาคตของการจักสานในชุมชนว่าอาจจะสูญหายไปในที่สุด

ความตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวนี้ ได้เข้าไปสู่กลุ่มครูในโรงเรียน เมื่อผลการประกวดการจักสานกล่องข้าวระดับจังหวัด ปรากฏว่าบ้านไผ่แพะได้รับชนะเลิศเป็นที่ฮือฮากันไปทั่ว จึงทำให้ทางราชการเริ่มสนใจและหันมาสนับสนุนโดยพยายามที่จะฟื้นฟูและสืบทอดการจักสานไปสู่กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ด้วย เนื่องจากเห็นว่าพ่อแม่ไม่มีเวลาที่จะมาถ่ายทอดให้ลูกแล้ว

ดังนั้นปัจจุบันเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการถ่ายทอดเรียนรู้การจักสานกล่องข้าว จึงเปลี่ยนจากความสัมพันธ์เดิมมาอยู่ที่โรงเรียนเป็นหลัก โดยมีครู/หลักสูตรและวิทยากรชาวบ้านเป็นแกนกลางของความสัมพันธ์แบบใหม่นี้

3. คุณค่าของการจักสานในชุมชนบ้านไผ่แพะ

จากวัตถุประสงค์ของการนำไม้ไผ่เข้ามาใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านไผ่แพะ ทำให้สามารถประเมินคุณค่าของการจักสานได้ 4 ลักษณะคือ

1. คุณค่าที่เกิดจากประโยชน์ใช้สอย จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการเลือกสรรชนิดและประเภทของไม้ไผ่มาใช้ในการจักสานเครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะเพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภค และใช้ในการประกอบอาชีพการงาน

2. คุณค่าทางจิตใจและสังคม จะเห็นได้ว่าการสานกล่องข้าวของชาวบ้านหรือการจักสานเครื่องใช้ต่าง ๆ นั้น ยังรวมไปถึงการจักสานเครื่องใช้ในพิธีกรรมตามความเชื่อ ขนบประเพณีและศาสนาด้วย และใช้เวลาในการสานกล่องข้าวร่วม

กัน ซึ่งเกิดจากการต้องเรียนรู้จากกัน ถ่ายทอดวิธีการ เรียนรู้การขึ้นลาย-การจบ ทำให้ชาวบ้านได้พบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น บางครั้งก็เป็นการพูดคุยเรื่องราวต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ปรับทุกข์ ปรึกษาหารือกัน โดยมีการสานกลองข้าวเป็นสื่อกลาง ซึ่งในอดีตกลองข้าวทำให้หนุ่มสาวหลายคู่ได้แต่งงานกัน

3. คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่า “กลองข้าว” เป็นกระดูกสันหลังของชาวบ้านไผ่แพะมาแต่อดีต ต้องสานกลองข้าวไปขายแลกซื้อข้าวสารมากิน ซื้อเสื้อผ้าเครื่องใช้ต่าง ๆ มาในปัจจุบันแม้การสานกลองข้าวจะน้อยลง แต่ก็ยังเป็นรายได้ส่วนหนึ่งที่มาช่วยครอบครัว นอกเหนือจากงานอาชีพอื่น ๆ นอกจากนั้นการสานไม้ไผ่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ใช้ในครอบครัว ก็ยังช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในการหาซื้ออุปกรณ์ดังกล่าวจากตลาดอีกด้วย

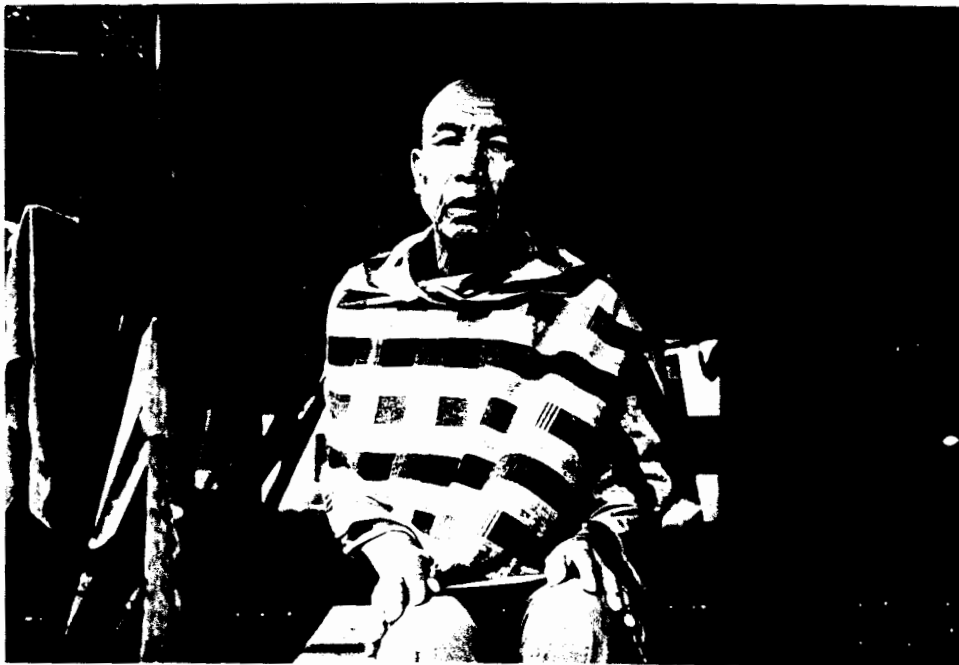
4. คุณค่าด้านความงามและศิลปะ จะเห็นได้ว่า “กลองข้าวลาย” เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ที่สืบสานตกทอดกันมา และมีการสร้างสรรค์ลายแปลก ๆ ใหม่ ๆ ขึ้นมาอีกในภายหลัง โดยมีวิธีการและการเลือกใช้วัสดุตามแบบของตนเอง

4. การส่งเสริมและการพัฒนากลุ่มจากภายใน-ภายนอกชุมชน

จากสภาพการณ์ของชุมชนหมู่บ้านไผ่แพะข้างต้น จะพบว่า การส่งเสริมและพัฒนาของกลุ่มของชาวบ้านในเรื่องการทำมาหากินและความเป็นอยู่ของชาวบ้านนั้นได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกเป็นหลัก นับแต่พืชส่งเสริม (ถั่วลิสง หอม กระเทียม) รวมทั้งกองทุนกั๊ยมต่าง ๆ โดยมีพ่อหลวงเป็นผู้ประสานงานและเป็นแกนในการบริหารและตัดสินใจ โดยจัดให้มีกรรมการเข้ามาบริหารงานกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีความเดือดร้อนและต้องการความช่วยเหลือด้านเงินทุน เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามจากการสอบถามชาวบ้านและกรรมการกลุ่มพบว่า ทางหน่วยงานที่

ภาพที่ 29 : นายทวี ลากเกิด ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและกรรมการบริหาร
กองทุน

ภาพที่ 30 : หนานปั่น ลากเกิด พ่อค้าคนกลางรับซื้อ-ขาย กล้องข่าวใน
หมู่บ้าน

รับผิดชอบ ได้พยายามที่จะอบรมและให้ความรู้ ความเข้าใจกับกรรมการกลุ่มและพ่อ
หลวงในเรื่องการบริหารเงินทุนพอสมควร ไม่ว่าจะเป็นกองทุนมุ้ง กองทุนยา กองทุน
กขคจ. กองทุนส่งเสริมประสิทธิภาพในไร่นา กรรมการจะติดตามและดูแลกองทุน
ที่ตนรับผิดชอบเป็นอย่างดี แต่ก็มีปัญหาบ้างในอดีตที่ผ่านมา ที่กรรมการบางคนไม่
สามารถติดตามและดูแลกองทุนได้ทั่วถึง เกิดปัญหาด้านการเงิน ทำให้มีการประชุม
ปลดกรรมการท่านนั้นออกจากตำแหน่งไป (กองทุนยา) ส่วนในเรื่องการติดตามเร่งรัด
หนี้กู้ยืม จากชาวบ้านที่ยืมเงินจากกองทุนไปแต่ยังค้างชำระ ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้ยัง
มีวิธีการที่ค่อนข้างอะลุ่มอะล่วยกันมาก กล่าวคือ มีการผัดผ่อนและให้เวลากันตามเหตุ
ตามผล (รอเวลา) เช่นวันนี้ยังไม่มี ขอใช้คืนหลังฤดูเก็บเกี่ยวขายผลผลิต เป็นต้น
แต่กรรมการกองทุนก็จะค่อนข้างเคร่งครัดในเรื่องการปล่อยเงินกู้ กล่าวคือ ถ้าหาก
ปรากฏว่ายังมีชาวบ้านบางคนที่ยืมไปแล้วยังไม่นำเงินมาใช้ให้เรียบร้อยตามกำหนด
ก็จะไม่ปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้านที่จะมาขอกู้ยืม เพราะมีเหตุผลว่า ถ้าคนนั้นยังค้างชำระได้
คนอื่น ๆ ก็จะเอามาเป็นข้ออ้างในการค้างชำระ ก็จะทำให้กรรมการไม่สามารถบริหาร
จัดการกองทุนได้สำเร็จ ต้องตามทวงหนี้กันไม่มีที่สิ้นสุด

ส่วนการส่งเสริมและการพัฒนากลุ่มในเรื่องการจัดสถานกล่อ่งข้าว เท่าที่
ปรากฏพบว่า ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านได้เรียนรู้และปรับตัวมาโดยลำพัง
ไม่ปรากฏชัดเจนว่ามีหน่วยงานจากภายนอกมาสนับสนุนจัดตั้งกลุ่มหรือส่งเสริมการ
ผลิตการตลาดแต่อย่างใด แต่ชาวบ้านก็ได้พยายามที่จะส่งเสริมและพัฒนาด้วยตัวเอง
ทั้งในด้านความพยายามที่จะอนุรักษ์ไม้ไผ่ในชุมชนและการพยายามจะตั้งกลุ่มจักสาน
กล่อ่งข้าวที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต เพื่อสนองตลาด คงมีแต่แนวคิดเรื่องการ
เรียนรู้และถ่ายทอดเท่านั้นที่มีโรงเรียนเข้ามาส่งเสริมและพยายามที่จะให้เยาวชนเรียนรู้
วิธีการจักสาน ขณะเดียวกันก็เป็นที่พักของชาวบ้านในการให้คำปรึกษาแนะแนวในการ
ศึกษาเล่าเรียนของลูกหลาน ที่ต้องการจะศึกษาต่อหรือหาอาชีพการทำงานทำนอกหมู่บ้าน
ตามความสามารถและคุณวุฒิของเด็ก

5. แนวโน้มของชุมชนจักสานไม้ไผ่

จากการสอบถามความคิดเห็นของชาวบ้านเกี่ยวกับอนาคตของหมู่บ้านของตนเอง ส่วนใหญ่พูดไปในแนวทางเดียวกันว่า หมู่บ้านคงจะมีปัญหาเรื่องการทำมาหากิน ที่ดินทำกินมีน้อย คนมีมากขึ้น ไม่มีอาชีพอะไรนอกจากทำนา ทำไร่ จักสาน รับจ้าง ลูกหลานคงจะต้องลำบากขึ้น คงต้องให้ลูกหลานเรียนสูง ๆ เพื่อออกไปหากินนอกหมู่บ้าน ... “ที่จะหากินปลูกข้าวไร่อะหยัง คงจะบิใครมี มันจะแห้งแล้ง ตัดต้นไม้ทำลายป่า คิดว่าคงต้องหากินนอกบ้านมากขึ้น ทางโรงงานอะหยังไปน ปีแล้วนี้เริ่มมีคนออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น แต่ก่อนมีเหมือนกันแต่บ่หนัก ไปเป็นกรรมการก่อสร้าง ทำถนน รับจ้าง ในอนาคตคงต้องอดิชะขนาด คนมันหนักขึ้นเนื้อที่มันแคบลงๆ ในตำบลนี้มีที่นาร้อยกว่าไร่ มีแต่คอยแต่เขาปลูกข้าวก็ปอกินพ่อง บ่พ่อง ผมนี้ก็ส่งลูกเรียนสารพัดช่างปี 3 แล้ว... ที่โรงเรียนก็มีทุนสะปะ ทุนเสมา ทุนบุญชู .. ชื่อเดี่ยว ชื่อกระโปรง ชื่อเสือ”

“วันข้างหน้า การทำมาหากินบ้านเฮานี้ มันคงจะแย่งเนอะ กินเงินเดือนลูกใครลูกมันถ้ามันเรียนแต่ ไม้สักก็หมดไปแล้ว ไม้ซางก็จะหมดแล้ว ฟ่าฝนบ่มีหน่อบ่ออก ไม้ซางใหม่บ่ออก อาชีพอันใดก็บ่มี”

ปรากฏการณ์ข้างต้นนั้นชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านนั้นเข้าใจปัญหาของตัวเอง และปัญหาของหมู่บ้านเป็นอย่างดี และสามารถคาดการณ์ความเป็นไปในอนาคตของหมู่บ้านได้ระดับหนึ่ง จากจุดที่พวกเขาขึ้นอยู่กับ มองเห็นทางตันและทางออกที่ชาวบ้านคิดว่าน่าจะแก้ปัญหาได้ โดยพิจารณาและทบทวนจากประสบการณ์ที่แต่ละคนได้ประสบมาในอดีต โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับปากท้องและการทำมาหากินของตนเอง

ส่วนในด้านความพยายามอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านนั้น จากคำบอกเล่าของชาวบ้านและกรรมการได้พูดถึงปัญหาแนวโน้มและทางออกไว้บ้างเช่นกัน... “เมื่อปี 36-37 ที่ไล่คนจากหมู่อื่นที่มาตัดไม้ข้างท่าตะเกียบ แต่เดี๋ยวนี้ห้ามไม่อยู่แล้ว ไปทางโน้นก็ตัดทางนี้ ไปทางนี้ก็ตัดทางโน้น คนหวงมันน้อยกว่าคนตัด คนไร่อาชีพมันมีน้ก ไม่มีอะไรกินแล้ว มันก็ต้องตัด ถ้ามีอะหยังมาช่วยเหลือน้ก ๆ มันก็จะไม่ตัด คนมันไม่มีนา มีแต่ไร่ พอไม่ทำไร่ มันก็ต้องหาตัดไม้ข้าง มันก็เลยหมด กลุ่มนี้มีน้กที่สุด น้กกว่าคนที่ มีไร่มีนาอีก... นี่ถ้าไม่ออกไปหากินไปไร่ไปเรียนข้างนอก.. ป่าหมดแน่ ไม้ข้างหมด หน่อไม้ออกมากก็เอาหน่อไม้ไปขาย ก็ไม่มีที่ขึ้นแล้ว มันก็จะสูญหายไปตึก ๆ”

ส่วนแนวโน้มของการจักสานกล่อ่งข้าว “ในอนาคตคิดว่า จะหดหายไปตึก ๆ ราคามันถูกลงแล้วก็หลายขั้นตอน มันบ่เสร็จกำเดียวว่าจะได้อันไหนเวลาน้ก ไปหาตอกไม้ข้างตอนนี่คนก็ไปฟันเป็นไม้ตะเกียบเหี้ยแล้ว หายากขึ้น ... คนรุ่นใหม่ก็บ่ไปหา ทางโรงเรียนเป็นก็ส่งเสริมนะ เมื่อ 3-4 ปีนี้ ก็ฟันฟูแต่กำลังจะถดถอยลงไปตึก ๆ สมัยผมน้อย ๆ น้กสานกล่อ่งข้าว ขายซื้อควัว ซื้อผ้าถุง สมัยนี้มีเด็ก ๆ มาน้กสานกล่อ่งข้าวแล้ว” และปัจจุบันการจักสานกล่อ่งข้าวของชาวบ้านก็น้อยลงไปจากในอดีตมาก เพราะตอนนี้มันมีงานทำเรื่อย ๆ งานกรรมทางหลวง ไปทำท่อ ทำสะพาน การก่อสร้างในบ้าน รับจ้างกันเป็นรายวันไป

จะเห็นได้ว่าในขณะที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการจักสานของชุมชน ชาวบ้านก็ได้พยายามที่จะปรับตัวเพื่อหาทางออกต่อปัญหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังไม่แน่ใจในอนาคตและแนวโน้มของการจักสานกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านเท่าใดน้ก ภายใต้ปัญหาต่าง ๆ และข้อจำกัดภายในและภายนอกชุมชนที่ชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่

ที่มาของข้อมูล :

1. ประมวลและสรุปเรียบเรียงข้อมูลจาก กชช 2 ค. และ จปฐ 2, 5 มิถุนายน 2539.
2. ประมวลและสรุปจากแบบสอบถามชาวบ้าน
3. จากการสังเกตและสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากผู้นำชุมชน กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน และชาวบ้าน
  - ผู้ใหญ่บ้าน คล้าย วงศ์ษา อายุ 47 ปี ปีฉลู (พ.ศ. 2493) บ้านเลขที่ 11
  - นายเล็ก ลากเกิด อายุ 65 ปี ปีจอ (พ.ศ.2475) บ้านเลขที่ 14
  - นายสุขะ บุญยืน อายุ 79 ปี ปีมะเมีย (พ.ศ. 2461) บ้านเลขที่ 28
  - นายเถิง ลากเกิด อายุ 63 ปี ปีวอก (พ.ศ.2477) บ้านเลขที่ 29
  - นายปิ่น ลากเกิด อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 21
  - นายสมัย บุญยืน อายุ 40 ปี บ้านเลขที่ 150
  - นายบุญ แปกสา อายุ 34 ปี บ้านเลขที่ 141
  - นายม้อย แปกสา อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 151
  - นางบัวไหล เกิดผล อายุ 34 ปี บ้านเลขที่ 4
  - นางจัน สีสด อายุ 36 ปี บ้านเลขที่ 17
  - นายปิ่น ลากเกิด อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 16
  - นายค้ำน้อย ลากเกิด อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 101
  - นายทวิ บุญยืน อายุ 40 ปี บ้านเลขที่ 22
4. เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ตำบลเมืองมาย
  - กำนันตำบลเมืองมาย นายศรีทน ตีมาก
  - ครูใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่จาง นายสวาท เทศนา
  - เกษตรตำบล นายจรัญญา บุรณาพันธ์
  - พัฒนาการตำบล นายวิจิต เหล่าเทอญพงษ์
  - ออามัยตำบล นางแสงจันทร์ สอนฉลาด
  - นายชุมพล จันทรศุณย์

ภาคผนวก 1

วิถีชีวิตของไม้ไผ่ในประเทศไทย

พัชรินทร์ บุรณะกร

เป็นเวลาหลายร้อยล้านปีมาแล้ว นับตั้งแต่โลกของเราอุบัติขึ้นมาเป็นหนึ่งในระบบสุริยะจักรวาล จวบจนกระทั่งได้มีสิ่งมีชีวิตต่างๆเกิดขึ้น ในรูปลักษณะของสัตว์ชนิดต่างๆและในที่สุดมนุษย์โลกก็เกิดติดตามกันขึ้นมา นอกจากสัตว์ชนิดต่างๆเหล่านั้นแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้น และดำรงตนยืนยาวควบคู่กับมนุษย์เรามาโดยตลอดช่วงเวลานาน คือสิ่งที่เราเรียกว่าพืชนั่นเอง

พืช และพันธุ์ไม้ต่างๆทั่วโลกนั้น แบ่งแยกประเภทได้นับล้านๆชนิด ทุกชนิดไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดแห่งการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตบนผืนโลก เพราะหากโลกเราไร้ซึ่งต้นไม้และพันธุ์ไม้ต่างๆแล้วไม่แน่ว่าคนเราและสัตว์ชนิดต่างๆจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยความปรกติสุขได้เฉกเช่นทุกวันนี้

และหนึ่งในบรรดา พันธุ์พืชของโลกที่เรารู้จักและเห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ “ต้นไผ่” จัดได้ว่าเป็นหนึ่งในพันธุ์พืชที่มีความสำคัญ และเป็นตำนานแห่งความมหัศจรรย์ที่แปลกที่สุดในบรรดาพันธุ์พืชต่างๆด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับวิถีชีวิตของคนไทย และคนในซีกโลกตะวันออกด้วยแล้ว ต้นไผ่คือพืชพันธุ์แห่งความผูกพันระหว่างความคิดกับการดำรงชีวิตของคนไทยมาช้านาน ไผ่จึงเป็นโครงสร้างสำคัญของวิถีชีวิตคนไทยอย่างแท้จริง

ไผ่เป็นพืชเศรษฐกิจ เป็นอาหาร เป็นวัตถุดิบแห่งการสร้างสรรค์ เป็นที่มาของตำนานและความเชื่อ เป็นต้นแบบของปรัชญาความคิดอันล้ำลึก

มนุษย์ถือเป็นผู้หนึ่งเดียวในโลกที่รู้จักเรียนรู้และคัดแปลงสรรพสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสม กองบรรณาธิการนิตยสารศิลปวัฒนธรรม (2540 : 82-97) ตั้งข้อสังเกตในเรื่องนี้ไว้ว่า กระบอกไม้ไผ่น่าจะเป็นภาชนะชิ้นแรกของมนุษย์ก่อนจะเรียนรู้ต่อมาว่าดินเหนียวที่ปั้นรูปได้ตามใจปรารถนา หากปล่อยให้แห้งหรือเผาไฟจะแข็งตัวและคงรูปอย่างถาวร ซึ่งการเรียนรู้เช่นนี้มีพัฒนาการต่อเนื่องไม่รู้จบ โดยมีหลักฐานอ้างอิงได้อย่างน้อยๆก็มาจากภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ศาสตร์ในจังหวัดลพบุรี ที่มนุษย์ยุคโน้มน้ำรู้จักตัดแปลงภาชนะไม้ไผ่สานเป็นแม่แบบขึ้นรูปดินเหนียว หลั ก ฐานเครื่องปั้นดินเผาที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และที่พิพิธภัณฑสถานสมเด็จพระนารายณ์จึงมีรอยจักสานปรากฏบนผิวด้านนอก ภูมิปัญญาเช่นนี้ มิใช่เกิดขึ้นอย่างบังเอิญแต่เป็นพัฒนาการอย่างจงใจ

ไผ่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่อดีตยุคแรกๆก่อนมีเรือขุดเรือไม้ มนุษย์ใช้แพไม้ไผ่เป็นพาหนะทางน้ำ กระทั่งเรียนรู้ต่อมาว่าไม้ไผ่สานในรูปทรงและขนาดพอเหมาะ หากฉาบเคลือบด้วยยางไม้จะกลายเป็นเรือ เรือไม้ไผ่สานยาซันที่วันนี้ยังมีตัวอย่างให้เห็นที่อ่าวฮาลองของเวียดนาม แม้แต่รงน้ำจากกระบอกไผ่ผ่าซีกในระบบประปาภูเขาที่เกิดขึ้นก่อนท่อ PVC วันนี้ยังเห็นอยู่ในภาคเหนือของไทย และในหมู่บ้านชนกลุ่มน้อยดั้งเดิมบนเกาะชวาและสุมาตราของอินโดนีเซีย (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. 2540 : 83)

ไม้ไผ่ : ต้นหญ้าจากสวรรค์

เฉลิม วัชรพุกก์ (2522 : 3-10) กล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของไผ่ว่า ไม้ไผ่เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวอยู่ในวงศ์ Gardenia เช่นเดียวกับหญ้า มีทั้งชนิดที่ขึ้นรวมกระจุกเป็นกอแยกขึ้นเป็นลำเดี่ยว (แตกลำใหม่จากเหง้าในระยะเท่าๆกัน) และไผ่แบบผสม ไผ่จึงเป็นพันธุ์ไม้พวกหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะที่แปลกไปจากพืชและพันธุ์ไม้อื่นๆ เพราะแม้ว่าไผ่มีลักษณะที่ควรจะเป็นต้นไม้ แต่ไผ่กลับถูกจัดเป็นหญ้าประเภทหนึ่ง และเป็นหญ้ายักษ์ เพราะลำต้นสูง กลวงเป็นปล้องๆ ใบไผ่คล้ายกับใบหญ้า ไผ่ขยายพันธุ์ด้วยการแตกหน่อ เพราะหนึ่งในร้อยปีไผ่จึงจะออกดอกสักครั้ง และหลังจากออกดอกแล้วก็ตาย

ไผ่เติบโตอย่างรวดเร็วและจะโตเต็มที่ภายในสองเดือน และจะหยุดการเติบโตด้านความสูง แต่จะหันมาเติบโตทางลำต้นแทน คือเนื้อของลำต้นจะแข็งแรงแข็งแกร่งขยายความใหญ่โตเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ลำต้นของไผ่จะมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ .07-7 นิ้ว สูง 1-60 ฟุต

ไผ่ไม่ใช่พืชพื้นเมืองที่มีขึ้นแต่เฉพาะในเขตร้อนชื้นเท่านั้น หากยังพบว่า มีอยู่เกือบทั่วทุกมุม โลก เพียงแต่มีน้อยและน้อยมากในเขตอบอุ่นและในเขตหนาว

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม(2540 : 92) รายงานว่า อินเดียเป็นประเทศที่มีป่าไผ่ใหญ่ที่สุดในโลก มีพื้นที่กว้างเกือบ 9 ล้านไร่ มากกว่าจีนแผ่นดินใหญ่ที่ถูกขนานนามว่า “ประเทศหลังม่านไม้ไผ่” เสียอีก ประเทศที่มีป่าไผ่ธรรมชาติรองลงมาคือ พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม และหมู่เกาะในเขตเอเชียใต้

ข้อมูลเกี่ยวกับชนิดพันธุ์ไผ่ในบางตำราอาจกล่าวไม่ตรงกัน แต่พอจะสรุปได้ว่า ไผ่ในโลกนี้มีทั้งหมด 75 สกุล 1,250 ชนิด โดยกว่าครึ่งหนึ่งกระจายพันธุ์อยู่ในเอเชีย เฉพาะในญี่ปุ่นมีพันธุ์ไผ่มากที่สุดกว่า 660 ชนิด ในขณะที่อินเดียที่ถือเป็นประเทศที่มีป่าไผ่ใหญ่โตที่สุดของโลกนั้น มีไผ่เพียงร้อยกว่าชนิดเท่านั้น

ไผ่ในประเทศไทย

ประเทศไทยมี ไผ่ ไผ่ชนิดต่างๆ กระจายอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศ แต่ส่วนมากพบในป่าผลัดใบผสม โดยในพื้นที่ป่าทั้งหมด 148,600 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่าไผ่ประมาณ 8,100 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 5.5 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด จังหวัดที่มีป่าไผ่มากที่สุดคือ จังหวัดกาญจนบุรี (สุทัศน์ เศรษฐ์วิสิทธิ์. 2537 : 57)

เจนจบ ยิ่งสมล (2536 : 34-37) ได้จำแนกพันธุ์ไผ่ในประเทศไทยไว้ว่า มีไผ่ไผ่อยู่ประมาณ 12 สกุล ซึ่งแยกออกได้เป็น 44 ชนิด แต่ที่พบเห็นกันทั่วไปนั้นมีราว 10 ชนิด ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

1. ไผ่สีสุก

ไผ่ประเภทนี้มีมากในภาคกลาง และภาคใต้ของประเทศไทย ไผ่สีสุกเป็นไผ่ที่มีลักษณะลำสูง เนื้อแน่นหนา ลำต้นมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 7-10 เซนติเมตรเมื่อโตเต็มที่ รวมกันอยู่เป็นกอแน่นหนา มีก้านที่คล้ายหนาม ลำต้นตรงสีเขียวเข้ม ไผ่สีสุกชอบขึ้นและเจริญเติบโตในที่ที่มีดินเหนียวปนทราย หรือดินร่วน เป็นไผ่ที่ปลูกง่าย คนไทยนิยมนำไผ่สีสุกมาใช้ในงานหัตถกรรม และงานก่อสร้างตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

2. ไม้ตง

ไม้ชนิดนี้นิยมปลูกกันมากในภาคกลาง มีมากที่สุดที่จังหวัดปราจีนบุรี ลักษณะของไม้ตงจะเป็น ไม้ที่มีลำต้นสูงใหญ่ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6-12 เซนติเมตร ความยาวระหว่างปล้องประมาณ 20 เซนติเมตร สีของลำส่วนมากจะเป็นสีเทาปนขาวสลับลายสวยงาม ประโยชน์ของไม้ตงมีมากมาย เช่น ลำต้นใช้ในการก่อสร้าง หน่อไม้ตงเป็นอาหารอันโอชะ

3. ไม้เหลียง

เป็นไม้ที่ปลูกง่าย โตเร็วในดินทุกชนิด ลำต้นมีสีเหลืองแถบเขียวปะปนกัน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของลำประมาณ 7-12 เซนติเมตร ช่วงปล้องยาวประมาณ 20-25 เซนติเมตร ไม้เหลียงนี้เรียกกันไปหลายชื่อ เช่น ไม้งาช้าง ไม้ทองคำ ไม้จันทน์ นิยมนำไปทำเฟอร์นิเจอร์ แจกัน ที่เขียนบุหรี และนิยมปลูกเป็นไม้ประดับตามบ้าน เพราะลำต้นและใบสวยงาม

4. ไม้เลียง

มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “ไม้คาน” พบมากที่สุดภาคกลาง ลำต้นมีสีเขียวสด จัดเป็นไม้ขนาดเล็ก ลำต้นเมื่อโตเต็มที่จะมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2-3 เซนติเมตรเท่านั้น ปล้องยาว 20-25 เซนติเมตร ที่พิเศษคือแต่ละลำจะมีจำนวนปล้องมากถึง 20-30 ปล้อง ชอบขึ้นและเจริญเติบโตในดินร่วน อากาศร้อนชื้น นิยมปลูกเป็นไม้ประดับ ทำเป็นคันทับ ทำรั้วบ้าน และชิ้นส่วนของเฟอร์นิเจอร์

5. ไม้รวก

เป็นไม้เศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย จะพบมากบนพื้นที่ราบสูงทางภาคเหนือและภาคกลาง โดยเฉพาะในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ไม้รวกเป็นไม้ที่ชอบอากาศร้อนชื้นในที่ดอนซึ่งไม่มีน้ำขัง จะขึ้นกันหนาแน่นในลักษณะเป็นพุ่มเตี้ย มีลำขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2-7 เซนติเมตร ใช้ทำเยื่อกระดาษ รั้วบ้าน วัสดุก่อสร้าง ทำเป็นไม้ปักเลี้ยงหอยในทะเล และเป็นเครื่องมือประมงแบบพื้นบ้าน

6. ไม้ป่า หรือ ไม้หนาม

มักพบเป็นกอหนาแน่นตามชายน้ำ หรือแหล่งน้ำต่างๆ เช่น แม่น้ำลำคลอง ขึ้นมากในที่ราบลุ่มทั่วทุกภาคของประเทศไทย เป็นไม้ที่ชอบน้ำ จึงมีขนาดลำต้นใหญ่ เนื้อหนาแข็งแรง เส้นผ่าศูนย์กลางของลำประมาณ 10-15 เซนติเมตร ส่วนใหญ่ใช้ในการก่อสร้าง และใช้ทำเป็นพะอง สำหรับชาวสวนผลไม้ทั่วประเทศ เพราะแข็งแรงทนทาน

7. ไม้ล้มลุก

เป็นไม้ที่ขึ้นหนาแน่นในแทบทุกภาคของประเทศไทย ยกเว้นทางภาคใต้ ลักษณะการเติบโตของไม้ล้มลุกจะขึ้นเป็นพุ่มใหญ่ ลำต้นสีเขียวแก่เป็นมัน เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 7-12 เซนติเมตร ส่วนมากมักใช้ในการก่อสร้าง เช่น ทำนั้งร้าน เสาโป๊ะ ฝาบ้าน และไม้กวาด ฯลฯ

8. ไม้ไร่

จัดเป็นไม้ขนาดเล็กที่สุด เพราะมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของลำประมาณ 0.5-2.5 เซนติเมตรเท่านั้น ลำต้นมีสีเขียวแกมเทา มีขนปกคลุมทั่วลำ ขึ้นเป็นกอหนาแน่นในทั่วทุกภาคของเมืองไทย นำมาทำเป็นค้ำไม้กวาด

9. ไม้ซาง หรือ ไม้นวล

หรือที่นิยมเรียกว่า ไม้ซางนวล และ ไม้ซางดอย เป็นไม้ที่มีขึ้นทุกภาค โตเร็ว ขยายพันธุ์ง่าย ลำต้นสีเขียวอ่อนเย็นตา เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3-12 เซนติเมตร นำไปทำเยื่อกระดาษ และจักสานของใช้ในครัวเรือน
ทุกชนิด

10. ไม้บง

พบตามป่าดิบชื้น เป็นไม้ขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางของลำประมาณ 6-18 เซนติเมตร ความยาวของปล้องประมาณ 30 เซนติเมตร นำมาทำรั้วบ้าน เสื่อรำแพน และงานจักสานแทบทุกชนิด

ไม้ไผ่ : ความผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทย

ไม้ไผ่ คือหนึ่งในจำนวนไม้ที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาตั้งแต่อดีตกาล ยิ่งในภูมิภาคประเทศเขตร้อนชื้นที่เป็นถิ่นกำเนิดของไผ่อย่างประเทศไทยแล้ว ไผ่ถือเป็นไม้หนึ่งที่สามารถนำมาแปรรูปเพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกแก่ชีวิตประจำวันของเราตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

มนุษย์มีอาจดำรงชีวิตอยู่ได้หากปราศจากปัจจัยพื้นฐานสี่อย่าง แต่มนุษย์สามารถอยู่รอดได้หากมี “ไผ่” เพียงต้นเดียว นั่นเป็นเพราะผลิตภัณฑ์ที่ได้จากไผ่ล้วนแต่ตอบสนองซึ่งความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุที่ไผ่มีคุณลักษณะพิเศษต่างไปจากพืชพันธุ์ไม้อื่นหลายประการ เช่น ไผ่โตเร็วสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ภายในเวลา 1-4 ปี และใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ตั้งแต่รากไผ่เป็นสมุนไพรอย่างหนึ่งที่ใช้เป็นยารักษาโรคได้ หน่อไผ่หรือหน่อไม้ใช้เป็นอาหาร กาบใช้ห่ออาหาร ใบใช้หมักเป็นปุ๋ย กิ่งหรือแขนงใช้ทำรั้ว ลำต้นใช้เป็นประโยชน์ได้สารพัดอย่าง ตั้งแต่นำมาใช้ปลูกสร้างที่พักอาศัยและแปรรูปเป็นเครื่องจักสานและเครื่องมือเครื่องใช้นานาชนิดจนถึงนำมาใช้เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้นชาวชนบทจึงมักปลูกไผ่ตามหัวไร่ปลายนา และปลูกไว้รอบๆบ้าน เพื่อใช้เป็นรั้วบ้านและป้องกันพายุ เพราะไผ่จะลู่ตามลมโดยไม่หักโค่นง่ายเหมือนไม้อื่น หากปลูกไผ่ไว้ตามริมแม่น้ำลำคลอง จะช่วยชะลอความเร็วของกระแสน้ำไม่ให้ดินพังทะลายได้ง่าย

ไผ่มีคุณลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งคือ มีลำต้นตรงและกลวงคล้ายหลอด และมีปล้องข้อคั่นเป็นปล้องๆ จึงใช้เป็นภาชนะประเภทกระบอก ถ้วย สำหรับใส่ของเหลว เช่น ใช้เป็นกระบอกน้ำ กระบอกน้ำตาล ด้วยลักษณะพิเศษในข้อนี้ จึงนำไม้ไผ่มาทำเป็นโครงสร้างของบ้านเรือน ทำพื้นเรือน ฝาเรือน ทำรางน้ำ ท่อน้ำ และทำเครื่องดนตรีประเภทขลุ่ยได้ดีอีกด้วย

เมื่อนำไม้ไผ่มาแปรรูปก็สามารถใช้ประโยชน์ได้ดี เพราะเนื้อไม้ไผ่เป็นเส้นตรงนำมาจักเป็นป้านบางๆหรือเหลาเป็นเส้นได้ดี จึงใช้ทำเครื่องจักสานนานาชนิดได้ ทั้งเครื่องจักสานที่มีขนาดใหญ่ แข็งแรงมั่นคง สำหรับใช้งานหนัก จนถึงเครื่องจักสาน

ขนาดเล็กที่มีความประณีตบอบบาง เนื้อไม้ไม่มีความยืดหยุ่นในตัวเองและสามารถคืนตัวสู่สภาพเดิมได้ จึงเหมาะที่จะใช้เป็นเครื่องหาบหรือหาม เช่น คาน คันกระสุน คันธนู และเมื่อแปรรูปเป็นตอกก็ยังคงมีความยืดหยุ่นคืนรูปทรงเดิมได้ง่าย จึงทำให้ภาชนะจักสานที่ทำจากไม้ไม่มีความแตกต่างพิเศษต่างไปจากภาชนะที่ทำมาจากวัตถุดิบชนิดอื่น

ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของไม้ไผ่คือ ความสวยงามในตัวเอง ไม่ว่าจะ เป็นผิวที่มีสีต่างๆกัน เมื่อแห้งแล้วมักจะมีสีเหลืองอยู่เช่นนั้นตลอดไป เมื่อนำมาแปรรูป เป็นเครื่องใช้ประเภทใดก็ตามจึงมีความงามทางประติมากรรมควบคู่กับประโยชน์ใช้สอยด้วย

จะเห็นได้ว่าไม้เป็นไม้สารพัดประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ขนบ ประเพณีและความเชื่อของคนไทยมาช้านาน และทุกวันนี้แม้วิถีชีวิตคนไทยในหลายพื้นที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเทคโนโลยีที่ ดี บโด้ขึ้นแต่ไม้ก็ยังเป็นวัตถุดิบธรรมชาติที่ ใช้กันอย่างกว้างขวาง ซึ่งสามารถแบ่งการใช้ไม้ไผ่ออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

1. ไม้ไผ่ที่นำมาทำเป็นที่อยู่อาศัย

เจนจบ ยิ่งสุนน (2536 : 40) ได้อ้างถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกว่าคนไทยแต่ครั้งโบราณนิยมสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ไผ่ ดังความในบันทึกของบาทหลวงคาซาร์ตที่เดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้บันทึกไว้ว่า “ตั้งแต่ บางกอกไปจนถึงกรุงศรีอยุธยา เราพบหมู่บ้านเป็นอันมากทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำ หมู่บ้านเหล่านี้ ประกอบด้วยกระท่อม เป็นเรือนยกสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม เป็นเรือนที่สร้างขึ้นจากไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ซึ่งไม้ของมันนำมาใช้สารพัดอย่างในประเทศนี้ ลำต้นกับกิ่งใหญ่ ใช้ทำเสากับเพดาน กิ่งเล็กใช้ทำหลังคาและสานเป็นฝาห้อง...”

ไม้เป็นไม้ที่คงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศได้ดีจึงมีการนำไม้ไผ่มาสร้างเป็นบ้านเรือนที่พักอาศัยกันทั่วไป เช่น เรือนไม้ไผ่ในประเทศไทยที่เรียกว่า “เรือนเครื่องผูก” ที่สร้าง ด้วยไม้ไผ่แทบทั้งหมด ตั้งแต่ใช้เป็นโครงร่างและส่วนประกอบของบ้านเรือน ได้แก่ ใช้ลำไม้ไผ่เป็นเสา โครงหลังคา และฝาไม้ไผ่เป็นซีกๆทำพื้น และสานเป็นแผงใช้เป็นฝาเรือน เป็นต้น

ชาวชนบทที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีมักสร้างเรือนเครื่องผูกเป็นที่อยู่อาศัย เพราะสามารถสร้างได้เองโดยใช้ไม้ไผ่และวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนมาประกอบกันเป็นเรือนพักอาศัย รูปแบบของเรือนเครื่องผูกจะแตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น

นอกจากใช้สร้างเรือนเป็นหลังแล้ว ยังใช้ไม้ไผ่ในการสร้างสะพาน ทำเป็นแพหรือลูกบวบเป็นที่พักอาศัยในแม่น้ำลำคลองด้วย เช่น ในจังหวัดกาญจนบุรี รีสอร์ทริมน้ำเกือบทุกแห่งนำไม้มาประดิษฐ์เป็น ลูกบวบเรือนแพ และบ่อยครั้งที่ไม้ไผ่จะถูกตัดแปลงให้เป็น “แพ” เพื่อใช้ในการล่องแก่ง ซึ่งในแต่ละปีไม้ไผ่จะถูกตัดเพื่อนำมาใช้เป็นแพจำนวนมาก จึงทำให้ไม้ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจนกิจกรรมการล่องแก่งต้องเปลี่ยนจากแพไม้ไผ่ มาเป็นแพยางอย่างในปัจจุบัน (จิรวดี อิมสกุล. 2540 : 101)

2. ไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนและชีวิตประจำวัน

ไม้ไผ่ประเภทนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับชีวิตมนุษย์มาช้านานและอาจจะเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนที่เก่าแก่ที่สุดอย่างหนึ่ง ดังที่กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม (2540 : 86-87) อ้างถึงว่า ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ที่ถือเป็นหลักฐานเอกสารแสดงความ เป็นอยู่ของชาวกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น มีบันทึกไว้ตอนหนึ่งถึงเครื่องมือใช้สอยในชีวิตประจำวันว่า “ภาชนะทำด้วยไม้อย่างเกลี้ยงๆ หรือขัดมัน ทำจากกะลามะพร้าวหรือกระบอกไม้ไผ่...ครุของชาวสยามที่ใช้ตักน้ำก็ใช้ไม้ไผ่สานอย่างประณีต” นี่จึงเป็นหลักฐานอ้างอิงได้ว่าวัฒนธรรมการใช้ไม้ไผ่เคียงคู่สังคมไทยมาเนิ่นนาน

เจนจบ ยิ่งสุมน (2536 : 40) อ้างอิงว่า หลักฐานเก่าแก่ที่เด่นชัดที่สุด ที่บอกให้เราทราบว่าคนไทยรู้จักนำไม้ไผ่มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันก็คือ ครุใส่น้ำในสมัยพระร่วง ครุใส่น้ำที่ว่านี้ ชาวบ้านในสมัยนั้นใช้เปลือกของไม้ไผ่มาเหลาจนบางอ่อนตัวแล้วขัดประสานกันไปมาจนเกิดเป็นครุใส่น้ำขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบของข้าวของเครื่องใช้ที่สานด้วยไม้ไผ่ในเวลาต่อมาของคนไทยทุกยุคทุกสมัย

ก่องข้าวหรือกระติบข้าวสำหรับใส่ข้าวเหนียวของชาวอีสานและชาวเหนือ เป็นตัวอย่างที่ดีซึ่งแสดงให้เห็นความชาญฉลาดของคนโบราณในการนำไม้ไผ่มา

แปรรูปเป็นภาชนะสำหรับเก็บข้าวเหนียวหนึ่งได้ร้อนและนิ่มนาน และด้วยลายสานไม้แน่นทึบมีช่องว่างระหว่างชั้นอันมีผลต่อการระบายไอน้ำอย่างช้าๆ ทำให้ข้าวเหนียวไม้และ

เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ทำด้วยไม้ไผ่มีหลายชนิด เช่น กระจาด กระชอน ตะกร้า พ้อมหรือกะพ้อม (ใส่ข้าวเปลือก) ชะลอม ฝาชี กระบุงลูกสัด (ใช้ดวงหรือโกยข้าว) ก๋วย (ใส่หญ้าเลี้ยงสัตว์) ตะกร้า (ใส่สิ่งของต่างๆ) เข่ง (ใส่ผัก ผลไม้) กระเช้า (ใส่ดอกไม้) กระด้ง (ใช้ผัดข้าว) ขันโตก (ใส่อาหารนั่งรับประทานกับพื้น) ขันโอ (ภาชนะไม้ไผ่สานลงรักใช้ใส่น้ำดื่ม) กะโล่ (คล้ายกระด้งแต่มีขนาดเล็ก) เป็นต้น น้ำทุง (ภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ทำด้วยชันและน้ำมันยาง รูปร่างคล้ายกรวยป้อมๆ มีหูไขว้กันอยู่ด้านบน ใช้ตักน้ำ(วิมลนะ จูฑะวิภาต. 2537 : 60)

3. ไม้ไผ่ที่ใช้ในการประกอบอาชีพ

งานไม้ไผ่ประเภทนี้มีใช้กันอย่างกว้างขวางในสังคมเกษตรกรรมของชาวเอเชีย เพราะไม้ไผ่เป็นวัสดุที่หาได้ไม่ยาก และชาวบ้านสามารถทำขึ้นใช้สอยได้เอง เฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยซึ่งประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำไร่ทำนาจำนวนมากจึงทำจากไม้ไผ่ เช่น คราด คานหลาว คานกระบุง กระพ้อม เลื่อน วิ โพง นอกจากนี้ยังมีเครื่องจักสานไม้ไผ่สำหรับจับ ดัก และขังสัตว์น้ำอีกหลายชนิด เช่น ลอบ ไช สุ่ม ข้อง ตุ่ม อีจู้ ถัน ชะนาง นาง ตะแกรง เป็นต้น

4. ไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องเรือนและเครื่องตกแต่ง

งานไม้ไผ่ประเภทนี้ มีใช้กันแพร่หลาย เช่น ทำเป็น โต๊ะ เก้าอี้ เตียงนอน เป็นต้น แม้บางชนิดจะดูเป็นสิ่งที่ทำง่ายๆ ไม่มีราคาแพงนัก แต่ก็ใช้ประโยชน์ได้ดีเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ คนไทยใช้ไม้ไผ่ทำแคร่ไว้นอนเล่นในฤดูร้อน เพราะแคร่ไม้ไผ่นั้น โปร่ง อากาศผ่านได้ดีจึงไม่ร้อน เครื่องเรือนไม้ไผ่ที่มีความงดงามที่เรียบง่าย

5. ไม้ไผ่ที่ใช้เป็นเครื่องดนตรี

ดนตรี กวี คือภาษาหนึ่งเดียวในโลกที่มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์รับรู้ได้ นักประพันธ์ดนตรีจำนวนไม่น้อยฝังจินตนาการไว้กับธรรมชาติของไผ่ ดังที่ทอง

บรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม (2540 : 89) อ้างถึงคำกล่าวของปรมาจารย์ทางดนตรี แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล นามอาจารย์สุกรี เจริญสุข ว่า “แค่เสียงลมพัดผ่านใบไผ่ก็ ไพเราะ ไผ่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ไผ่บอกความจริงใจซื่อสัตย์ง่ายๆ แต่ ละเอียดย่อน”

ไผ่จึงช่วยสร้างสุนทรียภาพให้กับชีวิตโดยผ่านทางเสียงดนตรี เครื่องดนตรีไทยหลายชนิดนิยมทำด้วยไม้ไผ่ ทั้งนี้เป็นเพราะไม้ไผ่เป็นไม้ที่หาง่าย และมีทุกขนาด จึงนำมาทำเป็นเครื่องดนตรีได้ทั้งเครื่องดีด สี ดี เป่า เขย่า ชัก สารพัดแบบ ซึ่งมีความขลังอันแฝงไว้ด้วยความอ่อนโยนนุ่มนวลและไพเราะตามแบบฉบับแห่งธรรมชาติ

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม(2540 : 103-107) ได้ยกตัวอย่างเครื่องดนตรีที่ทำจากไม้ไผ่ไว้พอสังเขป ดังนี้

- เกราะ ใช้ไม้ไผ่ปล้องเดียวแล้วมีไม้อีกอันสำหรับตีหรือเคาะ
- กระดิ่ง ใช้ไม้ไผ่ปล้องเดียวแขวนไว้ในกระบอกมีลูกกระทบ เดิมใช้แขวนคอสัตว์ ปัจจุบันประยุกต์เป็นเครื่องดนตรี
- โกร่ง ไม้ไผ่ตัดหัวท้ายยาวไม่น้อยกว่า 3 ปล้อง แต่ไม่เกิน 1-2 วา ใช้เป็นเครื่องมือกระทุ้งกระแทกลงไปที่พื้นดิน ให้เกิดเสียงดังประกอบจังหวะขับลำพ้อนต้น
- กรับ ใช้ไม้ไผ่สกลปล้องเดียว ขนาดสั้นๆ จำนวน 2 กระบอก เอามาตีกระทบกัน ใช้ประกอบจังหวะในการขับลำนำ ซึ่งต่อมาได้มีการผ่ากระบอก กลายเป็นไม้ไผ่สองซีกตีกระทบกัน
- ระนาด ยุคแรกใช้กระบอกไม้ไผ่คล้ายลูกระนาดวางเรียงเพียง 2-3 กระบอก คนตีจะนั่งเหยียดขาทอดยาวกับพื้นดิน แล้วเอากระบอกระนาดวางพาดบนขาทั้งสอง บางครั้งก็มีการขุดพื้นดินตรงหว่างขาเป็นหลุม เพื่อให้มีเสียงก้องเมื่อตี
- อังกะลุง เป็นเครื่องดนตรีประเภทเขย่าที่ไทยเรารับเอามาจากประเทศอินโดนีเซีย
- ขลุ่ย ได้แบบอย่างจากธรรมชาติยามเกิดพายุ พัดผ่านรูไม้เกิดเป็นเสียงขึ้นมา มนุษย์เราจึงนำมาเป็นแบบประดิษฐ์ขึ้นมา และเพื่อบังคับให้เกิดเสียงต่างๆก็เจาะรูให้เป่าลมเข้าไป

- จังหวะ ทำด้วยไม้ไผ่สีสุก ปล้องยาวๆ โดยการดึงเชือกที่ผูกหัวข้องห้อง ใช้ดีดแล้วดึงให้เกิดการสั่นสะเทือนที่ลิ้นจิ้งหน่อง ส่งผ่านร่องที่แกะสลักในเนื้อไม้รูปรียาว แล้วใช้ลมปาก ลิ้น และกระพุ้งแก้มบังคับให้เป็นเพลงตามที่ต้องการ

- แคน เป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานและลาว เป็นพัฒนาการต่อจาก “ปี่จุ่ม” ของกลุ่มล้านนา โดยเป็นการนำปี่จุ่มหลายๆเล้ามามัดรวมกัน แล้วเป่าคนเดียว แต่ได้หลายเสียง ขณะที่ปี่จุ่มเป็นการเอาปี่หลายๆเล้ามารวมกันเป่า หนึ่งเล้าต่อหนึ่งคน รวมเป็นเสียงหนึ่ง

6. ไม้ไผ่ที่ใช้เป็นอาวุธ

งานไม้ไผ่ประเภทนี้ ทำขึ้นจากคุณสมบัติพิเศษของไม้ไผ่ที่มีเนื้อเป็นเสี้ยนยาวตลอดลำ จึงทำให้มีเนื้อเหนียวไม่หักง่ายและมีแรงดัดคืนตัว คนไทยจึงใช้ไม้ไผ่เป็นคันธนู และลูกธนูได้ นอกจากนี้ยังนำไม้ไผ่มาใช้เป็นลูกดอกและลำกล้องเป่าลูกดอก ใช้เป็นไม้กระบอง ไม้ตะพด จนถึงการนำไม้ไผ่มาปาดให้แหลมเป็นปากฉลามที่เรียกว่า ขวาก ใช้ดักคนหรือสัตว์ที่รุกล้ำเข้ามาในเขตหวงห้าม และทำเป็นหอกใช้เป็นอาวุธในการทำสงครามในสมัยก่อน ดังที่ คำนึ่ง คำอุดม (2530 : 6) อ้างอิงถึงประวัติศาสตร์การทำสงครามของไทยช่วงหนึ่งว่า “คุณหญิงโม หรือ ท้าวสุรนารี นำคนไทยเข้าต่อสู้กับทหารของเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ โดยการใช้ไม้ไผ่เหลาให้แหลมเป็นอาวุธ”

7. ไม้ไผ่ที่ใช้เกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อ

สำหรับคนไทยนั้น ไม้ไผ่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น คนไทยโบราณมักสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ เมื่อทารกคลอดออกมาจากครรภ์มารดาวินาที่แรกซึ่งเรียกว่า “ตักฟาก” นั้น เพราะทารกตกลงบนพื้นเรือนที่ทำด้วยไม้ไผ่ที่สับเป็นซี่ๆที่เรียกว่า “ฟาก” นั้นเอง หลังจากนั้นเมื่อถึงเวลาตัดสายสะดือก็ใช้ผิวไม้ไผ่ (ไม้รวก) ที่ปาดให้คมตัด แทนการใช้เหล็กหรือของมีคมอื่นๆ หลังจากตัดสายสะดือแล้วคนไทยจะนำเด็กนอนไว้ใน “กระด้ง” ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่คลุมด้วยแหเพื่อป้องกันผีร้าย สิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อเกี่ยวกับไม้ไผ่ในชีวิตของคนไทย

นอกจากนี้ คนไทยยังนำไม้ไผ่มาทำเป็นสิ่งของและเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับขนบประเพณีความเชื่ออีกหลายอย่าง ได้แก่ ใช้ดอกไม้ไผ่สานขัดกันเป็น “เฉลว” สำหรับปักบนหม้อยา เพื่อป้องกันสิ่งที่จะทำให้ยาเสื่อม หรือใช้ปักในที่ต่างๆ เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายเข้าไปในบริเวณนั้น หรือใช้เฉลวปักเป็นเครื่องแสดงเขตหรือปักเป็นเครื่องหมายแสดงสิ่งของที่ขาย เป็นต้น

เครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ทำขึ้นตามความเชื่อและขนบประเพณีของชนกลุ่มบางกลุ่มก็มี เช่น กระเหล็บ ภาชนะจักสานสำหรับใส่สิ่งของเดินทาง และพิธีแต่งงานของชาวไทยโซ่ง หรือไทยทรงดำที่อาศัยอยู่ในบริเวณจังหวัดเพชรบุรี สุพรรณบุรี และนครปฐม ก่องข้าวขวัญ ภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่งของชาวอีสานที่ใช้ในงานบุญสำคัญๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ คนไทยยังใช้ไม้ไผ่เป็นวัตถุดิบในการทำสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และความเชื่อมาแต่โบราณอีกหลายอย่าง เช่น ใช้ทำกำนธูป ทำกระบอกลูกดอกไม้ไฟ ตะไล และไฟพะเนียง และแม้เมื่อถึงแก่ชีวิตแล้ว คนไทยก็ยังใช้ไม้ไผ่มาใช้ประโยชน์เกี่ยวข้องกับความเชื่ออีกหลายอย่าง เช่น ในภาคเหนือจะเอาไม้ไผ่สานขัดกันเป็นเฉลว ปักไว้ตรงเขตบ้านเมื่อห้ามศพผ่านบ้าน หรือห้อยเฉลวไว้เหนือประตูบ้าน เพราะเชื่อว่าเฉลวจะป้องกันผีไม่ให้เข้าไปในบ้านของผู้อื่น นอกจากนี้ ในสมัยโบราณในบางท้องถิ่นยังใช้ไม้ไผ่สานเป็นฝาโลงศพ เป็นต้น (วัฒนธรรมไทย. 2537 : 28-29)

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ไม้ไผ่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย

8. ไม้ไผ่ที่ใช้เป็นยารักษาโรค

ไผ่เป็นสมุนไพรจากธรรมชาติชั้นเยี่ยม เพราะใบไผ่สามารถนำมาปรุงเป็นยาขับฟอกโลหิตสตรีฯ ซึ่งมีประจำเดือน ตาไม้ไผ่นำมาต้มน้ำรับประทานแก้ร้อนในกระหายน้ำ ส่วนรากแม้จะมีรสขื่นพิลึกๆ แต่ก็ยังสามารถนำมาปรุงเป็นยาขับปัสสาวะได้เป็นอย่างดี (คำนึ่ง คำอูคม. 2530 : 16)

9. ไม้ไผ่ที่นำมาทำเป็นอาหาร

คนไทยนำหน่อไม้มาทำเป็นอาหารชั้นเลิศ ไม่ว่าจะเป็นหน่อไม้สดหรือหน่อไม้คอง หน่อไม้ให้คุณค่าทางโภชนาการมากมาย ประกอบด้วย โปรตีน ไขมัน คาร์โบไฮเดรต ไฟเบอร์ วิตามิน และเกลือแร่ (ศิลปวัฒนธรรม. 2540 : 99)

การนำส่วนต่างๆของไผ่มาใช้ประโยชน์ดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึง “ภูมิปัญญา” ของชาวบ้านที่ถือได้ว่ามีความก้าวหน้าในระดับหนึ่ง เพราะเป็นการรู้จักเลือกใช้สิ่งที่มีอยู่ใกล้ตัวให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ภูมิปัญญาเช่นนี้จึงถือเป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าและสมควรที่จะสืบสานให้ดำรงอยู่ต่อไป

ไม้ไผ่ : แนวโน้มของวันพรุ่งนี้

ไผ่เป็นพืชที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เฉพาะลำต้นก็สามารถนำมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆได้มากมาย และหน่อไม้ของไม้ไผ่ส่วนใหญ่ก็ยังสามารถนำมาบริโภคได้ จึงทำให้ในปัจจุบันมีการตัดไม้ไผ่ธรรมชาติมาใช้ประโยชน์กันอย่างมากมาย แต่การตัดฟันไม้ไผ่ที่ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบันนี้เห็นไปอย่างไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ สุทัศน์ เดชวิสิทธิ์ (2537 : 57-59) ให้เหตุผลในเรื่องนี้ไว้ว่า เนื่องจากไม้ไผ่ส่วนใหญ่ในประเทศไทยเป็นประเภทกอ ลำที่มีอายุน้อยจะอยู่ด้านนอกของกอ ส่วนลำที่มีอายุมากจะอยู่ด้านในของกอ การตัดฟันไม้ไผ่จึงมักจะตัดลำที่อยู่ด้านนอกกอก่อน ซึ่งเป็นผลเสียต่อการขยายปริมาณไม้ไผ่ และคุณภาพของไม้ไผ่ลำที่เจริญต่อๆมา เนื่องจากไผ่ลำที่อยู่ด้านนอก

ของกอนั้นยังมีอายุน้อยประมาณ 1-2 ปี เป็นแหล่งสะสมอาหาร และช่วยประดับประคองไผ่ลำใหม่ที่จะงอกต่อมาไม่ให้คดงอด้วย จึงทำให้ผลผลิตปริมาณการตัดฟันไม้

ไผ่มีแนวโน้มลดลง และเมื่อพิจารณาผลผลิตต่อไร่ ก็ปรากฏว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำกว่ามาตรฐานด้วย โดยจากการสำรวจผลผลิตไม้รวกในป่าไผ่ธรรมชาติในพื้นที่ 1 ไร่ ได้ผลผลิตเพียงตันเศษเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตมาตรฐานที่ควรได้ไม่น้อยกว่า 3 ตันต่อไร่ และถ้ามีการบำรุงรักษาและการตัดฟันที่ถูกต้อง ผลผลิตอาจได้ถึง 3 ตันต่อไร่ การที่ผลผลิตไผ่ธรรมชาติมีแนวโน้มลดลง จนเป็นที่หวัดกว่าไม้ไผ่ธรรมชาติอาจขาด

แคลนในอนาคต การปลูกไผ่ น่าจะเป็นกิจกรรมที่น่าสนใจและควรส่งเสริมให้ปลูกกัน
อย่างกว้างขวาง

จะเห็นได้ว่า แม้ไผ่จะโตเร็วและปลูกง่ายก็ตาม แต่หากปริมาณการใช้ไม่สมดุล
กับไผ่ที่มีอยู่แล้ว ในอนาคตประเทศไทยอาจขาดแคลนไผ่ไผ่ก็ได้ ทุกวันนี้ “ไผ่ไผ่” จึง
เป็นวัตถุดิบที่เริ่มขาดแคลนแล้ว และหากไม่มีการปลูกชดเชยและใช้ไผ่ไผ่อย่างเห็นคุณค่า
แล้ว ประเทศไทยก็อาจจะขาดแคลนไผ่ไผ่วัตถุดิบธรรมชาติที่มีความผูกพันกับวิถี
ชีวิตของคนไทยมาช้านานก็เป็นได้

บรรณานุกรม

- กองบรรณาธิการ. “วัฒนธรรมไผ่ในอุษาคเนย์ ภาพรู้งนี้เหลือเพียงตำนาน,” ศิลปวัฒนธรรม 18 (9) : 82-99, 103-107 ; กรกฎาคม 2540. คำนิ่ง คำอุดม. ไผ่ตง ไผ่หวาน. กรุงเทพฯ : ฐานเกษตรกรรม, 2530.
- เจนจบ ยิ่งสุมล. ต้นไผ่ : พืชพันธุ์มหัศจรรย์ของโลก. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ, 2536.
- จิรวดี อิ่มสกุล. “ของดีจากไม้ไผ่,” ศิลปวัฒนธรรม 18 (9) : 100-102 ; กรกฎาคม 2540.
- เฉลียว วัชรพุกก์. ไผ่. กรุงเทพฯ : คอมพิวเตอร์แอดเวอร์ไทซิงค์, 2522.
- ฝ่ายนิทรรศการ. “งานไม้ไผ่ในชีวิตคนเอเชียและแปซิฟิกส์,” วัฒนธรรมไทย 31 (11) : 23-30 ; สิงหาคม 2537.
- มาโนช กงกะนันทน์. จักสานราชบุรี. กรุงเทพฯ : กราฟฟิคอาร์ต, 2477.
- รัตนะ อุทัยผล. หัตถกรรมประจำถิ่น. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2523.
- ราชบัณฑิตยสถาน. สารานุกรมไทย เล่ม 19. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2526.
- สุทัศน์ เศษวิสิทธิ์. ไม้ไผ่ : สำหรับคนรักไผ่. กรุงเทพฯ : โกรคอมมิวนิค้า, 2537.

ภาคผนวก 2

เอกลักษณ์ไม้ไผ่จักสานที่บ้านไผ่แพะ

กรณีศึกษาวิถีชีวิตของไม้ไผ่บ้านไผ่แพะ หมู่ที่ 4 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

โครงสร้าง วัสดุที่ใช้ รูปแบบ ลวดลาย ขั้นตอนการผลิต และคุณค่า

---00000---

ศักดิ์ รัตนชัย

ความเบื้องต้น

จังหวัดลำปาง อยู่ในภาคเหนือตอนบนแห่งประเทศไทย ต้นแหล่งน้ำแม่วัง อันเป็นแควสำคัญ ๑ ใน ๔ แควของแม่น้ำเจ้าพระยา วิถีชีวิตชุมชนเมืองและชุมชนชนบทที่ ... ข เขยอยู่ในทำเลอาศัยน้ำเพื่อเกษตรกรรม ลึกถึงชอกคอยลอยห้วยผูกพันกับพืชไม้อันอุดม ที่ใช้สอยในวิถีชีวิตปัจจัย ๔ นับแต่อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ไม้พื้น จากตำนานเรื่องราวของไม้ไผ่ และ ณ หมู่บ้านไผ่แพะ หมู่ 4 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง อันเป็นพื้นที่เป้าหมายศึกษาค้นคว้าวิจัยวิถีชีวิตเกี่ยวกับเรื่องไม้ไผ่ก็นับเป็นแหล่งข้อมูลวิถี ชีวิตเกี่ยวกับไม้ไผ่ในรูปลักษณะทางฝีมือตระกูลช่างชาวตำบลเมืองมายที่ย้อนอดีตได้อย่าง ยาวนาน เพราะตระกูลใหญ่แห่งชาวตำบลเมืองมายที่กระจายกันอยู่บริเวณลุ่มน้ำวังตั้งรกราก เดิมอยู่ที่สบน้ำแม่ต้า เขต ต.บ้านสา อ.แจ้ห่ม จ.ลำปางปัจจุบัน ก็มีชุมชนบ้านไผ่ปงไผ่แพะ ที่ได้ขึ้นสู่แอ่งเกษตรกรรมติดแหล่งป่าไผ่ธรรมชาติแห่งน้ำแม่ต้าใกล้ตำแหน่งห้วยออกกรูและ กำลังจะสูญเสียความเป็นเอกลักษณ์ตระกูลช่างเมืองมายที่เหลืออยู่ที่บ้านไผ่แพะแห่งชุมชนฝีมือ จักสานด้วยเหตุแห่งการขยายตัวของชุมชนอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านสู่อาชีพผลิตภัณฑ์ป้อน แหล่งโรงงานอุตสาหกรรมที่ต้องการทรัพยากรธรรมชาติไม้ไผ่อันอุดมแห่งนี้

ตั้งผูกพันวิถีชีวิตปัจจัย ๔ เรื่องไม้ไผ่

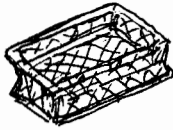
ชาวบ้านไผ่แพะ หมู่ 4 ต.เมืองมาย มีประชากรราวร้อยละห้าหลังคาเรือน ประกอบด้วย ผู้ร่วมตระกูลชุมชนดั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่ เครื่องบริโภคนับแต่อาหารนับแต่ใช้หน่อไผ่แกงหน่อไม้ สำหรับอาหารที่เรียกว่าตุ๋นลาวงการใช้เฉลวเป็นสื่อความหมายทางพิธีกรรมระหว่างมนุษย์กับเทวดา สนองความเชื่อตามขนบจารีตธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมบ้านเรือนอาศัยที่ใช้ไม้ไผ่ กระจอบก้นน้ำดื่ม กระจอบบรรจุน้ำผึ้ง และบรรจุยารักษาโรค เปลเด็ก เครื่องเล่นแต่้วยทารก ถึงกระจอบน้ำกระจอบ ดินและกระจอบทรายในพิธีกรรมทางสังข์เมื่อวายุชนม์ สิ่งเหล่านี้เคยมีอยู่ในวิถีชีวิตเขตชุมชน เมืองสมัยการคมนาคมทางเรือแพ่ค่อยๆ หดหายไปเหลืออยู่ตามชุมชนกันดาร แต่ชาวบ้านไผ่แพะ หมู่ 4 ต.เมืองมายแห่งนี้ แม้จะเปลี่ยนสถานะจากตั้งคมตั้งภูจรสู่ตัวเมืองด้วยล้อเกวียนสู่ยุคตั้งคมใช้ จักรยนต์ ก็ยังรักษาอาชีพจักสานไม้ไผ่ในส่วนที่เรียกได้ว่า เป็นเอกลักษณ์ของสังคมหัตถกรรม พื้นบ้านที่มีปริมาณเหลือเป็นสินค้าดำรงชีวิตด้วยเครื่องจักสานพร้อมด้วยกล่องข้าวอันลือชื่อ

วิจิตรศิลป์ใช้ของใบไม้และหวาย

ชื่อเรียกสิ่งใช้สอยชาวบ้านไม้แพะ เมืองมาย

บ้านไม้แพะ หมู่ 4 ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

ตุ้กลาว

สำหรับกับข้าว

เหิง

บุง

บุง

ข้า

บุง(ใส่ของ)

ทั้งปลาไหล

ไซเซ่อเว่อ

จั้นเหน้า

ซองไก่ตั้ง

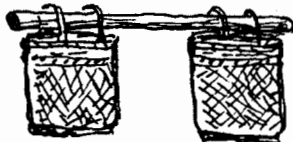
(ไก่ต๋อ)

ข้อง๑

ช้อหล้อ (ไม้สอย)

ทอหาบข้าวไร่

ข้อง๒

ยู(ไม้กวาด) ทำจากใบต้นปุมเป็ง

คำบอกลายสัณฐาน

ลายดอก

ลายยี่น

เอกลักษณ์เครื่องจัก สานกล่องข้าวลำปางเมื่อร้อยปีก่อน

รายงานของ Carl Bock ในหนังสือ Temple and Elephants แต่ครั้งเดินทางสู่มณฑลพายัพสมัย ร. ๕ พ.ศ. 2424 Carl Bock ได้วาดภาพ สิ่งจักสานทางพิธีกรรมคือ"เฉลวไล่ผี"คือสัญลักษณ์แห่งความเชื่อ รูปกล่องข้าวลำปาง ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านไผ่แพะ ต.เมืองมาย ยังคงผลิตพร้อมการสืบทอดศิลปะลวดลายดั้งเดิมที่เรียกว่า ดอกห่อมห้า ดอกห่อมเจ็ด ลายสันแปดกลีบ อันเป็นแม่ลายของในการขึ้นลายดอกสันแปดกลีบคำโป้งหลวงของตระกูลช่างตำบลเมืองมาย

หลักเกณฑ์ในการแบ่งแม่ลายจักสาน

รายงานการวิจัยเครื่องจักสานในประเทศไทย และเรื่องลายสานต่างๆตามชื่อเรียกแม่ลายตามภาษาและทัศนนิยมของแต่ละท้องถิ่นต่างกัน แต่ก็สามารถกำหนดหลักเกณฑ์การแบ่งแม่ลายจักสานทางวิชาการ ออกเป็น ๓ ลักษณะเป็นอย่างน้อยคือ

ลักษณะที่ ๑ ใช้หลักเกณฑ์แบ่งแม่ลายจักสานเป็น ๔ แม่ลาย(*๑) คือ

- ลายขัด
- ลายทะแยง
- ลายขด
- ลายทิสระ

ลักษณะที่ ๒ ใช้หลักเกณฑ์การแบ่งแม่ลายจักสานออกเป็น ๑๐ ลาย(*๒)คือ

- ลายขัด
- ลายเฉลว
- ลายสอง
- ลายสาม
- ลายคู่ป
- ลายเวียนรัศมี
- ลายส้อม
- ลายไหล
- ลายกลม
- ลายเบ็ดเตล็ด

แม่ลายสำเร็จรูปที่แบ่งการพัฒนาลายสาน ๓ ลักษณะคือ

- ๑ ลายแม่บท
- ๒ ลายพัฒนา
- ๓ ลายประดิษฐ์

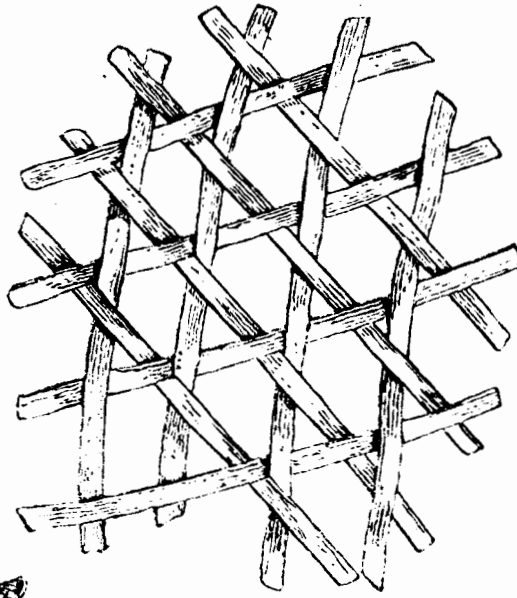
*๑ วิบูลย์ ติสุวรรณ รายงานการวิจัยเครื่องจักสานในประเทศไทย เสนอคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. หน้า ๑๗๖

*๒ นิกอร์ นุชรเจริญผล .ลวดลาย (ไม้ปรากฏสถานที่พิมพ์ พ.ศ.๒๕๒๕). หน้า ๔-๑๖

ลวดลายจักสานพื้นบ้านภาคเหนือ
เมื่อ พ.ศ. 2424
จากเอกสารรายงานของ Carl Bock

ตาแหวน

เฉลว

กล่องข้าวลายสันแปดกลีบ
จากลายจำลอง Carl Bock
ที่ยังมีการผลิตและการสืบทอด
ในตระกูลจักสานบ้านไม้แพะ
เมืองมาย จังหวัดลำปาง

ลักษณะที่ ๑ ใช้หลักเกณฑ์แบ่งแม่ลายจักสานเป็น ๔ แม่ลาย
จากความคิดเห็นของคณะผู้ดำเนินงานหาข้อมูลเบื้องต้นของ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม คือ

ก ลายขัด	ข ลายเฉลว
ค ลายหัวส้ม	ค ลายก้นหอย

การแบ่งแม่ลายตามลักษณะนี้ ใช้หลักเกณฑ์แบ่งตามวิธีการสานขึ้นลายจักสาน
ของเส้นดอกหรือวัสดุอื่นที่ใช้ในการสาน

เปรียบเทียบการแบ่งกลุ่มแม่ลายจักสาน

ก. ลายขัด

การขึ้นลายเบื้องต้น จะประกอบด้วยเส้นตั้ง
หรือเส้นยืน (Vertical) และเส้นนอน (Horizontal)
จำนวนสองเส้นขัดกันเสมอ

วิธีการดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นลวดลายที่ง่าย
ที่สุด นับเป็นขั้นพื้นฐานของการทำเครื่องจักสาน
ซึ่งอาจจะเป็นแม่ลายเบื้องต้น ของการทำเครื่อง
จักสานที่เก่าแก่ที่สุดก็ได้ (*๑)

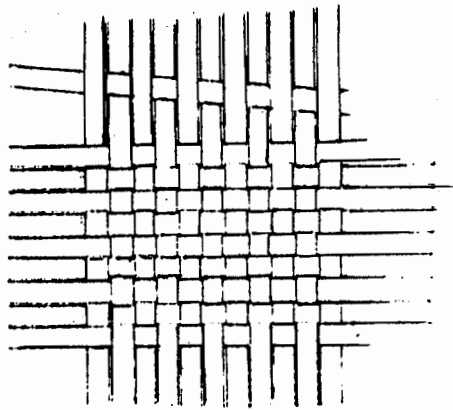
ลายขัดนี้ ได้วิวัฒนาการจากการสานขดกัน
ระหว่างเส้นดอกแนวตั้งและแนวนอน อย่างละ
เส้น มาเป็นการใช้เส้นมาเป็นการใช้เส้นดอกแนว
ทะลหลายๆเส้น ขัดสลับกันทำให้เกิดลายใหม่ๆขึ้น
หรืออาจจะสอดทะแยงเข้าไประหว่างเส้นตั้ง และ
เส้นนอนก็ได้ จะได้กลายใหม่ขึ้นเช่นกัน

ข. ลายเฉลว

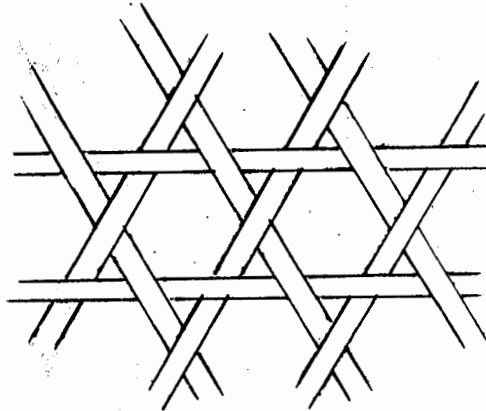
การขึ้นลายเบื้องต้น จะประกอบด้วยเส้นดอก
ที่ใช้สานจำนวน 3 เส้น วางขัดกันในแนวทะแยง
(Siagonal) เสมอ แล้วสานลายขัดดอกที่มุมของ
สามเหลี่ยมที่เกิดขึ้นกระจายไปรอบๆ ลายเฉลวนี้
จะไม่มีเส้นตั้งฉากซึ่งกันและกันเหมือนลายขัด

อนึ่ง แม่ลายเฉลวนี้ สามารถพัฒนาแตกลวด
ลายออกไปได้มาก ตามลักษณะประโยชน์ใช้สอย
ต่างๆ และยังเป็นแม่ลายที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ
กัมภคตินิยมความเชื่อของคนไทยมาแต่โบราณกาล

ก. ลายขัด

ข. ลายเฉลว

* วิบูลย์ ลีสุวรรณ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๑๖๓.

ค. ลายหัวสุ่ม

การขึ้นลายเบื้องต้น ประกอบด้วยเส้น
ตอกจำนวนหลายเส้น แลบัวแต่ขนาดที่ต้องการ
การวางเส้นตอกจะวางขัดกันเป็นส่วนโค้ง สาน
บรรจบกันเป็นรูปวงกลม โดยเว้นช่องว่างตรงกลาง
แล้วกระจายออกไปเป็นรัศมี

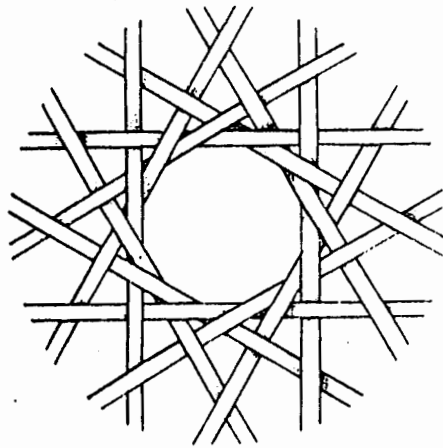
กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ลายหัวสุ่มเป็นแม่
ลายของการเริ่มต้นทำเครื่องจักสาน ซึ่งมีลักษณะ
การไสยเฉาพะอย่างตามแต่รูปทรงของเครื่องจัก
สานบังคับเช่น เรือขจักสานทรงกะทะ ที่ต้องการ
ช่องว่างตรงกลาง อันเกิดจากการเริ่มต้นของลาย
ได้แก่ สุ่มไก่ โครงอกพ โครงกูป เป็นต้น

ง. ลายก้นหอย

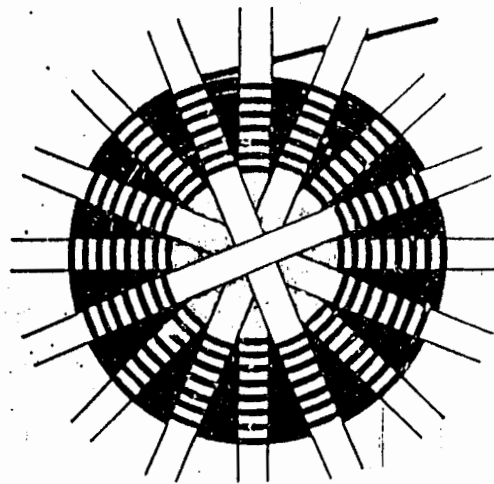
การขึ้นลายเบื้องต้น ประกอบด้วยเส้น
ตอกจำนวนหลายเส้น วางพาดทับกันตรงกลาง
แล้วกระจายเป็นรัศมีออกไปเป็นวงกลมและมีเส้น
ตอกหรือวัสดุอื่นที่มีความเหนียวพอสานขัดระ
หว่างเส้นตอกดังกล่าว ซึ่งเป็นเสมือนเส้นยืน โดย
เริ่มจากจุดศูนย์กลางแล้วสานขัดวนไปรอบๆ ต่อ
เนื่องกัน

ลายก้นหอย เป็นแม่ลายของการเริ่มต้น
การทำเครื่องจักสาน เช่นเดียวกับลายหัวสุ่ม แต่
เมื่อสานขยายออกไปแล้ว จะมีลักษณะลายออกมา
เป็นลายขัด ซึ่งจะพบเห็นได้ตามก้นภาชนะเครื่อง
จักสานต่างๆ ไปเช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด เป็นต้น

ลายหัวสุ่ม

ง. ลายก้นหอย

ลายลี ลายสอง

วิถีชีวิตจักสานไม้ไผ่ของชาวบ้านไผ่แพะ เริ่มแต่การสอนเด็กๆด้วยการนำเอาลำไม้ไผ่ ที่ตัดเป็นท่อนๆมาจากป่า แล้วนำมาผ่าแฉ่ง ที่เรียกว่าโยะ แล้วใช้มีดหีบ หรือมีดเหลาลักษณะ ปลายแหลมสั้นค้ำขวามาผ่าส่วน ผิวไม้ไผ่ เพื่อใช้เป็นดอกสาน

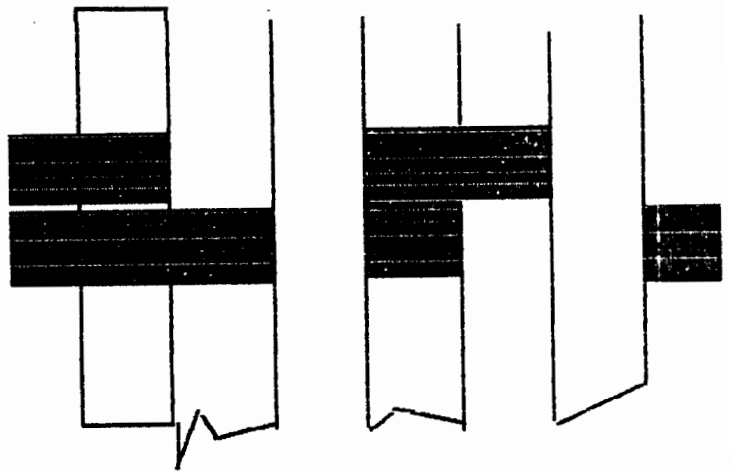
รูปแบบลวดลายเครื่องจักสานที่สร้างสำเร็จรูปใช้ในวิถีชีวิตชาวบ้านแพะก็แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือประเภทลายขัด ประเภทลายเฉลว ประเภทลายหัวสู่ม และประเภทลายก้นหอย

แต่การสร้างลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญบนกล่องข้าว อันเป็นสินค้าเดียวซึ่ง กลับมาจากประเภทลวดลายปฐมบท คือลายขัด นับแต่การนำเอาดอกมาฝักการเริ่มต้นที่เรียกว่าลายลี ลายสอง โดยศัพท์ง่ายๆในภาษาฝัก สอนเป็นคำเมืองหรือภาษาตระกูล ไทยถิ่นเหนือ โดยคำบอกขั้นตอนนี้ว่า

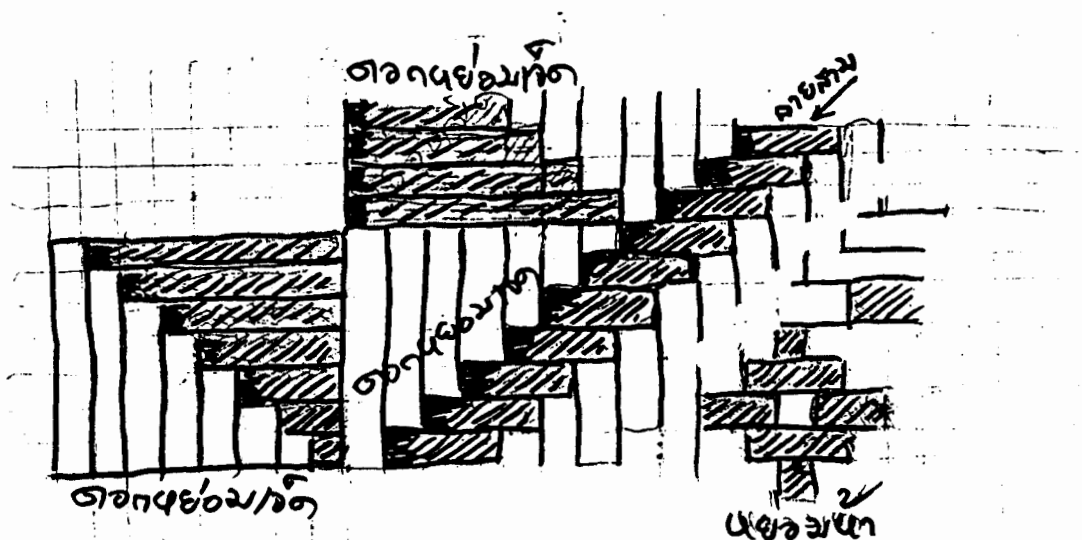
ลายลี ลายสอง

(๑) หนที่เอาดอกเรียงหางย 6 เส้น (= เริ่มแรก ให้เอาดอกมาเรียง เอาด้านผิวไผ่ลงข้างล่าง ๖ เส้น) ลวดตั้ง (= Vertical)

(๒) เอาดอกคว่ำลงนอน (=เอาดอกด้านผิวขึ้นข้างบางวาง แนวนอน/Horizontal) ขัดผ่าน 2 เส้น ยก 3 เส้น

จากลายลีลายสอง สู่ลายดอกห้อยม ๕ ดอกห้อยม ๗ เพื่อสร้างลายกำเบือ หรือลายผีเสื้อ บนกล่องข้าว

การขึ้นลายดอกห่อม ๕ ในการสร้างกล่องข้าว
การสร้างเรือนกล่องข้าวจากส่วนล่างขึ้นมา
เรือนกล่องข้าวทั้งชั้นนอกชั้นในเก็บริมที่ส่วนคอร่วมกัน

กล่องข้าวเริ่มการสานเรือนกล่องจากส่วนของกันกล่องขึ้นมาก่อน โดยที่กล่องข้าวแต่ละใบต้องสร้างขึ้นสองชั้น เพื่อเป็นการเก็บรักษาป้องกันความชื้นและความร้อนและแก่ข้าวเหนียวที่อยู่ภายในกล่อง สามารถเก็บไว้ได้อย่างปลอดภัย

ฉะนั้น จึงต้องสร้างเรือนกล่องขึ้นสองชั้น ชั้นในไม่จำเป็นต้องมีลวดลาย ชั้นนอกมักประดิษฐ์ลวดลายต่างๆ เมื่อจะสวมทับกันต้องนำแต่ละส่วนที่สร้างมาถึงคอเรือนกล่อง มาเข้ากันและสานส่วนคอกล่องทั้งชั้นนอกและชั้นในให้รับกัน และมีชั้นตอนสำคัญในการเก็บริม

การเก็บริมกล่องข้าว คือการเหน็บหางตอกคอกกล่องข้าวชั้นนอกเข้าไปด้านใน ที่ที่เรียกว่าเก็บริมคอกล่องข้าว อันเป็นงานประณีตกว่าชั้นตอนเก็บริมของเครื่องจักสานชนิดอื่น เพราะเป็นการเก็บริมขอบคอกล่องข้าวสองชั้นมารวมกัน

ลายดอกคำโป่งหลวง-

สันแปดกลีบ

ดอกห่อมเจ็ดคำเบ้อ

ภาคผนวก 3

แนวทางการเก็บข้อมูลหมู่บ้าน

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชน (การตั้งหมู่บ้าน)

เพื่อประโยชน์ต่อการเข้าใจทั้งสภาวะในปัจจุบันและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยพยายามค้นหาเอกสารทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และจากการพูดคุยสัมภาษณ์จากผู้นำ ผู้อาวุโสที่มีความจำดี ทั้งนี้เพื่อให้ทราบว่า

(1.1) ใครบ้างเป็นผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ในท้องถิ่น/หมู่บ้านเป็นพวกแรก ๆ และเข้ามาตั้งแต่เมื่อใด มีเหตุผลใด และผู้ที่เข้ามา มีความสัมพันธ์กันในลักษณะใดบ้าง (หมู่บ้านตั้งเมื่อไร ทำไปมาตั้งที่นี่)

(1.2) สภาพภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในระยะเริ่มแรกเป็นเช่นไร การขยายตัวของชุมชนมีลักษณะเช่นใดบ้าง มีผู้อพยพมาจากที่อื่นเข้ามาสมทบ หรือเป็นการแตกแนวของผู้บุกเบิก มีการแยกตั้งหมู่บ้านหรือไม่

(1.3) มีเหตุการณ์สำคัญ ๆ อะไรบ้างที่เกิดขึ้นในชุมชนในอดีต เช่น การเปลี่ยนแปลงที่ตั้งของชุมชน อุทกภัย อัคคีภัย โจรผู้ร้าย หน่วยราชการเข้ามา ถนนหนทาง การแตกตัวของชุมชนเดิม เป็นต้น

2. สภาพทั่วไปและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

เพื่อประโยชน์ต่อการเข้าใจถึงสภาพทางกายภาพ (โครงสร้างพื้นฐาน) และลักษณะทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ซึ่งมีอิทธิพลต่อแบบแผนการใช้ทรัพยากรของชุมชน และให้เข้าใจถึง ศักยภาพและข้อจำกัดโดยค้นคว้าเอกสารจากทางราชการที่ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลมาในระดับหนึ่งแล้ว เช่น สภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะพื้นที่ สภาพดิน ลักษณะแหล่งน้ำ สภาพป่าไม้ พืชพันธุ์ โดยผู้วิจัยจะสำรวจและสังเกตพื้นที่ด้วยตนเอง โดยสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากพัฒนากร เกษตรตำบล หรือชาวบ้านเอง เพื่อเข้าใจถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิประเทศ การตั้งถิ่นของชุมชน และโครงสร้างพื้นฐาน

ของชุมชน โดยการบันทึกข้อมูลดังกล่าว จะจัดทำแผนที่ประกอบเพื่อให้ภาพของชุมชน และสถานที่ตั้ง ชัดเจนขึ้น

3. ลักษณะโครงสร้างประชากรและการศึกษา

เพื่อให้ทราบลักษณะของเพศ อายุ การศึกษา และการอพยพเคลื่อนย้าย เข้า-ออก ของสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นสภาพการณ์และปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยเก็บข้อมูลด้วยการใช้แบบสอบถามและสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน ซึ่งดำเนินการในระยะแรกของการเก็บข้อมูลพื้นที่ เพื่อสร้างความคุ้นเคย และสร้างความเข้าใจกับชุมชนเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ส่วนสถานการศึกษาสอบถาม สัมภาษณ์เพิ่มเติมจากครูที่โรงเรียน

4. สภาพทางสาธารณสุข

เพื่อทราบลักษณะสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน ด้านอนามัย การดูแล รักษาป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ ปัญหาด้านสาธารณสุขและสาธารณสุขปโภคภายในชุมชน โดยเก็บข้อมูลด้านการใช้ กชช.2 ค/จปฐ และการสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยและชาวบ้าน

5. สภาพทางเศรษฐกิจ และการใช้ทรัพยากร

เพื่อให้เห็นภาพการดำรงชีพหรือการทำมาหากินของคนในชุมชน และเป็นพื้นฐานให้เข้าใจการรวมกลุ่มของคนในชุมชนด้วย โดยใช้แบบสอบถามหัวหน้าครัวเรือน และสังเกตสัมภาษณ์เพิ่มเติม เพื่อเข้าใจระบบการผลิต การใช้แรงงาน และทุนในการผลิต ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในการผลิต ลักษณะการแลกเปลี่ยนผลผลิต

ตลอดจนการบริโภค และพิจารณาความสมดุลในการผลิต แลกเปลี่ยนและบริโภค โดยพิจารณารายได้ ค่าใช้จ่าย หนี้สินของครัวเรือนต่าง ๆ

5. สภาพทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง

ศึกษาลักษณะการจัดระเบียบสังคม ลักษณะการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ (ดั้งเดิม) สถาบันสำคัญในการรวมกลุ่มระดับชุมชน อาทิ กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน กรรมการวัด กรรมการโรงเรียน และศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลในชุมชน และระหว่างชุมชนด้วย และศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนด้วย การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสังเกตกับการสัมภาษณ์ จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เชื่อถือได้หลายคน และตรวจสอบข้อมูลไปมา

6. สภาพการณ์และปัญหาของชุมชนในปัจจุบัน

ศึกษาสภาพของชุมชนในปัจจุบันและปัญหาของชุมชนที่กำลังประสบอยู่ ศึกษาสาเหตุที่มาของปัญหาจากทัศนะของคนในชุมชนที่เห็นว่าเป็นปัญหา โดยคำนึงถึงเหตุการณ์ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชนจริง โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นหลัก และตรวจสอบข้อมูลจากเอกสาร

7. ผลกระทบของปัญหาและวิธีการจัดการปัญหาของชาวบ้าน

ศึกษาผลกระทบจากปัญหาสำคัญของชุมชนว่า ส่งผลด้านใดต่อชุมชนบ้าง และชาวบ้านมีวิธีการเรียนรู้ และปรับตัว และแก้ไขปัญหาอย่างไรในภาวะการณดังกล่าว โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน กรรมการพัฒนาหมู่บ้าน และชาวบ้านบางคน

คำถามในการสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้าน โครงการวิจัย “วิถีชีวิตชุมชนจ๊กสถานไม้ไผ่”

1. คำถามเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

1. ให้บอกชื่อ อายุ ปีเกิด
2. ให้บอกที่อยู่ เลขบ้าน หมู่ ตำบล อำเภอ จังหวัด
3. ให้เล่าประวัติชีวิต

2. คำถามเกี่ยวกับการตั้งหมู่บ้านและประชากร

4. หมู่บ้านนี้ตั้งเมื่อไหร่ ทำไมมาตั้งที่นี่
5. สภาพตั้งแต่ตั้งเดิมเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งของหมู่บ้านหรือไม่ เพราะเหตุใด
6. อพยพเคลื่อนย้ายมาจากไหน มีผู้อพยพจากที่อื่นมาสมทบหรือไม่ มีการแยกตั้งหมู่บ้านใหม่หรือไม่
7. จำนวนครัวเรือนและประชากร ในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรบ้าง เพราะเหตุใด
8. มีเหตุการณ์สำคัญ ๆ อะไรบ้างเกิดขึ้นในหมู่บ้านในอดีต เช่น การเปลี่ยนแปลงที่ตั้งของหมู่บ้าน อุทกภัย อัคคีภัย โจรผู้ร้าย หน่วยราชการเข้ามา ถนนหนทาง ไฟฟ้า เป็นต้น เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นเมื่อไหร่ ดำเนินไปอย่างไร หมู่บ้านได้ปรับตัวต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไร ผลกระทบอย่างไร เปลี่ยนแปลงอย่างไร

3. คำถามเกี่ยวกับเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากร

9. สภาพลักษณะพื้นที่ ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า เป็นเช่นไรในอดีต-ปัจจุบัน ให้เล่าปัญหาเรื่องน้ำ เหมืองฝาย ที่ดิน
10. ให้เล่าการประกอบอาชีพ (การทำมาหากิน) ว่าทำอะไรบ้าง ? สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างไร

11. นาที่ทำเป็นนาชนิดใด ไร่ที่ทำเป็นไร่ชนิดใด เพราะเหตุใด
12. ให้เล่าวิธีการทำนา-ไร่ โดยเฉพาะเทคโนโลยี และปัจจัยที่ใช้ ตั้งแต่เดิม จนถึงปัจจุบัน วิธีการนี้เปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ เมื่อไหร่ เพราะเหตุใด
13. ให้อธิบายลักษณะการถือครองที่ดิน การได้มาซึ่งที่ดิน ระบบกรรมสิทธิ์เป็นเช่นไร
14. ใครเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ เขาได้ที่ดินมาอย่างไร
15. ค่าเช่ามีอัตราอย่างไร จากอดีตมาเปลี่ยนแปลงอย่างไร
16. ทูนที่ใช้ในการทำนา-ไร่ ได้มาอย่างไร ถ้ามีการกู้ ๆ จากใคร ดอกเบี้ยเท่าไร
17. ที่ดินส่วนกลางในหมู่บ้านมีหรือไม่ มีอะไรที่เป็นของส่วนกลางบ้าง
18. มีการช่วยเหลือกันในการผลิตระหว่างครัวเรือนอย่างไร ระหว่างหมู่บ้านอย่างไร (การเอาแรงกัน)
19. ให้อธิบายการแบ่งปันผลผลิตในครอบครัวและในหมู่บ้าน (การผลิต การบริโภค การจำหน่าย จ่ายแจก)
20. ให้อธิบายเรื่องพ่อค้าท้องถิ่นในหมู่บ้าน ชนิดของสินค้าที่ซื้อและขาย
21. ผลิตสิ่งของอื่น ๆ หรือปลูกพืชผลอื่น ๆ นอกจากทำนา-ไร่หรือไม่ ?
หัตถกรรมทอผ้า จักสาน หรือไม่ ให้เล่าวิธีการทอผ้า จักสาน และกรรมวิธีที่เปลี่ยนมาในแต่ละยุคสมัย วัตถุดิบแหล่งที่มา ที่ไป
22. มีหมู่บ้านในระแวกใกล้เคียงที่ทำให้หัตถกรรมในหมู่บ้าน อดีตจนถึงปัจจุบัน
23. ให้เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับหัตถกรรมในหมู่บ้าน อดีตจนถึงปัจจุบัน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก

24. ผลผลิตที่ได้ นำออกขายหรือไม่ เพราะเหตุใด เริ่มนำออกขายตั้งแต่เมื่อไหร่
ก็เปอร์เซ็นต์ของผลผลิต
25. ใครเป็นผู้มารับซื้อ เอาไปขายเองหรือพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

26. ขายผลผลิตหัตถกรรมออกสู่ตลาดหรือไม่ เพราะเหตุใด ขายอย่างไร
27. หมู่บ้านนี้กับหมู่บ้านอื่น ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ
28. หมู่บ้านต้องพึ่งพาสินค้าอะไรจากภายนอกบ้าง แล้วได้สินค้านั้นมาอย่างไร
29. ให้อธิบายลักษณะการคมนาคมติดต่อกับโลกภายนอก
30. ให้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตลาดในเมืองกับหมู่บ้าน หน่วยราชการกับหมู่บ้าน
31. ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกภายนอกมากระทบหมู่บ้านอย่างไรบ้าง
32. มีคนในหมู่บ้านไปประกอบอาชีพถาวรนอกหมู่บ้านหรือไม่ ไปทำอะไร และยังมีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านอย่างไร

5. ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

33. ในหมู่บ้านนี้ให้ความนับถือใครมากที่สุด ใครที่มีความสามารถในการยุติ/ไกล่เกลี่ยคดีความต่าง ๆ
34. ใครคือผู้ปกครองภายในหมู่บ้าน ได้อำนาจมาโดยวิธีใด มีฐานะทางเศรษฐกิจอย่างไร
35. ให้อธิบายกระบวนการตัดสินใจต่อประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อทั้งหมู่บ้าน (การสร้างถนน, การจัดตั้งองค์กรต่าง ๆ ฯลฯ)
36. ในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อะไรบ้าง ผลเป็นอย่างไร (กลุ่มอาชีพ กลุ่มผลประโยชน์)
37. ให้อธิบายเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดการสมานฉันท์ และความขัดแย้งรุนแรงที่สุดในหมู่บ้าน และผลลงเอย
38. ในหมู่บ้านมีผู้ที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจมากที่สุดหรือไม่ ชาวบ้านต้องพึ่งพาในลักษณะใด (ระบบอุปถัมภ์)
39. ให้อธิบายอำนาจและกระบวนการตัดสินใจในครอบครัว โดยเฉพาะในด้านการผลิต

40. ให้อธิบายต้นกำเนิดและบทบาทของวัดในหมู่บ้าน ตั้งเมื่อใด ทำไม
41. ในหมู่บ้านมีศาลของเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ มีตั้งแต่เมื่อใด สัมพันธ์กับชาวบ้าน/หมู่บ้านอย่างไร
42. ไปทำบุญฟังเทศน์บ่อยแค่ไหน ทำบุญไปทำไม วิญญาณมีจริงหรือไม่ ตายแล้วเกิดหรือไม่ กรรมชาตินี้ จะมีผลต่อชาติหน้าหรือไม่ สมัยนี้กับสมัยโน้นต่างกันอย่างไรเรื่องความเชื่อ

แบบสอบถามสำหรับครัวเรือน กระบวนการวิจัย การปรับตัวของเกษตรกรภายใต้การเปลี่ยนแปลง

1. ลักษณะโครงสร้างของประชากร

สำมะโนครัวเรือน : ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือนตามสำมะโนทะเบียนบ้านมีจำนวน _____ คน/แยกเป็นชาย _____ คน หญิง _____ คน

ลำดับ	ชื่อ - สกุล	เพศ	อายุ	สถานภาพ	จบการศึกษา หรือกำลังเรียน	ศาสนา	อาชีพ		รายได้ต่อ เดือน	ความสัมพันธ์กับ หัวหน้าครัวเรือน
							หลัก	รอง (เสริม)		
1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										

หมายเหตุ : อาชีพหลักหรือรอง พิจารณาจากเวลาที่ใช้เป็นเกณฑ์และถ้าหากเป็นนักเรียนในโรงเรียนของอาชีพหลัก

วันที่สัมภาษณ์ _____

ผู้ให้สัมภาษณ์ _____ ( ) เป็นสมาชิกภายในครัวเรือน

บ้านเลขที่ _____ ซอย/ถนน _____ หมู่บ้าน _____ ตำบล _____ อำเภอ _____ จังหวัด _____

ผู้สัมภาษณ์ _____

2. การอพยพเคลื่อนย้ายเข้า/ออกของสมาชิกในครัวเรือน

(2.1) ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือนที่อาศัยและทำงานอยู่ในหมู่บ้านจริง ๆ จำนวน ____ คน
(ชาย ____ คน / หญิง ____ คน)

(2.2) มีสมาชิกในครัวเรือนที่ได้ย้ายออกไปอยู่ที่อื่นอย่างถาวร จำนวน ____ คน
(ชาย ____ คน / หญิง ____ คน)
ไปเมื่อไร/ทำไมเขาย้าย/ย้ายไปทำอะไรบ้าง/ที่ไหน/ส่งเงินให้ที่บ้านหรือไม่ ?

_____
_____
_____

(2.3) มีสมาชิกในครัวเรือนที่ได้ย้ายออกไปอยู่ที่อื่นอย่างชั่วคราว จำนวน ____ คน
(ชาย ____ คน / หญิง ____ คน) ไปเมื่อไร/ทำไมเขาย้าย/ย้ายไปทำอะไรบ้าง/ที่ไหน/ส่งเงินให้
ที่บ้านหรือไม่ ?

_____
_____
_____

(2.4) มีสมาชิกในครัวเรือนที่ย้ายเข้ามาอยู่ภายหลังหรือไม่ จำนวน ____ คน
(ชาย ____ คน / หญิง ____ คน) มาเมื่อไร/ทำไมเขาจึงย้ายเข้ามา/ย้ายเข้ามาทำอะไรบ้าง ?

_____
_____
_____

3. การอนามัยสาธารณสุขและสาธารณูปโภค

3.1 ลักษณะสิ่งปลูกสร้าง (บ้าน)

- บ้านไม้ทั้งหลังมุงกระเบื้อง
- บ้านไม้ทั้งหลังมุงสังกะสี
- บ้านตึก
- บ้านไม้ไม่มุงหญ้าคา
- อื่น ๆ (ระบุ) _____

3.2 ลักษณะอื่น ๆ	มี/ใช่/เคย	ไม่ใช่/ไม่มี/ไม่เคย
(3.2.1) การใช้ส้วม	_____	_____
(3.2.2) ตีมน้ำบ่อ	_____	_____
(3.2.3) ตีมน้ำบาดาล	_____	_____
(3.2.4) มีโอ่งเก็บน้ำฝนดื่ม	_____	_____
(3.2.5) ใช้น้ำประปา	_____	_____
(3.2.6) ใช้น้ำลำธาร	_____	_____
(3.2.7) มีตุ๋ยาประจำบ้าน	_____	_____

(4.1.2) ในช่วง 3-5 ปี ที่ผ่านมาได้ขายหรือยกที่ดินของท่านไปให้ใครหรือไม่ จำนวนเท่าไร (บาท/ไร่)

_____

(4.1.3) อัตราค่าเช่า คิดอย่างไร

_____

(4.1.4) ลักษณะการเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน เลี้ยงอะไร ส่งผลต่อครอบครัวอย่างไรบ้าง

_____

(4.1.5) ผลผลิตทั้งหมด (ส่วนใหญ่) จำหน่ายอะไรให้ใครบ้าง,อย่างไร?, ที่ไหน?, ราคาเป็นเช่นไร?

1) พืชผล

_____

_____

_____

_____

2) สัตว์เลี้ยง

_____

_____

_____

_____

(4.1.6) ท่านประสบปัญหาด้านการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์อย่างไรบ้าง (ผลผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภค การตลาด)

_____

_____

_____

4.2 มีสมาชิกในครัวเรือนที่มีอาชีพอื่น ๆ (รับจ้าง, บริการ, อาชีพเสริม)

(4.2.1) อาชีพรับจ้าง ทำอะไร/ทำอย่างไรบ้าง? ผลตอบแทนต่อเดือน/ต่อกิจกรรม (จำนวน ____ คน)

_____

_____

(4.2.2) อาชีพบริการ ทำอะไร/ทำอย่างไรบ้าง? ผลตอบแทนต่อเดือน/ต่อกิจกรรม (จำนวน ____ คน)

_____

_____

(4.2.3) อาชีพเสริม ทำอะไร/ทำอย่างไรบ้าง? ผลตอบแทนต่อเดือน/ต่อกิจกรรม (จำนวน ____ คน)

_____

_____

_____

(4.2.4) ปัญหาจากการประกอบอาชีพอื่น ๆ มีอะไรบ้าง

4.3 รายได้และค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

(4.3.1) รายได้หลักของครัวเรือนมาจากไหน _____

รายได้รองลงมาจาก _____

(4.3.2) รายได้ภายในครัวเรือน 1. พอใช้ 2. เหลือเก็บ 3. ไม่พอใช้

(4.3.3) หนี้สินปัจจุบัน

1. มี (ระบุ)

1.1 ธกส.

1.2 พ่อค้า/นายทุนเงินกู้

1.3 ญาติพี่น้อง

1.4 อื่น ๆ (ระบุ) _____

2. ไม่มี

(4.3.4) มีค่าใช้จ่ายประจำอะไรบ้างในแต่ละเดือน ไปซื้ออะไร จากใคร ที่ไหน

(4.3.5) มีการใช้จ่ายเพื่อการลงทุนในเรื่องใด เท่าใดบ้าง

(4.3.6) ท่านเดินทางออกนอกหมู่บ้านเพื่อจับจ่ายบ่อยครั้งเพียงใด (ต่อเดือน) เพื่ออะไร ที่ไหน
อย่างไร

(4.3.7) ครัวเรือนของท่านประสบปัญหาเรื่องการทำมาหากินอย่างไรบ้าง (ปัญหาสภาพดิน ที่ดิน
น้ำ ป่าไม้ แรงงาน การผลิต การตลาด) เพราะเหตุใด และท่านมีความต้องการอะไรบ้าง
เพื่อจะแก้ไขปัญหาของครัวเรือนหมดไป

4.4 การใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรในครัวเรือน

	ใช้	เช่า/ยืม	ไม่เคยใช้	ค่าใช้จ่าย
1) เครื่องสูบน้ำ				
2) ยาปราบศัตรูพืช/เครื่องมือ				
3) ปุ๋ยเคมี				
4) พันธุ์พืชชนิดใหม่				
5) การทำนา 2 ครั้ง หรือปลูกพืชหมุนเวียน				
6) รถอีแต๋น				
7) รถแทรกเตอร์				
8) รถบรรทุกผลผลิตจากที่นา				
9) รถไถประเภทเดินตาม				
10) รถนวดข้าว				
11) จ้างแรงงานในการผลิต				

4.5 สิ่งอำนวยความสะดวกภายในครัวเรือน (ใช้การสังเกตและเทียบเคียงถามไม่ควรถามตรง ๆ)

	ไม่มี	มี	จำนวน
1) ไฟฟ้า			
2) ประปา			
3) ทีวี			
4) วิทยุ			
5) ตู้เย็น			
6) พัดลม			
7) รถจักรยาน			
8) รถมอเตอร์ไซด์			
9) รถยนต์			
10) เตารีดไฟฟ้า			
11) เตารีดไฟฟ้า			
12) จักรเย็บผ้า			

4.6 ทัศนคติในครัวเรือน

	ทำ	ไม่ได้ทำ	ชาย (คน)	หญิง (คน)
1) ทอผ้าฝ้าย	( )	( )	( )	( )
- แหล่งที่มาวัตถุดิบ	_____			
- ปริมาณวัตถุดิบ	_____			
- ราคาวัตถุดิบ	_____			
- ลักษณะการผลิต	_____			
- เวลาการผลิต	_____			
- ปัญหาการผลิต	_____			

	ทำ	ไม่ได้ทำ	ชาย (คน)	หญิง (คน)
1) ทอผ้าไหม	( )	( )	( )	( )
- แหล่งที่มาวัตถุดิบ	_____			
- ปริมาณวัตถุดิบ	_____			
- ราคาวัตถุดิบ	_____			
- ลักษณะการผลิต	_____			
- เวลาการผลิต	_____			
- ปัญหาการผลิต	_____			
3) ทอผ้าธรรมดา	( )	( )	( )	( )
- แหล่งที่มาวัตถุดิบ	_____			
- ปริมาณวัตถุดิบ	_____			
- ราคาวัตถุดิบ	_____			
- ลักษณะการผลิต	_____			
- เวลาการผลิต	_____			
- ปัญหาการผลิต	_____			
4) จักสานเครื่องใช้ต่าง ๆ	( )	( )	( )	( )
- แหล่งที่มาวัตถุดิบ	_____			
- ปริมาณวัตถุดิบ	_____			
- ราคาวัตถุดิบ	_____			
- ลักษณะการผลิต	_____			
- เวลาการผลิต	_____			
- ปัญหาการผลิต	_____			
5) อื่น ๆ (ระบุ) _____	( )	( )	( )	( )
- แหล่งที่มาวัตถุดิบ	_____			
- ปริมาณวัตถุดิบ	_____			
- ราคาวัตถุดิบ	_____			
- ลักษณะการผลิต	_____			
- เวลาการผลิต	_____			
- ปัญหาการผลิต	_____			

หมายเหตุ : กรุณาระบุคำตอบข้อ (4.6) ตามแนวคำตอบต่อไปนี้

ข้อมูล	แนวโน้มและสภาพการผลิตเรียงลำดับตามความสำคัญ 1-2-3-4
แหล่งวัสดุ	1. ชื้อมาจากท้องถิ่นอื่น 2. หาได้ในท้องถิ่นที่ผลิต 3. มีผู้นำมาแลกเปลี่ยน
ปริมาณวัสดุที่ต้องการ	1. มีมากเพียงพอ 2. มีเป็นฤดูกาล 3. หายาก
ราคาวัสดุ	1. เหมาะสม 2. ราคาถูก 3. ราคาแพง
เวลาผลิต	1. วางจากการทำไร่นานา 2. ไม่มีเวลาแน่นอน 3. ทำตลอดปี 4. ทำเมื่อมีผู้ว่าจ้าง
ลักษณะการผลิต	1. ทำตามแบบท้องถิ่น 2. ทำตามแบบที่มีผู้แนะนำให้ทำ 3. ทำตามแบบที่นิยมซื้อขาย 4. ดัดแปลงขึ้นเอง
ปัญหาการผลิต	1. ไม่มีปัญหา 2. ผู้ซื้อหายาก 3. ราคาถูก 4. วัสดุหายาก 5. วัสดุราคาแพง

4.7 ทรัพยากรและการใช้ประโยชน์

(4.7.1) ที่บ้านใช้เชื้อเพลิงอะไรหุงต้มหรือทำกิจกรรมอื่น ๆ (ตอบได้หลายข้อ)

1. ไม้แห้ง 2. ไม้ถ่าน 3. ไม้แก๊ส 4. ไฟฟ้า 5. ใช้น้ำมันเชื้อเพลิง

(4.7.2) ท่านและครอบครัวมีความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกับป่าอย่างไรบ้าง

(4.7.3) ปัจจุบันน้ำกินน้ำใช้ในครัวเรือนได้มาจากไหน?

	น้ำกิน	น้ำใช้
1. น้ำฝน		
2. น้ำประปา		
3. น้ำบ่อตื้น ☐ ของตนเอง ☐ ของสาธารณะ		
4. น้ำแม่น้ำลำคลอง (ชื่อสายน้ำ _____)		
5. น้ำบาดาล		
6. อื่น ๆ (ระบุ) _____		

(4.7.4) ปัจจุบันในหมู่บ้านของท่านมีปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่สุดมีอะไรบ้าง (ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า) เกิดขึ้นจากสาเหตุอะไร? และชาวบ้านร่วมกันแก้ไขอย่างไร ?

---

5. สภาพทางสังคมวัฒนธรรม

5.1 ลักษณะและรูปแบบครอบครัวของท่านเป็นแบบใด

ครอบครัวเดี่ยว (มีพ่อ แม่ ลูก)

ครอบครัวขยาย (พ่อ แม่ ลูก และญาติพี่น้อง)

ครอบครัวขยายข้างฝ่ายชาย (การที่ผู้หญิงเข้ามาอยู่กับครอบครัวของสามี)

ครอบครัวขยายข้างฝ่ายหญิง (การที่ผู้ชายเข้ามาอยู่กับครอบครัวของภรรยา)

5.2 ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (ระหว่างญาติพี่น้อง)

	เดือนละหลายครั้ง	หลายเดือนครั้ง	ไม่เคย
1) การพูดคุยเรื่องทั่ว ๆ ไป			
2) การขอความช่วยเหลือด้านแรงงานทำการเกษตร			
3) การขอความช่วยเหลือด้านแรงงานที่ไม่ใช่การเกษตร			
4) การให้ความช่วยเหลือด้านเงินทอง			
5) การยืมสิ่งของแบบปันอาหารการกิน			
6) การช่วยเหลือลูกหลานซึ่งกันและกัน			
7) การไปเยี่ยมเยียนกันและกัน			
8) การแลกเปลี่ยนผลผลิต/สิ่งของอื่น ๆ			
9) การรวมกลุ่มญาติในงานพิธีต่าง ๆ			

5.3 สมาชิกในครัวเรือนของท่านเป็นสมาชิกอยู่ในกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้หรือไม่

- กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน ____ คน
- กลุ่มคณะกรรมการสภาตำบล ____ คน
- กลุ่มเกษตรกร ____ คน
- กลุ่มอาชีพกสิศพ ____ คน
- กลุ่มเลี้ยงไหม ____ คน
- กลุ่มแม่บ้าน ____ คน
- กลุ่มสหกรณ์ ____ คน
- กลุ่มจักสาน ____ คน
- กลุ่มหนุ่มสาว ____ คน
- กลุ่มทอผ้า ____ คน
- กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ____ คน
- กลุ่ม ทส.ปช. ____ คน
- กลุ่มออมทรัพย์ ____ คน
- กลุ่มผู้ปกครอง/กรรมการโรงเรียน ____ คน
- อื่น ๆ (ระบุ) _____ คน
- กลุ่มกรรมการวัด ____ คน

5.4 การทำงานของกลุ่มมีปัญหาอะไรหรือไม่? อย่างไร? แก้ไขอย่างไร?

5.5 ท่านคิดว่าปัจจุบันวัดแสดงบทบาทต่าง ๆ เหล่านี้ต่อชุมชนมากหรือน้อยเพียงใด

	มาก	ปานกลาง	น้อย
1) การอบรมศีลธรรม/จิตใจ			
2) เป็นที่พึ่งของชาวบ้านที่ยากจน/เป็นที่พักพิง			
3) การรักษาพยาบาล/การให้ยาพื้นบ้าน			
4) การไกลเกลี่ยคดีความขัดแย้งต่าง ๆ			
5) เป็นที่ประชุมเรื่องสำคัญ ๆ			
6) เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา			

	มาก	ปานกลาง	น้อย
7) เป็นที่รวมศิลปวัฒนธรรม	_____	_____	_____
8) เป็นที่จัดมหรสพ/ประเพณีนิยมต่าง ๆ	_____	_____	_____
9) ความคิดเห็นอื่น ๆ _____	_____	_____	_____

5.6 ท่านคิดว่าชาวบ้านที่แสดงบทบาทเด่นมากที่สุดในหมู่บ้านในแต่ละด้าน คือใครบ้าง? (ระบุชื่อ-สกุล)

1) ด้านการศึกษา _____	8) ด้านพิธีกรรม _____
2) ด้านรักษาโรคภัยไข้เจ็บ _____	9) กลุ่มหนุ่มสาว _____
3) ด้านการเกษตร _____	10) ด้านแม่บ้าน _____
4) ด้านการปกครอง (ไกล่เกลี่ย/ประนีประนอม) _____	
5) ด้านจักสาน _____	11) ด้านช่างไม้ _____
6) ด้านดนตรีพื้นบ้าน _____	12) ด้านอื่น ๆ (ระบุ) _____
7) ด้านทอผ้า _____	

6. ผลกระทบจากกระแสหลักต่อชุมชน

6.1 ในเวลานี้ท่านคิดว่าปัญหาสำคัญ (รุนแรง) ที่สุดของหมู่บ้าน คืออะไร (เรียงตามลำดับความสำคัญ 1,2,3 ... ระบุ)

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

6.2 ท่านคิดว่าสาเหตุที่มาของปัญหาที่สำคัญที่สุดมาจากไหน เกิดขึ้นอย่างไร ?

_____

_____

_____

_____

_____

6.3 ท่านทำอย่างไรกับปัญหาที่เกิดขึ้นบ้าง

_____

_____

_____

_____

_____

6.4 ท่านคิดว่าหน่วยงานในพื้นที่ของท่านได้ให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

6.5 ตามความคิดเห็นของท่านควรแก้ไขปัญหาคัญ (รุนแรง) ที่สุดของหมู่บ้าน อย่างไรบ้าง (ยกปัญหา/แนวทางแก้ไข)

6.6 มีปัญหาในชุมชนอะไรบ้าง ที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข

---

7. วิธีการจัดการแก้ปัญหาชุมชน (ศักยภาพของชุมชน)

- ที่ผ่านมภายในหมู่บ้านมีปัญหาใดบ้างที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาจนสำเร็จลุล่วงด้วยดี ใครบ้างที่มีบทบาทในการร่วมแก้ไขปัญห, แก้ไขอย่างไร ?

- ปัญหาที่ทำกิน
- ปัญหาแหล่งน้ำ
- ปัญหาป่าไม้
- ปัญหาราคาพืชผล/ผลิตผล/ตลาด
- ปัญหาหนี้สิน
- ปัญหาวัตถุดิบ/ทรัพยากรธรรมชาติ
- ปัญหาสุขภาพอนามัย
- ปัญหายาเสพติด/สิ่งมั่วเมา
- ปัญหาอื่น ๆ (ระบุ) _____

---

8. ในหมู่บ้านของท่านมีเหตุการณ์ต่อไปนี้เกิดขึ้นในระดับมากหรือน้อยเพียงใด

เหตุการณ์ต่าง ๆ	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1. การอพยพโยกย้ายจากพื้นที่ทั้งครอบครัวไปหาทรัพยากรใหม่นอกท้องถิ่น					
2. สมาชิกบางคนในครัวเรือนอพยพไปแสวงหาทรัพยากรอื่นนอกพื้นที่ (ชั่วคราว)					
3. เพิ่มแรงงานในการผลิตมากกว่าเดิม					
4. ใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น (ใช้ปลูกพืชตลอดปี)					
5. หาอาชีพเสริมที่ไม่ได้ใช้พื้นที่ เช่น งานหัตถกรรม					
6. มีการปรับปรุงคุณภาพดินใช้ปุ๋ยมากขึ้น ใช้พืชพันธุ์ชนิดใหม่					
7. มีการปรับเปลี่ยน/ยกเลิกพิธีกรรมเก่า ๆ					
8. ครัวเรือนพยายามประหยัดในการบริโภคและการใช้จ่ายต่าง ๆ					
9. ลดขนาดครอบครัวด้วยการวางแผนครอบครัว					
10. มีการสร้างแนวทางใหม่ ๆ ในการแก้ปัญหาชุมชน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากร					

9. ท่านและครัวเรือนของท่านได้แก้ไขปัญหา/ปรับตัวอย่างไรบ้างต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

สถาบันวิจัยชนบท
วิทยาลัยชนบท จังหวัดลำปาง